

Razgovori o Novom feminizmu i umetnosti

Uvodnik

Novi feminizam kao repolitizacija

Ana Vilenica
[Ana Vilenica](#)

U prvom broju časopisa *Žena danas* koji je izlazio u Beogradu od 1936. objavljen je uvodni tekst pod nazivom *Novi feminizam*. U tekstu se govori o novom političkom naboju ženskog samoorganizovanja koje je desetinama godina služilo za „podsmeš i neukusne šale“. Program feminističkog pokreta u tom trenutku nije značajno promenjen u odnosu na prethodno razdoblje; i dalje su se postavljali politički zahtevi koji su se ticali potrebe za uvođenjem prava glasa za žene, njihovog pravnog izjednačavanja u odnosu na imovinu u braku, priznavanje prava vanbraćno rođenoj deci, ekonomski zahtevi kojima se insistiralo na uvođenju jednakih nadnica za muškarce i žene, ukidanje obaveznog rada, priznavanje kućnog rada kao profesije i uvođenje naknade za ovaj rad, kao i moralni zahtevi kao što su ukidanje obaveznog celibata za učiteljice i prekid polne diskriminacije. Ono što je bilo novo jeste prekid sa političkom neutralnošću u koju je isticao predratni feminizam i zauzimanje jasnog političkog stava.

Dobivši značajniju ulogu u proizvodnji, nakon Prvog svetskog rata, žene su uspele da u nekim zemljama izbore pravo glasa i pokrenu osnivanje socijalnih ustanova za zaštitu majki i dece. Ovaj period progresivnog ženskog samoorganizovanja prekinut je talasom represije nad ženama koji je izazvan velikom ekonomskom krizom, kontinuiranom fašizacijom društva i ratnom pretnjom. Žene su ostajale bez posla, udaljavane su iz visokoškolskih ustanova, a nadnice su postajale sve manje. U tom trenutku postalo je jasno da je feministički pokret, ukoliko je želeo da bude progresivna sila, morao da se poveže sa zajedničkom borbom protiv imperijalizma, fašizma, za ostvarenje demokratskih vrednosti. Ta progresivna struja, kojoj je pripadao i časopis *Žena danas*, isticala je borbu za mir i novi svet sa drugačijim vrednostima u kome bi se povećale šanse za stvaranje istinski egalitarnog društva: „Feminizam ne traži samo izjednačenje sa muškarcem, jer danas to izjednačenje znači jednakost u bedi i nezaposlenosti, jednakost na bojištima i u smrti, nego traži izjednačenje i jednakost za sve ljude u jednoj lepšoj i boljoj budućnosti.“

Revolucionarna energija feministi kog pokreta u Narodno oslobodila koj borbi protiv fašizma, tokom Drugog svetskog rata, izvojevala je ukidanje diskriminatorskih politika u privatnoj i javnoj sferi. Nakon rata ženska prava i jednakost su u Jugoslaviji verifikovani Ustavom. Me utim, ta prava su uglavnom ostala nominalna. Specifi no ženska politika borba prekinuta je ukidanjem organizacije Antifašisti ki front žena (AFŽ) 1953. godine, nakon deset godina uspešnog samoorganizovanog rada. Jugoslovensko društvo je ubrzo zahvatio novi talas repatrijarhalizacije, a žene su bile sve više primoravana da se posvete privatnoj sferi života. Iako je postojao, feministi ki pokret u Jugoslaviji do devedesetih godina XX veka nije igrao zna ajnu ulogu u institucionalnom politiki kom životu. Situacija se promenila pod pritiskom novog talasa repatrijarhalizacije društva. koja je intenzivirana tokom devedesetih godina ja anjem konzervativnih desni arskih i kleronacionalisti kih politiki kih perspektiva. Feministi ki pokret tada ponovo dobija zna ajniju politiku ulogu profilišu i se kao medij artikulacije otpora ratu, u uslovima sankcija UN i izolacije zemlje i transformacije iz socijalizma u postsocijalisti ko stanje. U takvim uslovima, feministi ki pokret je bio deo scene nevladinih organizacija, koje su bile sponzorisane od strane zapadnih fondacija, i je delovanje bilo usmereno na proizvodnju uslova za nastanak civilnog društva u Srbiji i pokretanje tranzicije ka neoliberalnom kapitalizmu, kroz procese kulturalizacije politike.

Nakon dvehiljaditih neoliberalni oblici politiki ke korektnosti i konzumeristi ki oblici životnog stila depolitizovali su feminizam žrtvovanjem radikalno politiki ke dimenzije rodnim identitetskim politikama. Proces rodnog *mainstreaminga* u Zapadnoj Evropi je postao imperativ, a sve oblasti koje ne sprovode dosledno te politike postale su oblasti koje je neophodno spolja emancipovati. Ovakav odnos je posebno vidljiv prema zemljama Drugog i Tre eg sveta, koje postaju rodno-grani ne zone podložne upravljanju i subordinaciji neokolonijalnih politika zemalja Prvog sveta koje veruju da su rešile svoje probleme sa rodom i kao dobar primer prakse prevazilaženja rodnih problema sada rade na nominalnom i esto nasilnom orodnjavanju svojih migranata i migrantkinja, kao i delova sveta koje smatraju necivilizovanim, esto zanemariju i specifičnosti lokalnog konteksta. Ta tendencija je zasnovana na formalnom širenju prava i obe anju materijalne i simboli ke jednakosti. U pitanju je oblik vladavine koji nije zasnovan na koncentraciji mo i, ve na diseminaciji tolerancije kroz institucije, društvene grupe, politiki ke dogaje i internacionalne mehanizme kulturalizacije identiteta. Tolerancija je istorijski i kulturalno specifi an diskurs mo i koji je postao zamena za stvarnu jednakost i slobodu, a koji blokira njihovo ostvarenje, jer mu nasilje i zloupotreba nisu strani. Taj menadžment mo i, koji artikuliše identitete, razlike, pripadanje i marginalizacije, koji redukuje konflikt u inherentna trenja me u grupama, esencijalizuje i tako proizvodi efekat depolitizacije, postao je deo konteksta u kojem deluje feministi ki pokret.

Pred feministi ki pokret se danas, u doba neoliberalne kapitalisti ke globalizacije, iznova postavlja izazov – neophodnost njegove repolitizacije i artikulacije Novog feminizma. Stvarnost u kojoj živimo proizvodi patnje, marginalizacije i represije. Svakodnevno se suo avamo sa klasizmom, rasizmom, seksizmom, diskriminacijama na koje je neophodno odgovoriti postavljanjem radikalne platforme koja postavlja radikalne zahteve. Ona se ne zadovoljava instant rešenjima koja nemaju istinske efekte, ve traži nove modele za ostvarenje svojih ciljeva, koji otvaraju perspektivu za druga ije modele bivanja zajedno. U pitanju je konstantno dogadjanje promene - neprekidno postajanje kroz praktikovanje slobode, koja druga ije ni ne može postojati nego kao praksa, kao politika brige za drugog i stalni afektivno-kriti ki rad i senzualna solidarnost.

Temat žurnala uz)bu))na)) *Razgovori o Novom feminizmu i umetnosti* želi da govori o neophodnosti preispitivanja uloga feministi kih praksi u kapitalisti koj reprodukciji i emancipatorskim antikapitalisti kim borbama prvih decenija XXI veka. Cilj otvaranja te teme nije da upozna spoljašnost sa lokalnim problemima. Želja nam je da govorimo o stvarima koje se ti u svih nas, a to su neophodnost nove politiki ke antikapitalisti ke radikalizacije feminizma i rad na promeni uslova proizvodnje svakodnevnog života. Naše razumevanje feminizma je zasnovano na odbacivanju esencijalisti ki shva enih identiteta. Zalažemo se za transformaciju svih društvenih praksi i odnosa u kojima se kategorija žena konstituiše kroz pot injavanje. Smatramo da su rod i pol društvene i kulturalne konstrukcije i da se subjekt konstituiše kroz višestrukosti u kojima se ostvaruje kapacitet za menjanje uslova života. Mišljenja smo da ni jedan pokret ne može da se održi i ostvari svoj potencijal pojedina no, te da je neophodno ujediniti borbe na levici. U tom projektu je važno uskladiti potencijale koji postoje u sadašnjosti sa dugoro nim ciljevima. Tako e, smatramo da je važan korak koji e nam pomo i u stvaranju novih svetova rad na me usobnom povezivanju i povezivanju sa okruženjem kao novi na in kolektivnog bivanja zajedno. Zbog toga je neophodno da se teorijska misao, politiki ki aktivizam i svakodnevni život povežu. Naša želja je da otvorimo prostor u kojem emo u iti zajedno kako bismo postali deo procesa (samo)transformacije i rekonstrukcije života i sveta u kome živimo.

U okviru temata *Razgovori o Novom feminizmu i umetnosti* objavljeni su eseji, teorijski tekstovi i intervjui sa aktivistkinjama, teoreti arkama i umeticama koje u svojim praksama razvijaju feministi ko-kriti ki odnos spram sveta u kojem žive. Tekstove predlažemo kao polazište za diskusiju koja bi pomogla pokretanje društvene promene kroz izgradnju, testiranje, reartikulaciju i ja anje kriti kih praksi. Temati žurnala nemaju fiksnu i zatvorenu strukturu. Tokom vremena e se menjati. Digitalni medij omogu ava konstantno preure ivanje sadržaja što nam dozvoljava da u odre enom trenutku poseban akcenat stavimo na specifi nu perspektivu ili problem.

Problemi sa feminizmom

Feminizam kao pokreta društvene promene

Biljana Kaši
[Biljana Kaši](#)

[razgovarala [Ana Vilenica](#)]

Da li feminizam danas, na globalnom i na lokalnom nivou, ima potencijala da bude pokreta društvene promene i pod kojim uslovima? Da li i gde vidite prostor za radikalno suprotstavljanje hijerarhijskim društvenim odnosima mo i iz pozicije feminizma? Šta je to Novi feminizam? Da li u njemu uopšte ima ne eg novog i na koji na in on može kriti ki odgovoriti na globalnu destruktivnost?

Pitanje feminizma danas, a posebice njegove djelatne mo i u kontekstu koji višestruko i razara potencijalne resurse za ljudski život i rasta e emancipacijska tkiva ljudskosti, iznimno je kompleksno pitanje. Umjesto odgovora, pokušat u u okviru ovog intervjua ponuditi tek neka od mojih promišljanja i postavki koje su izvor mojih dilema, ali i nedovoljno procesuirane 'tjeskobe'.

Feminizam je, kako je Eva Bahovec jednom prigodom rekla, uvijek bio subverzivno znanje koje se suprotstavljalo vladaju im idejama, preispituju i literarni, filozofijski i povijesni kanon, te preoblikuju i 'zvani nu spoznaju', i utoliko jest „sukob za zna(e)nje, za koncepte, za misaonu tradiciju.“ Ako se pažljivo analiziraju zahtjevi koji se unutar projekta postavljaju, neosporno je rije o radikalnom poduhvatu. Posrijedi je epistemi ka operacija koja djeluje na dekonstrukciju teorijskih paradigmi onoga što se smatra muškim, heteronormativnim, univerzalnim znanjem, a klju ni zaokret u motrištu ti e se upravo kriti ke analize i preobrazbe društvenih, spolnih/rodnih odnosa mo i i poretka koji ih proizvodi.

No, govoriti o feminizmu u suvremenom kontekstu zna i istodobno govoriti o potencijalnosti feminizma u novom epistemološkom okruženju, pri emu ponajprije mislim na queer teorije, performativne studije i kulturalne teorije, a isto tako i o poziciji feministi kog kriti kog subjekta.

Ako svjesno previdim poneki feministi ki uzmak u novim epistemološkim povezivanjima i preslagivanjima, osnovno pitanje koje se postavlja jest: koji je to klju ni zaokret u motrištu danas i što nam izmi e teorijskom pogledu da bismo ga napravile? Te u vezi s tim, oko kojih problemskih toposa se okuplja feministi ki kriti ki subjekt, odnosno znamo li mi, feministkinje, kriti ki „ itati“ probleme suvremenosti te djelovati?

I ako je uop e mogu e govoriti o novom feminizmu kojeg su hrabro u naslov provokativne knjige *New Feminism; Worlds of Feminism, Queer and Networking Conditions* 'uglavile' njegove urednice Marina Gržini i Rosa Reitsamer, to 'novo' u njihovu razumijevanju ti e se proizvodnje konceptualno radikalnog i tvrdoglavog pokušaja izgradnje šire feministi ke platforme koja uklju uje prakse i teorije drugih marginalnih, pod injenih ili politi kih bliskih skupina (antirasisti kih, antifašisti kih, queer i sl.) na temelju kojih se oblikuju politi ka savezništva. „Novi feminizam“, o emu govore prilozi u istoimenoj knjizi-projektu u kojem sam i sama sudjelovala, jest re-artikulacija politi nosti feminizma.

Uprotivnom, kako odgovoriti na agresiju kapitalisti kog pustošenja i nove obespravljenosti kontekste?

Koji su po Vama negativni društveni mehanizmi koji vode ka apropijaciji i komodifikaciji potreba žena i njihovih ciljeva u savremenom neoliberalnom kapitalisti kom i globalizovanom društvu? I na koji na in oni uti u na feministi ku politiku i feministi ku praksu?

Po mojem sudu tri su ozbiljna razloga zebnji oko feministi kog djelovanja kao kriti ke pozicije a koji utje u na feministi ku politiku danas: prvi je besprizorno kapitalisti ko podvlaš ivanje na globalnoj razini; drugi, proizvodnja hegemonijskog diskursa, i tre i, globalna komodifikacija spoznavanja i znanja, a što nanovo pozicionira feministi ku teoriju.

Prvo, kapitalisti ko podvlaš ivanje kao i tehnologija proizvodnje ropskih geotijela unutar transnacionalne neoliberalne ekonomije izravno proizvode pod injavanje, poništavaju smisao ljudskosti, te oglašavaju hegemoniju, a što je prožeto

različitim tipovima suvremenog etnocentrizma, šovinizma i rasizma. Unutar novih kapitalističkih aranžmana dolazi do, kako je zorno detektirao Achille Mbembe „pakta između vlasti i kapitala“ kao suvlasništva unutar globalnog kapitalizma, a koji uvijek funkcionira na isključivanju ili opresiji žena te onemogućavanju ženskog pristupa resursima, ili kako o tome piše Gayatri Chakravorty Spivak, proizvodnji *strukturne subalternosti*. Pamela Allara, teoretičarka umjetnosti i aktivistkinja u jednom svom tekstu o feminističkom aktivizmu kaže kako preusmjerenje ženskih života prema tijeku globalnog kapitala, a o tome se zapravo radi, zahtijeva ne samo redefiniranje pojmova već uvjeta pod kojima danas žene rade. Naime, kako djelovati protiv korporacijske hegemonije ili protiv suvremenog ropstva kao pomicanje tvornice geotijela (najčešće putem trgovine ženama, opredmetenje i eksploatacije ženskog rada, te desubjektivizacije ženskih tijela, op.B.K.), ako koristim metaforu spomenute teoretičarke? Ili, kako, otkriti procjep u politici hegemonije i strategijama državnog upravljanja u ovom paktu, te kako odrediti to „između“ kozmopolitskih fantasmagorija i višestruke eksploatacije? Jer, kako kaže Marina Gržini, kapital funkcionira tako što usiše, evakuira različite prostore, proizvode i novo univerzalno, odnosno neprostore.

Drugi razlog je proizvodnja hegemonijskog diskursa o ekonomiji, državi, pravu, kao i o rodnoj jednakosti, artikuliranog od strane političkih eksperata/ica i djelatnika/ica koji/e kreiraju političke okvire za ispunjenje različitih političkih ili ekonomskih ciljeva bez uvažavanja i sagledavanja implikacija dominantnih sustava značenja na društvene procese, a napose na žene. Tako, primjerice, fiksiranje partikularnih interpretacija političkog koncepta rodne jednakosti na jedan tehnicistički i kritički posve nereflektiran na in od strane nove političke i pravne elite, a i dijela feministkinja, kako bi se zadovoljili nadsvodivi politički zahtjevi, dio je proizvodnje tog istog diskursa, smatraju feminističke teoretičarke poput Emanuele Lombardo ili Mieke Verloo. U nedavnom istraživanju objavljenom u tekstu „Discursive Dynamics in Gender Equality Politics: What about ‚Feminist Taboos‘?“ one zorno pokazuju kako primjena političkog koncepta rodne jednakosti u posljednjem desetljeću utječe na proces depolitizacije diskursa o spolnim/rodnim temama i dosege feminističkog angažmana, te time ima izravan utjecaj na proizvodnju feminističkog znanja. Jedan od razloga zabrinutosti je i tendencija da se istraživanja rodne/spolne tematike izvode na način kako bi se ovjerio pretpostavljen ili već uspostavljen normativni diskurs, a iz kognitivno-interpretativnog spektra time izmišljaju pitanja poput patrijarhalnosti i višestrukih slojeva disbalansa u moći i po spolu/rodu, ili pak kompleksnog problema identiteta i interseksionalnosti, diskriminacije i heteronormativnosti, a ženska se participacija u politici svodi na normativnu dogmu, ultimativno na elo ili tehnicistički uradak. Izravne posljedice takovih praksi su s jedne strane fenomen hipernormativizacije i hiperinstitucionalizacije koji se pojavljuju oko politike rodne jednakosti iskazane unutar *gender mainstreaming* inženjeringa, a s druge pak strane, na djelu je depolitizacija i neutralizacija niza problema koji se tiču ženske i/ili rodne tematike. Naime, konstitucionalni okviri rodne jednakosti koji su dio transnacionalne neoliberalne ekonomije u pravilu su uhvaćeni u hegemonijske mreže političkih značenja, a značenja feminizma dijelom usisana i obesmišljena od strane *mainstreama*.

U zemljama koje su označene kao postsocijalističke ili postkomunističke, situacija je mnogostruko složena. Kritičko zapažanje njemačke feministkinje Birgit Sauer da su se, uz repatrijarhalizaciju vrijednosti u svim takozvanim tranzicijskim zemljama strategije normalizacije i konsolidiranja demokracije izvodile putem „normalizacije maskulinizacije“ kako u teoriji tako i praksi, ili, kako je ona to znakovito diskurzivno opisala: kao transformacija *mainstreaming-a* u *malestreaming* od važnosti je za razumijevanje konteksta. S obzirom da se o političkim i ekonomskim procesima ne može govoriti kao rodno neutralnima, jer oni na posve različite načine pogađaju žene u odnosu na muškarce, to je za posljednost imalo maskulinizaciju politike, države i ekonomije, a feminizaciju privatnosti. Diskriminacija žena je svoje otjelovljenje dobila u intenzifikaciji i eksploataciji ženskog rada i zakidanju mogućnosti zapošljavanja, svakodnevnoj neizvjesnosti i ženskom poniženju odnosno prekarnosti ženskog rada. Birgit Sauer smatra da je rodna nejednakost, unatoč deklarativnom statusu „ženskih ljudskih prava“, u stvari poslužila kao „prirodni resurs“ za sistemsku transformaciju, pridonoseći time procesu same tranzicije.

Treći je razlog, globalna komodifikacija spoznavanja i znanja koja u ključu neoglobalne ekonomije i neoliberalnih narativa simultano proizvodi kompetitivna i ekspertnopragnutivna znanja esto u funkciji kapitalističkog podvlašćivanja i financijaliziranja. Stoga primjerice, problemski topisi kao moderno ropstvo po spolu/rodu, ljudsko ponižavanje ili feminizacija siromaštva ulaze u raster edukacijskog interesa tek kao artikulacija razlike koja se konzumira ili trivijalizira, a ne kao etički zahtjev kritičke spoznaje. Pitanje koje se postavlja za feminističke teoretičarke nije je li kritičko znanje, ako se brendovski zapakira, utrživo, nego, nije li upravo trženje protivno smislenoj potencijalnosti feminističkog (tog) znanja? U kontekstu u kojem sveuilišta dobivaju atribucije „poduzeća-sveuilišta“ i „akademskih supertržišta“, a znanje postaje roba koja zadovoljava potrebe i tržišne fantazme različitih sponzora unutar svjetskog neoliberalnog poretka, koje su mogući nosioci feminističkog teorijskog djelovanja?

Pitanja se usložnjavaju a aktivizam stoga glasnije re-aktivira. Po svim indikatorima, ovo je upravo vrijeme kada buka, pornografija i simulakrum života zajedno s internaliziranom mizoginijom okupiraju i zaprečuju sve smislene prostore kritičkih potencijala, tako i feminizma. Smatram da upravo zbog toga treba djelovati.

Pisali ste da vidite dva razloga za otpor i kritičko angažovanje: „stvaranje prostora za novi koncept ljudske bezbednosti kao potencijal za bivanje zajedno i afirmisanje želje žena za bivanjem kroz postajanje“. Na koji način

razmišljate o bezbednosti kao o potencijalu i koji su mogu i na ini za njeno ostvarenje? Šta za Vas zna i pojam postajanje ženom? I koji vid zajednice želite da implicirate pojmom bivanje zajedno?

Rije je o dva poveziva kriti ka napora premda se matrice teorijske argumentacije druk ije kreiraju i kre u iz druk ijih polazišta. Nisam sigurna da u to mo i unutar formata ovog intervju a izvesti na najprimjereniji na in, stoga u pokušati odgovoriti na pitanje o sigurnosti.

Živimo u kontekstu koji je doslovno prenapu en razli itim strategijama o sigurnosti i razli itim rezolucijama od kojih za žene posebnu važnost ima UN „Rezolucija 1325 o ženama, miru i sigurnosti“ donijeta 2000.godine, a klju no pitanje koje nas kao feministkinje zanima jest kako živjeti u kontekstu nasilja koje se u recikliranju intenzivira, te kako živjeti uop e. I je li sigurnost uop e pouzdan pojam za ljudsko življenje i bivanje ili je posrijedi jedan od onih ispražnjenih pojmova koji služi za zastrašivanje ili opreka spram Drugog? I je li mogu e graditi alternativne modele sigurnosti u okviru postoje ih geopoliti kih rješenja? Pitanje koje valja postaviti danas jest gdje je izglednost „normativnog optimizma“ ako se nije dogodio kriti ki razgovor o temi sigurnosti, mira, politike rodno-osjetljive pravednosti, o odgovornosti za strukturalno odnosno militaristi ko nasilje protiv žena? Bojim se da preciznog odgovora nema, a svi/e znamo da rezolucije bez društvene, odnosno kriti ke responsivnosti nisu dostatne. Drugo pitanje ti e se nas žena kao potencijalnih subjekata promjene. Kako, usprkos svim prijeporima, preprekama i novonastaju im kolonijalnim strukturama koje se hvataju o neimperijalne prodore u tzv. postkonfliktna i podijeljena društva i geopoliti ke mape, graditi nove ljudske i politi ke prostore?

Iako je odgovor na ovo pitanje višestruk, mislim da je iznimno važno radikalizirati koncept odgovornosti na tragu onoga što Judith Butler postavlja u svojoj knjizi *Precarious Life: The Powers of Mourning and Violence*. To zna i stalno dovo enje u pitanje rodno uspostavljenih režima mo i i socijalne nepravednosti (patrijarhat, sustave opresije, kritiku ekonomskog i politi kog poretka) kao i zauzimanje aktivne pozicije kad je u pitanju konstitucija, bolje re eno 'obnova' ljudske zajednice. Radikalizirati koncept odgovornosti zna i stalno djelovati na razrješenju napetosti prava i pravednosti, a to konkretno zna i, uz dva tzv. tradicionalna modela pravednosti, a koja proizlaze iz koncepta prava, - "proceduralni" i onaj koji potražuje kažnjavanje, afirmirati pravednost kao priznanje i kao zacjeljenje. Za žene, napose one koje su preživjele drasti ne oblike nasilja kao što je seksualno, važno je na svim razinama - osobnim, emocionalnim, ljudskim, iskustvenim, zbiljskim, razriješiti, ozbiljiti, artikulirati pravednost.

Radikalizirati koncept odgovornosti zna i vratiti etiku, odnosno eti ko postupanje, koje je obitavalo izvan kruga politi kog, nanovo u politiku, ili kako bi rekao *Emmanuel Lévinas*, reaktivirati odgovornost za druga ljudska bi a, za druge zajednice, za društva s margine, omogu iti „dar eti nosti“. Eti ka responsivnost na nasilje nadaje se kao ultimativni zahtjev ljudskosti, koji predmnijeva stvarati pretpostavke za druk iju sigurnost i druk ije razumijevanje sigurnosti.

Ljudska sigurnost koja se ne temelji na tzv. tradicionalnim sustavima geopolitike, binarnim dihtomijama, mo i i mehanizmima zastrašivanja i suprotavljanja, ve mehanizmima zajedništva, jest ono što se konstruira kao politi ka alternativa posljednjih petnaestak godina. Ljudska sigurnost zna i misliti o sigurnosti onkraj svake militaristi ke paradigme i bilo kog vojnog saveza; zna i kreirati mirovne modele sigurnosti, a oni se ti u ljudi, a ne teritorija; zna i posve zaoštriti pogled kad je u pitanju spoznaja i življenje sigurnosti.

Feministi ka politika sigurnosti po mojem sudu zna i odgovornost za djelovanje protiv ženske patnje vezane uz razli ite tipove nasilja i pod injavanja, ali isto tako zna i redefinirati ne samo uvriježeni (poglavito militaristi ki) koncept sigurnosti ve preobraziti ili posve redefinirati smisao tzv. sigurnosnih institucija poput policije, vojske, tajnih službi. I, za po etak, kako predlaže J. Butler, razabrati ljudske poveznice oko ranjivosti kao zajedni ke sastavnice ljudskog bivanja.

U suvremenom okolišu to zna i radikalnu preraspodjelu svjetskog bogatstva koje je razli itim globalizacijskim „trikovima“ oteto mnogim zajednicama i stanovništvu diljem svijeta, smanjenje jaza siromašnih i bogatih, te uspostavu pravi nog pristupa materijalnim dobrima, izvorima, mogu nostima. U protivnom, zone neizvjesnosti koje prelivaju ljudske mape svijeta, premda su izvori kreativnog bivanja, proizvodit e mnogostruko nasilje te pulsirati ljudskim traumama.

Pisali ste o problemima „eti kog otpora“. Kako biste objasnili tu pojavu u kontekstu feministi kog otpora na podru ju bivše Jugoslavije danas?

Etika nije samo problem znanja, nego, kako kaže Gayatri Ch. Spivak, uvijek „poziv na odnos“. Glas otpora ili „eti kog otpora“ kojim se bavim, u filozofijskom kodu traži pozivanje i prizivanje drugih, bivaju i istodobno nalogom vlastitog sebstva kao i, feministi kog sebstva "u odnosu", svjesno da tek su eljavanjem s dramati nim inom vlastite pozicije u odnosu na sebe i na druge, može praviti vlastite izbore ili "iskora iti izvan linija". Upravo, to je bila odlika feministi kog mirovnog aktivizma tijekom ratnog sukoba na ovim prostorima, drugim rije ima ne pristati na ratnoratni ku normalnost i „lojalnost“ nacionalnim politikama svojih država, a pritom pokušati djelovati te kriti ki reflektirati vlastito pozicioniranje. U trenutku kada je ljudska raspuklina, koja je inicirana ratom po ela proizvoditi razli ite podjele me u ljudima, stvarne i imaginarne, te

postala sastavnom matricom osobnog iskustva, feministi ko stajalište otvorilo je mogu nost za mnoge pristupe od kojih smo neke od nas izabrale transnacionalni mirovni aktivizam.

Danas je rije o novim pitanjima, postratnom provizoriju, novostarom kontekstu i „tranziciji“, a feministi ki aktivizam je dijelom „posustao“, zapreten u hegemonijske mreže zahtjeva politike rodne jednakosti, netransparentne nvo-izacije i novih globalnih korporativnih scenarija. No, to nipošto ne zna i da je transnacionalna feministi ka praksa solidarnosti i podrške „nestala“ s ovih prostora. Radi se prije o nuždi ponovnog pozicioniranja feministkinja danas, o osviještavanju vlastite uloge u tmastom vremenu s dramati nim u incima.

Eti ka odgovornost je ne samo da i dalje inzistiramo na odgovornosti za ratne zlo ine te da govorimo o ušutkanim i cenzuriranim temama u svojim sredinama, ve da zajedno kreiramo eti ke manifeste otpora protiv suvremenog ropstva, na primjer. Baviti se projektima koje daju podršku ženama koje su žrtve „trgovine ženama“, a ne vidjeti razloge „trgovine“ u globalnom kontekstu (politi ke, financijske, ideologijske, libidalne), zna i, zapravo služiti poretku.

Etika otpora kao „etika nove odgovornosti“ od feministkinja danas zahtijeva glasnu i mo nu teoriju umjesto smiješnih projekata za feministi ka „preživljavanja“, zajedništvo oko ekonomskih analiza, radikalnu epistemologiju i umjetni ku praksu. Pritom je važan, kako je jednom Susan Griffin adresirala, in 'ontološke' solidarnosti s, i me u onima, koji pripadaju pod injenim zajednicama, odnosno skupinama.

Brojne feministi ke organizacije artikulišu svoje podru je borbe u terminima ljudskih prava i ženskih ljudskih prava. Koji je prema Vašem mišljenju potencijal ovako ome enog polja rada u savremenom kapitalisti kom globalizovanom društvu?

To je to no; rije je o organizacijama, centrima ili grupama koje se imenuju ženskim, nevladinim ili feministi kim, a ve samo imenovanje signalizira njihovu razli itu poziciju ili, ako bih koristila tehnicisti ki termin iz NVO menadžerije, misiju. Iako su razlozi zagovaranja ženskih prava, ako imamo u vidu protekla dva stolje a, povijesno-emancipacijski, a koji korijene vuku još od liberalnih feministkinja i sufražetskog pokreta, valja biti obazriv/a pri pristupanju i tuma enju ženskih prava danas. I to ne samo iz razloga što se procesima NVO-izacije na lokalnoj i globalnoj razini dijelom omogu ila 'prilagodba' nosivom globalnom poretku koji nerijetko neutralizira pitanje specifi nih prava žena, a nevladine organizacije esto služe kao pokrivka za maskiranje razli itih diskriminiraju ih praksi, ve i zbog toga što pitanje prava esto ne dovodi do pravednosti, odnosno pravednih rješenja za žene kao i razli ite druge i druk ije spolove/rodove. Na to upu uje niz primjera diskriminacije kao i povijesna, spoznajna i pravna protuslovlja u vezi sa statusom „ženskih ljudskih prava“ koja napinju globalne eti ke izazove (univerzalizam vs kulturni relativizam, pravo vs pravednost), potražuju i nova rješenja. No, za po etak valja re i ponešto o važnosti koncepta „ženska ljudska prava“ koji ukazuje ne samo na novo tuma enje ženskih prava ve i na injenicu da je rodna/spolna neravnopravnost bila konstitutivna, a ne nipošto usputna sastavnica korpusa ljudskih prava te se oslanjala na, parafraziraju i Adrienne Rich, „zakon muškog spolnog prava“.

Osnovni koncepti i teorije o „ženskim ljudskim pravima“ koje se pojavljuju od po etka devedesetih godina prošlog stolje a rezultat su ženskog me unarodnog pokreta, razli itih ženskih inicijativa, mreža i koalicija kako bi se unaprijedio položaj žena, te razvile politi ke strategije u smjeru ozbiljenja njihovih prava, a problemi ženske opresije u politi koj, ekonomskoj i privatnoj sferi u inili vidljivim. Sama sintagma „ženska ljudska prava“ razvidnim pokazuje injenicu da žene kao ljudska bi a imaju ljudska prava, a s druge strane radikalnim zahtjevom za ljudskoš u žena kao spolnih bi a, te inzistiranjem na poziciji da su ženska prava ujedno ljudska prava, ona ima duboki transformativni potencijal. Stoga ove teorije uklju uju i kritiku tradicionalnog diskursa ljudskih prava te daju uvid u glavne me unarodne i doma e instrumente zaštite ljudskih prava žena, no s druge strane signaliziraju napetosti vezane uz kontekstualizaciju i primjenu odre enih pravnih rješenja, uz probleme identiteta, slobode i globalnog konteksta ženskih prava, te ve spomenutog odnosa prava i pravednosti. Ve na prvoj razini one zrcale dva prijevora, a oba su podjednako važna: prvi je prijevor univerzalno/partikularno, odnosno kako se posezanjem poop ivosti u odre ivanju ljudskih prava i dalje previ a partikularno, odnosno do odre ene mjere isklju uje ženski rod, a predmnijeva univerzalnost muško-patrijarhalnog 'imperija', a drugi je onaj oko ravnopravnosti i jednakosti. Ovaj potonji se pokazuje posve vidljivim kada se postavlja pitanje ženskog subjektiviteta i razlike, aktivnog i pasivnog gra anstva, formalne jednakopravnosti i zbiljske jednakosti, odnosno prava žena kao ljudskih bi a temeljem njihova spola. Formalna politi ka jednakost ne zna i još spolnu, kako isti e savremena politologinja Carole Pateman, a esto prikriva patrijarhalnost zapretenu u raznim tipovima „spolnih ugovora“: vlasni kih, bra nih, obi ajnih. Dok su feministkinje tzv. prvog vala i antikolonijalni nacionalni pokreti u kojima su sudjelovale žene temeljili svoje zahtjeve na legalizaciji prava, kao prava glasa za žene u kontekstu univerzalne ili formalne jednakosti, suvremeni pokreti gra anska prava žena definiraju unutar šireg raspona njihovih identitetskih ili životnih pozicija, unutar koncepata globalne mo i ali i nove kontekstualizacije. U raster ulaze raspre o pravu na izbor partnera ili partnerice, o pravu na vlastito tijelo, o reproduktivnim pravima žena, o pravu na jednake mogu nosti u vertikalnoj hijerarhiji mo i, o pravu na privatnost, pravu na samoreprezentaciju, a okvir ženskih ljudskih prava okuplja žene kako bi odredile, analizirale i artikulirale slojeve opresije, iskustva nasilja, degradacije i marginalnosti. No i dalje ostaje pitanje, kako primje uje pravna teoreti arka Drucilla Cornell, kako pokriti sve aspekte i dimenzije ljudskog i ljudskosti žena, njihove mogu nosti i životne šanse, ne samo one javne, ve isto tako privatne, intimne,

imaginativne. I kako doista postiže zbiljsku jednakost kada svi tipovi kontekstualizacije (povijesne, simboličke, diskursne) kao i sadržaji života žena počinjavaju na društvenim i kulturalnim obrascima koji proizvode i repliciraju stavove i mišljenja da žene po svojoj 'prirodi' nisu jednake s muškarcima, te se spolna razlika pojavljuje kao mjesto novih, po žene najčešće diskriminatorskih, uzroka.

Zacijelo je važno iz kojeg konteksta govorimo o ljudskim pravima, ili kako bi postkolonijalni teoretičari/teoretičarke to oglasili pitanjem: iz kojeg povijesnog, ili civilizacijsko-prostornog vremena govorimo, odnosno iz koje pozicije govorimo? Je li iz pozicije dominantnog subjekta ili onog koji je marginalan u odnosu na dominantnu matricu ili pak onog koji svoju marginalnost ili svoju granicu izabire kao kritičku poziciju? Isto tako, kada govorimo o ljudskim pravima, zapitamo li se što je s onima koji unaprijed posjeduju manjak ljudskih prava, dakle onima koji nemaju mogućnost govora u odnosu na tzv. višak ljudskih prava onih koji ih samorazumljivim posjedovanjem i dalje uzimaju, analiziraju, rastežu, te posreduju. Kao što se da razabrati, ja imam problem s olakotnim postupcima i univerzalizacijom bez uvažavanja konteksta i poštovanja pogleda iz kojeg govorimo. Nije riječ o tomu jesmo li za poštivanje ljudskih prava nešto to zna i za žene u različitim geopolitičkim i iskustvenim kontekstima i kako se time otvaraju pitanja o specifičnim uvjetima nejednakosti i specifičnim okolnostima njena nastajanja. No, isto tako, važno je i kako pregovaramo oko značenja ljudskih prava žena prelazeći i kontekste, granice, mjesta iz kojih govorimo, čak mjesta povijesti? Za neke kulturne zajednice i konkretne kontekste sintagma „ženska ljudska prava“ može biti poluga unutar uznemirujućeg okvira 'izvoza' tzv. zapadne demokracije kao univerzalnog obrasca za sve. A kada kontekstualiziramo problem, tada dolazimo do vrlo uznemirujućih činjenica o običajnom nasilju, o utišavanju glasova žena drugih zajednica, o kulturalnim obrascima diskriminacije, o dokidanju reproduktivnih prava žena. Ljudskopravaški okvir mora uvijek prihvatiti ili iskazivati motrište konteksta kako ne bi postao neosjetljiv za razliku, te time i neprimjereno analitičko sredstvo. Drugim riječima, nejednakost među spolovima/rodovima ima mnogo kontekstualnih lica i u mnogim aspektima, ako se ovo ne uzme u obzir, može izravno proizvesti nepravednost i neslobodu.

Ideje sestrinstva i seksualnih razlika nekada su bile dominantne emancipatorske ideje i projekti feminističkog pokreta. Kakav je njihov potencijal u savremenom polju borbe?

Premda nikada nisam rabila pojam kao što je „feminističko sestrinstvo“ jer sam uvijek imala problem s diskursnim praksama iz obiteljske genealogije ili pak one, -srodstva, čak i neovisno o njihovoj potencijalnoj subverzivnosti, posve razumijem na što ciljate. Imaginiram vrijeme radikalnog feminizma, a padaju mi na pamet Robin Morgan i bell hooks prije svega zbog svoje dosljednosti u korištenju koncepta sestrinstva odnosno sestrinske solidarnosti, iako s drukčijim političkim naglascima. Robin Morgan u svojoj knjizi *Sisterhood Is Powerful* koristi pojam sestrinstva kao programatski tekst protiv patrijarhalne opresije tijekom sedamdesetih godina, a bell hooks u osamdesetima kao na in otpora spram internaliziranog seksizma, a osnovno pitanje bilo je kako otkloniti utjecaj patrijarhalnog razmišljanja na žensku svijest. Bilo je u tomu doista emancipatorskog zanosa, mnogobrojnog „disidentskog građanstva“ (termin Wendy Perkins) i strasti ženskog zajedništva temeljenog na spolnoj razlici, a pri čemu je svaki tip ovakvo zamišljenog projekta feminističke solidarnosti nastojao uznerediti, razglobiti ili bar pokušati dokinuti izvore patrijarhalne opresije.

Ipak, ideja sestrinstva i feminističke „sestrinske“ solidarnosti, premda možda ian koncept, na nizu je primjera i unutar određenih situacija, pokazao značajne krhke i lomljive strukture. Jedno od mogućih objašnjenja jest i taj što on sebe tijekom povijesti uvijek nanovo konstituira i (re)artikulira jer se ne temelji na vrstnim podupiračima odnosno kulturno umatičenom „hardveru“ tipa muškog bratstva ili muških klubova, a isto tako, jer se putem naša djelovanja uvijek ponovno uspostavlja i ovjerava. Podsjetila bih ovdje na stav Judith Butler da je za status subjekta feminizma važno prepoznati i razumjeti kroz koja isključenja se sam subjekt konstituira i kako oko tih isključenih područja prošiti poveznice, odnosno nanovo graditi ono što nazivamo „mi“, „mi“ kao potencijalnost subjekta i kao moguću subjekt djelovanja. Ono što mi je važno reći jest da feminističko djelovanje nije ni zadan način ponašanja, a niti „esencijalna“ atribucija žena, a povijesno gledano, inventivni su bili načini putem kojih feminizam proizvodi političke subjekte. I ako je „sestrinstvo“ ukodirano u mogućnosti seksualne, odnosno spolne razlike činilo tvorbeni kod feminističkog djelovanja odnosno otpora dominantnim strukturama možda i tijekom šezdesetih i sedamdesetih, u devedesetima je došlo ne samo do pomaka od tzv. identitetsko konstruirane solidarnosti ka solidarnosti temeljenoj na politički identificiranju, odnosno izbora i prepoznavanja bliskosti razloga solidarnosti koji nalažu nove tipove podrške, već do novih naziva solidarnosti koji se višestruko usložnjavaju neoliberalnim geopolitičkim mapiranjima.

Pitanje koje se postavlja jest: kako čitati, kako razumjeti feminističku solidarnost danas? Koja su to etička, spolna/rodna, subjektivna mjesta te ona klase i rase oko kojih se zbiva feministička okupivost solidarnih pojedinki i pojedinaca i koji su dosezi te okupivosti? Govoriti o solidarnosti danas znači i istodobno imati sve vrijeme svijest o kompleksnosti oko povijesnih naslaga izvora podčinjenosti različitim identitetima ali isto tako i svijest oko stalne ranjivosti naših različitim identitetskih pozicija koje ulaze u procese oko solidarnosti.

Upravo tu i oko toga, feministička solidarnost potražuje saveznike, a načini otpora, ako uopće žele postojati neke ukinke, trebaju se temeljiti na onome što Mohanty naziva „solidarnost savezništva“. Posve je jasno da su savezništva nužna, a na što

upozoruju i aktivnosti oko Svjetskog socijalnog foruma, iako otvaraju pitanja različitih linija uključujući i isključujući, prijedpore i različite tipove moći.

Da li se politike identiteta i danas mogu razumeti kao prostor slobode?

Što identitet uopće znači u vremenu i kontekstu kada je sam pojam identiteta prijedporan i doveden u pitanje dekonstrukcijskim šavovima, kao što primjećuje Julia Kristeva, a s druge strane, identiteti, i dalje prekriveni naslagama društvenih značenja i iz njih izvodivih odnosa moći, problematični, premda sve više maškeradni? Pitanje koje sve vrijeme 'vibrira' jest kako samo-identificiranje postaje politički projekt, te vezano uz to, kada identiteti postaju središte političke mobilizacije i na koji način time postaju i program za emancipacijsku politiku? I je li spolnim/rodnim identitetima možemo pristupiti kao privremenim političkim strategijama s ciljem eventualnog rješenja njihova ontologijskog 'statusa' ili je nosivi politički cilj vrednovanje naših različitosti?

Ipak, u odgovoru na ovo pitanje „posudila bih“ argumentaciju koju je jednom koristila Rosi Braidotti svjesna kako nevolja s identitetom, tako i postidentitetskih postulata i procesa hibridizacije, a glasi: prije nego što bi se dekonstituirao subjekt u feminizmu, on bi morao imati pravo govora, prije nego što se demistificira metadiskurs, isti bi morao imati pristup njemu, prije nego što bi odbio *mainstream*, on bi morao biti potencijalni pronositelj i oglasitelj tog istog. Drugim riječima, sve dok smo svjedoci/kinje različitim diskriminacijskih praksi na temelju značajki spolne identifikacije, a na djelu je i dalje, premda esto mimikriran, ideal bezuvjetnog, univerzalno određenog subjekta otičen u izbjegavanju partikularnosti (ženskog) subjekta, politika identiteta ima emancipacijski smisao. Naime, odustati od politike identiteta, dakle spolne razlike kao političkog projekta ili ontologije po spolu/rodu, na što upućuje neke od suvremenih feministkinja, moglo bi značiti u osnovi gubitak ontologijske okupivosti i zajedništva koji ohrabruje diskurs žena i time gubitak temelja za artikulaciju, „politiku glasa“ ili borbu protiv opresije.

Kao marker društvenog identiteta – razlika, pa i ona izmeđ muškarca i žene, uvijek je konstruirana kao dihotomija, a povijesno je služila kao opravdanje za mnoge isključujuće prakse koje se pojavljuju kao znak normalnosti ili „normalne“ podjele među ljudskim bićima. Važno je, po mojem sudu, osvijestiti što radi seksizam, rasizam, kolonijalizam ili nacional-šovinizam kao dominantne isključujuće prakse, te kako se zbiva proces oblikovanja identiteta tih Drugih, a koji potom konstruiraju otpore ili svoje identitetske matrice oblikuju oko otpora. I stoga je politika identiteta i dalje ono što se, kao što sam rekla, ne treba previdjeti.

No, posve je jasno da koncept 'žena', kao i koncept 'muškarac', parafrazirajući i Rosi Braidotti, nipošto nisu monolitni entiteti, neupitni i za svagda uspostavljeni, već posve suprotno tomu, mjesta umnoženih, slojevitih i protuslovnih nizova iskustava, koja se u definiranju oblikuju s preklopivim varijablama poput klase, rase, seksualne preferencije, dobi i sl.

Postavlja se, posebice danas s queer teorijom, pitanje koliko se spol/rod nadaje svakome/svakoj od nas kao istraživala ki projekt na razini performativnosti, te kako prepoznati slojeve otpora u različitim performativnim projektima.

U okviru izložbe *Provera roda* kustoskinje Bojane Peji prvi uvodni panel nosio je naziv: *Da li feminizam može da govori Istok? Kako biste Vi odgovorili na ovo pitanje? Feminizam se esto razume kao praksa uvežena sa zapada ime se brišu postignu a emancipatorskih politika u socijalizmu i praksi organizacija kakva je bila AFŽ. Koje je vaše mišljenje o tome?*

Znakovito je vaše pitanje: tko koga glasa: feminizam „Istok“ ili „Istok“ feminizam i tko odnosno tka ima mogućnost ovjere. O tomu sam dosta pisala unatrag šest do sedam godina, posebno u tekstovima „Féminismes "est-ouest" dans une perspective postcoloniale“ i „Feminist Cross-Mainstreaming within 'East-West' Mapping: A Postcolonial Perspective“, a pri čemu mi je posebno pomoglo postkolonijalno motrište. Ono, kao što je to napravila i Chandra Talpade Mohanty u svom uvenom tekstu "*Under Western Eyes: Feminist Scholarship and Colonial Discourses*" iz 1988, izokreće o ište gledanja, otvaraju i problem subjekta unutar feminističke prostornosti te pitanje moći i univerzalne 'prostirke' feminizma. Pitanje je moguće otvoriti i na ovaj način: koliko ženska Drugost ima status univerzalne Drugosti, a koliko je ženska Drugost „Istoka“ ili „Juga“, - ona posredovana zapadnim pogledom i autoritetom, te slično kolonijalnoj Drugosti, podložna, u spivakovskom smislu, epistemikom nasilju. Ako je tomu tako onda se na nju odnose strategije mapiranja kao što su strategije egzotizacije, civiliziranje i kultiviranje Drugog/e kao i ona tzv. izvornosti te naturalizacije. No, iako smo neke od tih strategija iskusile tijekom devedesetih, kao što se da nazrijeti, problem nije posve jednostavan ni jednoznačan, a niti jednosmjernan. Na razini autoriteta teorijskog teksta problem bi se mogao ocrtati dihotomijski: teorija – „fus nota“, odnosno, ako bih se figurativno izrazila, je li teorijski „Istok“ tek bilješka, nadopuna, sljedbenica ili pratiteljica teorijskom „Zapadu“?

Stoga u na vaše pitanje odgovoriti izravno: U mjeri u kojoj „Istok“ artikulira feminizam, moguće je govoriti o feminističkom teorijskom dijalogiziranju i epistemološkom savezničtvu unutar feminističke meunarodne scene temeljenog na etičkim postulatima i autorefleksivnoj praksi. No, pritom je i „Istok“ pomican, zar ne?

Pitanje „uvoza“ feminizma biva aktualno još u vremenu socijalističkog poretka i to zbog ideologijsko-političkih razloga, kada se socijalističke radnice i drugarice te 'poštenu inteligenciju' nije željelo kontaminirati morskim, tzv. buržoaskim feminizmom. No, feminizam je na našim prostorima bio sve vrijeme živahan, dakle i prije socijalističke Jugoslavije kao što je tradicija marksističkog feminizma (ali ne samo marksističkog!) bila okosnica feminističke teorije, marksizma ali i revolucionarnog djelovanja žena na ovim prostorima. Zacijelo je antifašistička politika žena otjelovljena u Antifašističkom frontu žena, o kojoj je vrsno pisala Lydia Sklevicky, bila emancipacijska iz feminističkog motrišta.

Posljednjih nekoliko godina ženskostudijski centri rade zajednički na istraživanju feminističkih doprinosa u bivšoj Jugoslaviji u okviru projekta „Red Athena“ i u listopadu pripremamo veliku konferenciju u Zagrebu upravo na (re)artikulaciji feminizma odnosno feminističkih tradicija u nas. Sigurno će biti riječi o vezi marksizma i feminizma koja je ključna iz dva razloga: jer radikalno postavlja pitanje otenjenja i obezvlašćenja ženskog rada, o čemu je osamdesetih godina proteklog stoljeća pregledna analiza dala filozofkinja Blaženka Despot analizom tekstova tzv. klasika marksizma, te ukazuje na razumijevanje potentnosti feminizma danas, u kontekstu umnožavanja matrica podinjenosti, dokidanja prostora slobode te sustavnog izmještanja i proklizavanja temelja za žensku solidarnost.

Organizovali ste u oktobru 1996. godine prvu feminističku konferenciju na području nekadašnje Jugoslavije pod nazivom «Žene i politike mira». Kako biste opisali feminističku praksu tokom devedesetih godina i koje su njene implikacije u sadašnjosti?

Bila je to prva konferencija takvog dosega na postjugoslavenskom prostoru ratom razorene i podijeljene zajednice koja se održavala u Zagrebu, a na kojoj se dijalogizirala i ovjeravala mirovna politika iz feminističkog motrišta, a iznimna citatnost zbornika *Women and the Politics of Peace: Contributions to a Culture of Women's Resistance*, nastalog na temelju izlaganja i rasprave Konferencije, sve vrijeme svjedoči o njejoj relevantnosti. Okupivši feministkinje i mirovnjakinje, teoretičarke mira i aktivistkinje iz kriznih područja u svijetu gdje se zbivalo dugotrajno nasilje, kao i aktivistkinje ženskih i mirovnih organizacija koje su u nas tijekom rata na različite načine stvarale mirovne inicijative i transnacionalne mreže otpora ratu, ona je pokazala kako feministički pristup miru i nenasilju nipošto nije jednoznačan. Naprotiv, posrijedi je slojevitost pristupa, uvida i perspektiva o tomu kako žene artikuliraju mir, koje su odrednice ženskog motrišta pri promišljanju pojmova kao što su rat, mir, pacifizam, nasilje, međunarodna sigurnost i mirovni proces, što su sastavnice ženskog mirovnog angažmana u suvremenom iskustvu političkog nasilja i rata, kako živjeti i osvježavati procese mijenjanja vlastitih identiteta u okolnostima ratnih zbivanja, te naposljetku kako se nositi s postratnim traumama. Osnovni marker političnosti u ovom angažmanu, a koji se očitava i danas, jest promišljanje javne odgovornosti spram mira koja se na osobnoj, iskustvenoj i feminističkoj razini uspostavljala kao etički imperativ usprkos nizu nesporazuma, prijepora i kontroverzi oko 'lojalnosti' nametnutim nacionalističkim, patriotskim ili pak arhetipsko-ženskim diskursnim politikama. O tomu sam dosta pisala u devedesetim godinama, no iznimne teorijske odgovore na feminističko-mirovnoj sceni u nas dale su Žarana Papi, Rada Iveković, Lepa Mladenović, Rada Borić, Vesna Kesić, Vlasta Jalušić, Staša Zajović, da ovom prigodom spomenem samo njih.

Prisvajajući i građansko-ženski neposluš kao model vlastitog života, feministkinje su tijekom devedesetih iskušavale mnoge načine otpora, od javnih prosvjeda protiv rata i antiratnih performativnih akcija poput *Žena u crnom* do stvaranja centara za podršku silovanim ženama i izbjeglicama poput Centra za žene žrtve rata u Zagrebu ili centra za socijalno-psihološku pomoć *Medica Zenica* traumatiziranim ženama u Zenici, ili pak mirovnih inicijativa angažirajućih se na osjetljivim pitanjima procesa pomirenja, mirovnog obrazovanja i gradnje mira. Pritom su, kako je o novom iskustvu žena suočenih s ratnim zbivanjima u zemljama bivše Jugoslavije govorila Vesna Teršelić, stvaraju i svoj paralelni svijet vrijednosti, pozicioniranja i identifikiranja, žene gradile svoj civilni prostor i kreirale nove odnose prkoseći i militarističkim zahtjevima novouspostavljenih država. Dakako, to nipošto nisu bile idilične oaze niti mjesta feminističkog suglasja, a neka pitanja kao što je pitanje odnosa feminizma spram nacionalizma i nacionalnih ili nacionalističkih projekata, iako su se teorijski promišljala, u javnim su raspravama nerijetko bivala prešutivana, zapretna ili 'svjesno' odsutna. Unatoč tomu, mreže transnacionalne feminističke mirovne solidarnosti, sežu i onkraj naših prostora, bile su uspostavljene. Zahvaljujući i njima feministkinje su spoznavale moć i rasprostranjenost geopolitičkog i strukturalnog nasilja što je utjecalo na njihovu kritiku samosvijest te osjećaj empatije i odgovornosti za druge „Druge“, ljušte i slojeve iluzije o jedinstvenosti ovih ratnih ko-žrtvenih prostora i nacionalističkih mašinerija.

Zorni primjer tomu su ratni kažnjavanja žena, odnosno seksualna zloraba ženskih tijela u ratu, a upravo to pitanje uinilo je međunarodni feministički angažman u jednom trenutku, posebice u prvoj polovini devedesetih - vidljivim, moćnim, političnim, djelotvornim posebice u nametanju novih pravnih standarda, oko zaštite svjedokinja, kaznenih odredbi, te istraživačkih strategija. No, ovaj problem nalaže posebnu teorijsku elaboraciju.

Koje su implikacije tog djelovanja danas, glasno razmišljam, pitam se i nisam posve sigurna da mogu dati precizan odgovor bez upiranja u zamudna i kontaminirana mjesta konteksta. Iako, bez izuzetnih žena poput Nataše Kandić ili Staše Zajović i njihova ustrajavanja na odgovornosti za ratne zločine, na kažnjavanju zločinaca, na otklanjanju mogućnosti zaborava i odavanju poštovanja žrtvama etničkog „iščienja“, primjerice onima u Srebrenici, ni danas nije moguće govoriti o postratnom životu i zacjeljenju. Pritom mislim na inicijativu za osnivanje Regionalne komisije za utvrđivanje injenica o žrtvama ratova

na prostoru SFRJ, a isto tako i na feministi ku inicijativu za organiziranje alternativnog, ženskog suda pravедnosti za ovu regiju.

Kada razmišljam o kontekstu, kao da neizrecivost traume zapinje posvuda, a proces dehumanizacije koji je posrijedi ubrzano radi na njenom prebrisavanju pri emu iskustva onih koji su živu i svjedoci/kinje bahatosti ubijanja i nasilja valja, ini se, što prije izokrenuti u amneziju, poricanje i/li ušutkanu povijesnu naraciju. Cilj je, kako je u svom tekstu „Eti ko-politi ka zaviještanja lica i ožiljaka: Bosanske pri e i traume kao imenice ženskog roda u množini“ napisala Jasmina Husanovi , pozivaju i se na Jenny Edkins, „oporaviti žrtve i ponovno ih uklju iti u strukture mo i, ali na na in da ih se u ini bezopasnima, odnosno dijelom vlastite reprodukcije.“ Privid te normalizacije u kojoj svi/e

funkcioniramo tek kao njeni koletaralni svjedoci/kinje najbolje je iskazala slovenska teoreti arka Vlasta Jaluši pregnantnom metaforom *zlo nemišljenja* koja nažalost u javnom diskursu više funkcionira kao ekces, a ne kao razlog istinske ljudske zabrinutosti i kriti ke refleksije. Nisam sigurna da je mogu e odgovoditi su eljavanje politi ke odgovornosti, usprkos raznim politi ki instant-efektima i simulacijama te dogovorima politi kih elita. Upravo tu vidim ulogu feministkinja koje promi u politiku mira i ustrajavaju upravo na politi koj odgovornosti, kriti koj (samo)refleksiji te suo avanju s prošloš u. Poruka „Ne emo zaboraviti genocid u Srebrenici“ *Žena u crnom* zna i više od ina iskazive solidarnosti sa ženama iz Srebrenice, jer ne samo što inzistira na odgovornosti za zlo in ve gotovo na butlerijanski na in ustrajava na oglašavanju pitanja o životu dostojnog žalovanja razotkrivaju i upravo na primjeru Srebrenice urgentnost upita koje mu prethodi, a glasi „ iji životi se smatraju životima?

Na konferenciji koja je organizovana ove godine u okviru Subversive film festivala na panelima i me u izlaga ima gotovo da nije bilo žena. Kako biste objasnili ovu pojavu? Koji je prema vašem mišljenju odnos feminizma i levice?

Mogu e je na to pitanje odgovoriti na dva na ina: da feministi ko “mi“ seže onkraj spolne/rodne esencijalizacije ili „strategijskog esencijalizma“, što se u tuma enju Gaytri Chakravorty Spivak da razumjeti i kao drugi naziv za politiku identiteta, te stoga uvijek nanovo pokušavam imaginirati feministe me u sudionicima (bilo ih je dakako!), ili da vlastitim sudjelovanjem svjedo im kako sam u teorijski bliskom društvu, onom feministi ke i postkolonijalne orijentacije. Premda je me u pozvanima na *Subversive Film Festivalu* i konferenciji „Nove emancipacijske borbe“ bilo feministi ki osviještenih muškaraca, a ve spomenuta Gayatri Ch. Spivak koja je imala izlaganje, ne samo da je jedna od najzanimljivijih kriti arki suvremenosti nego i feministi ka teorijska 'zvijezda', pitanje je relevantno a broj žena na festivalskoj sceni spomenutog Festivala znakovit. Meni se inilo nužnim upravo pitanjem iz osobne feministi koženske singularnosti 'provjetriti' prostor kina Europe i u tome sam, ini se, uspjela. Feministkinje starije generacije bi rekle: „oglasiti svoju razliku.“

No, kada ve spominjete *Subversive Film Festival*, uz sve nedostatke i razložne prigovore kao što je i udio žena u nosivom dijelu programa, on je u osnovi javni okret ka teoriji izveden u suvremenim namazom iskazivom „performativnom“ kodu, u ijem podtekstu jest pitanje teorijskog angažmana kao angažirane teorije. Ono se ovdje zgusnulo u terminu „dekolonizacija“ kao post-kolonijalnom znaku suvremenih emancipacijskih borbi što u pogled nanovo baca ideju socijalizma i njegove povijesne validnosti, društvene procese u zemljama tzv. Tre eg svijeta, feminizaciju siromaštva, slobodu, na ine konstituiranja razli itih Drugosti. Unutar toga dakako da je ne samo izgledan nego i nužan razgovor o ljevici ili tzv. ljevici. I onog trenutka kada feminizam „govori Istok“ koji je, ako se nadovežem na prethodnu znakovitu misao Bojane Peji , on dijalogizira s povijesnim prtljagom vlastita metonimijska pokrova otjelovljenog u *Rosi Luxemburg*, Aleksandri Kolontaj, Clari Zetkin, Friedrichu Engelsu, a što zna i i razgovor o ljevici, marksizmu, ideologiji, otu enju, revolucionarnim pohodima, patrijarhalnom socijalizmu, praksi rada i otu enju. No, prije nego nešto o tomu kažem, važno mi je otvoriti još jedan teorijski ulaz a koji je tu prisutan, o emu sam govorila na spomenutom Festivalu, a ne da se zastrijeti. Rije je o poveznicama izme u ženske i postkolonijalne Drugosti koje su usložene i prepletene na više na ina kao i bliskosti feministi kih i postkolonijalnih promišljanja i u kontekstu postIstoka i Balkana, Magreba i Balkana. Primjetno je da se posljednja dva desetlje a zbiva reprezentacijsko-diskursna okupacija „postIsto nih“ zemalja, a napose Balkana, a isto tako i cirkulacija razli itih mapiranja koncepata i granica; drugim rije ima, prisutan je reprezentacijski višak o Balkanu ne bi li se Balkan pokazao kao izvanjskost ili nepogoda. Ta proizvodnja diskursnog viška zamjetna je i kad je posrijedi situacija u Magrebu i sve se više intenzivira. No suglasila bih se sa Samirom Aminom, teoreti arem i važnim gostom Festivala, da izravnih poveznica doga aja na ovim prostorima sa zbivanjima u zemljama Magreba nema, osim u jednom – tamo gdje se zapravo pri a društvenih previranja doti e projekta ljudskosti i u najširem smislu dekolonizacije. Drugim rije ima, tamo gdje su zapravo ova previranja zorni podsjetnik na ideju društvenosti i ideju zajedni kosti, o kojoj je govorio i Antonio Negri, a koja se u ovom kapitalisti kom pustošenju permanentno dokida. Pitanje koje se postavlja jest: koja je to ljudska situacija u kojoj je mogu e, kako bi rekao Isaac Julien, posve postponirati ili arhivirati društvenost. Ili, ako želim izokrenuti pitanje, koja je to grani na subjektivnost koja pokre e promjene? Ili koja je to vrsta okupivosti pod injenih danas koja može radikalno transformirati zbilju u odsustvu povijesnog subjekta, ako rabim taj starinski marksisti ki pojam?

U tom smislu, postoji još jedna veza, premda se ona na prvi pogled ne vidi i ne o itava, a ti e se devastiraju ih u inaka koje su projekti kolonizacije u okviru modernizacijskog projekta u zemljama Magreba ili neokolonizacije, a ti e se i naših prostora, proizveli, premda situacije nipošto nisu sumjerljive. Je li „Istok“ ili Balkan trebao biti taj novi resurs za akumulaciju

putem razvlašćivanja (rije je o konceptu Davida Harveya, op.B.K.) ili, je li samo putem Balkana ili posjugoslavenskog prostora kao metafori kojeg Juga mogu i tzv. Istok približiti tzv. Zapadu, iz današnje je vizure posve jasno. Status Balkana kao Drugosti, odnosno tzv. Trećeg svijeta ulazi u motrište kapitala, a 'tranzicija' je u osnovi čini na alegorija te procedure. Ili, ako parafraziram Sandra Mezzadru, tranzicija je logička kategorija samog koncepta kapitala, ili jedan od nosivih načina na koji globalni kapital djeluje. Rekla bih da cijeli ovaj prostor funkcioniše kao veliki laboratorij za različite kapitalističke aranžmane.

U tom smislu vidim važnim razgovor o ljevici, ili preciznije o mogućim dosezima odgovora na pitanja koje je ljevica u dvadesetom stoljeću postavljala, a jedno od njih je zacijelo pitanje smislenosti društvenog poretka kao što je socijalizam. Jer, kako je u predgovoru svoje sjajne knjige *Nacionalizam i imaginacija i drugi eseji* napisala Gayatri Ch. Spivak, zbog trajnog optjecaja globalnog kapitala, socijalizam mora biti meunarodni. Inače ćemo imati, ako parafraziram Spivak, izolirane socijalističke nacionalne države, onemogućene globalnim neoliberalizmom, transformirane u menadžerski socijalizam i otvorene totalitarnoj preobrazbi.

Ljevica, ili ono što sebe imenuje ljevicom, na ovim je prostorima u nekoliko navrata ubila emancipacijsku ideju i mogućnost preobrazbe društva. U socijalizmu, bahatim odbijanjem da kritički analizira kontekst, ideologiju te reflektira vlastitu ulogu u društvenim procesima, devedesetih godina da se jasno pozicionira protiv rata i ratničko-političkih angažmana na ovim prostorima kao i protiv nacionalističko-šovinističkih projekata, u posljednjem desetljeću – da se uopće pozicionira. U nas ljevica kao da sebe permanentno proizvodi kao nelagodu, te stoga nema kritičkog razgovora o socijalizmu kao što nema ni razgovora o ljudskoj slobodi. U panici da ih se ne percipira kritičkim subjektom marksističke orijentacije ili alternativom, ona je sve vrijeme bježala od imenovanja ili samo-imenovanja.

Problem orijentacije čini se nosivi problemom ljevice danas, dakle u nas i u svijetu. Stoga me ne čudi da suvremeni francuski teoretičar kao što je Alain Badiou, govori o dezorijentaciji ljevice, te koristi pojam „lijevo orijentirani konzervativizam“, odnosno govori o hibridu lijevog-liberalnog i konzervativnog, a koji je na djelu.

Osobno mislim da je bunt kognitivnog proletarijata koji je u međuvremenu proizveden, kako bi rekao Rastko Močnik, nužan, no to još ne znači da će oni preuzeti odgovornost za teorijsko promišljanje pitanja od interesa za ljevicu. Ulogu kritičkog subjekta ovog trenutka mogu preuzeti samo oni koji, na tragu onoga što danas radi latinoamerički teoretičar Walter Dignolo, proizvode dekolonijalnu epistemologiju u svim sferama: od civilnog i političkog društva do obrazovanja. Dekolonijalna epistemologija je drukčiji projekt, koji se, kako kaže W. Dignolo, prikazuje onima koji protestiraju protiv situacije da „bijeli kapital nastavlja izvoditi univerzalno otuđenje i razbaštinjenje mnogih.“ U sljedećem desetljeću u vidjet ćemo kako je i do koje mjere mogu i govoriti o ljevici unutar ovog projekta.

Odnos feminizma i ljevice je isto tako kompleksan i posebno danas zahtijeva novo promišljanje, a zbog niza razloga koji su već navedeni pokazuju i se, prije svega, kao devastiraju i u naciji kapitalističkog pustošenja. U dvadesetom stoljeću u taj odnos iščitavao se s jedne strane kroz odnos spram marksističkog feminizma, a s druge putem feminističkog angažmana u projektima socijalističkog poretka, revolucionarnom aktivizmu, sindikalnom pokretu i anarhističkom djelovanju te nacionalnoosloboditeljskim pokretima. Cijela jedna sfera koja je dugo vremena bila posve teorijski zapuštena, nerijetko pod krinkom ideološke proskribiranosti, a riječ je o sferi rada, smislu rada i emancipaciji putem rada, bila je važni orijentir u tom odnosu te spolno/rodno mjesto „jednakosti“. Ona se nanovo postavlja ne samo kao pitanje nužnih reformi u sferi rada te novoklasnim i novoljudskim segregacijama, već kao urgentna potreba za etičkim diskursom feminizma u vremenu kada liberalni feminizam ima rang prvenstva. No smatram, i tu dijelim mišljenje s Lindom Martin Alcoff, da je važno, nanovo promisliti o tomu gdje feminizam i ljevica postoje u odnosu, te koje su žene danas, kao i unutar kojih područja života, angažirane u toj borbi. Tu ne mislim samo na radnice, migrantkinje, pauperizirane žene sa sela, sindikalne borkinje, već na nova savezništva moguća na temelju usloženih Drugosti i globalnih strukturalnih podinjevanja. Svjesna sam da odnos marksistički vs buržoaski feminizam kao i klasni redukcionizam kad je posrijedi tzv. žensko pitanje nisu ni analitički niti konceptualno održivi mehanizmi za produktivni razgovor danas, premda su i dalje relevantni za teorijsko-kritičku optiku pri proučavanju suvremenih društvenih i ekonomskih procesa. Fenomen žene kao „spolne klase“ kako ju je svojedobno imenovala Christine Delphy, suradnica Simone de Beauvoir, i dalje je živahan, no u sprezi s afektivno-ropskim značajkama.

Koja je uloga teorije i feminističkih intelektualki u savremenom društvu? Na koji način spajate u svom radu feminističku teoriju i aktivizam?

Iako je uloga feminističkih intelektualki uvijek bila iznimno zahtjevna kad je posrijedi teorijski angažman, suvremenost nalaže ulazak u rizične prostore niza proturječnih etičkih pitanja koja i sam feminizam pozicioniraju unutar šireg globalnog konteksta.

Na jednoj strani u feminističkom je angažmanu sve vrijeme prisutna napetost između težnje za artikulacijom vlastitih značenja sebe i svoje razlike u određenom kontekstu i pristanka na usisavanje već legitimiranih značenja feminističkih

doprinosu te na sudjelovanje u već zadatim shemama zbog feminističkog programa, zbog ženske vidljivosti, zbog politike spolnosti i sl. Drucilla Cornell stoga ulogu feministkinja vidi u stalnom procesu 'kulturalnog prevođenja' odnosno dešifriranja poruka i suprostavljanja posvajanja Drugog u društvene ili kulturne sustave značenja koji bi potirali ili neutralizirali njihovu različitost, a što se danas odražava u *gender mainstreaming* inženjeringu. Na drugoj strani danas nije moguće feministički promišljati, a da se „kolektivno svjedočenje“ ženskog iskustva ne išta unutar agonističkog procesa neoliberalnog kapitalizma te feministička kritika spoznaja spram toga ne aktivira. Otud i pojam teorijskog aktivizma kojeg koristim kada govorim o feminističkom epistemološkom djelovanju. Ono što mi se čini ključnim, a to je kako, taj „traumatski scenarij razlike“ (spolne, rasne, klasne, kolonijalne, kulturalne), kako ga imenuje John Berger, artikulirati u kontekstu globalnog neoliberalnog kapitalizma i putem kojih strategija otpora? Uz borbu protiv nasilja, rata i militarizma, to je prema mom mišljenju, nosivo pitanje oko kojeg se valja danas angažirati, a o čemu sam nedavno pisala u jednom članku pokušavajući i locirati ono što nam kao feministkinjama „izmiče i pogledu“.

Spomenula bih ovom prigodom kritiku kapitalizma iz feminističkih očiju suvremenjakinja, Marine Gržini i Chandra Talpade Mohanty. Zalažu se za epistemološku metodu raskrinkavanja kapitalizma slovenska filozofkinja Marina Gržini nastoji uiniti razvidnim logiku i cilj kapitalizma. A to je prema njoj moguće demistificiranjem namjerno uspostavljene „apstraktne kompleksnosti“ kojom obiluje kapitalistički diskurs, i to putem metode redukcije te substancijalnom analizom određenog mikro polja uiniti operabilnim kritiku klasnog antagonizma koje je ključno feminističko pitanje. Postkolonijalna teoretičarka Chandra Talpade Mohanty smatra da je i „specifična reorganizacija ženskog rada“ (od 'opslužujućih' aktivnosti i migracijskih kretanja žena, prisilnog rada i seksualnih 'usluga' do trgovine ženama) dio globalne strategije kapitalizma kojoj se valja oduprijeti. Stoga nasuprot muških koalicija koje konstituiraju kapitalističku praksu, ona zagovara transnacionalna savezništva žena kao naime feministički otpor protiv postojećih raznih uinaka globalnog kapitalističkog restrukturiranja na žene. In otpora je emancipacijski in, a *raison d'etre* slobode jest, kako kaže Hannah Arendt, djelovanje. Na taj način vidim i feminističko kritičko djelovanje i feminističke mogući otpora koje uključuju i suprostavljanje raznim uincima devastacije po ljudski rod od političkih obmana i intenzifikacije eksploatacije do rastuće kriminalno-političke elite i nejednakosti usprkos tzv. političkoj hiperjednakosti koja se kod nas sve više oglašava zbog prilagodbe zakonima Europske unije.

No neovisno o tomu kako djelujemo i oko čega, nipošto ne dozvoliti sužavanje horizonta, ili antagoniziranje oko 'sitnog', a da nam pritom izmakne kompleksnost i „odgovornost za vlastiti život“. Radikalna etika predanosti koja je nosiva snaga feminističkog angažmana bhabhovski, znači i jedno i drugo. Za počinetak, valja upotrijebiti višestruke kritičke leme, umjetni dekonstruirati suvremene paradokse te istaknuti feminističku umjetničku praksu.

Dugi niz godina radite u edukaciji na Ženskim studijama i na Univerzitetu. Kakav je Vaš pristup pedagoškoj praksi? Da li bi ste je mogli odrediti kao feministička pedagogija i na koji način?

Unatrag nekoliko mjeseci na jednoj od redovitih evaluacija studija na kojemu predajem čula sam kako su studenti i studentice u pravilu 'uznemireni' onim što im predajem te da se nešto temeljno mijenja u njihovoj paradigmatičnoj razumijevanja studijskog sadržaja. Uz „Feminističke teorije“ predajem i „Postkolonijalne teorije“ i nekoliko drugih, moglo bi se reći, *mainstream* kolegija poput „Sociologije identiteta“, na primjer. Premda se to može različitost išta istaknuti, ono što smatram znakovitim, to je formativna i osvještavajuća mogućnost spoznavanja. Iz dugogodišnjeg iskustva koordinatorice autonomnog Centra za ženske studije u Zagrebu znam da svaka feministička intervencija u paradigmatičnoj spoznaji i postojanju kanone znanja poput semantičke katarze izmješta gotovo sve aspekte spoznaje, uznemirujuć i iznervirajuć i pritom odnose moć, disciplinarnu naraciju, spolne/rodne identifikacije i pozicioniranja, povijesne fikcije o linearnosti životnih vremena/prostora, te djeluje rizično. A to je, ukratko, odlika kritičke pedagogije. Feministička pedagogija je *per definitionem* kritička jer ne samo što na radikalna načina postavlja pitanja tzv. tradicionalnih toposa spoznaje kao što su tko pronosi spoznaje, ili proučava i komunicira znanje te što su izvori spoznavanja otvarajuć i pitanja uloge tradicionalnih ustanova posredovanja znanja i time autoriteta moć, već i ona koja se tiče u smislu spoznavanja. Nosivo pitanje feminističke pedagogije je kako spoznajemo, odnosno kako i je li kontekstualiziramo spoznaju, a pritom se u modele spoznaje umješta autoreferencijalna pozicija ključna za svako supostavljanje i dijalogiziranje teorije.

Od kraja šezdesetih godina proteklog stoljeća, od uvođenja prvih ženskostudijskih programa u sveučilišne kurikule feministkinje unutar akademskog svijeta rade na demistificiranju apstraktne, umišljene univerzalne, samozadovoljne teorije. Njihovo djelovanje ticalo se kritike tzv. mita o objektivnosti znanosti, kritike modela teorije, kritike prenošenja i spoznavanja, kritike stila rada u spoznaji, te otvorenog seksizma u znanju. Na jednoj strani riječ je o kritici i preobrazbi patrijarhalnih sadržaja i oblika znanja, a na drugoj, o „seksualizaciji“ (termin Elizabeth Grosz) ili „oroavanju“ znanja koje se razumijeva kao odnos koji modele i ciljeve spoznaje mora primjeriti specifičnim rodno/spolnim subjektima.

Upravo pozicija „svjesne subjektivnosti“ u inu spoznavanja inovira, kako bi rekla bell hooks, novu pedagogiju kao pedagogiju osvješćivanja smatrajući i osobno iskustvo i autorstvo vlastitog (ženskog, op.B.K.) glasa vitalnim za spoznajni proces i odnos spram teorije, zadobivajuć i time rang samoovlaštenja za spoznaju. Na epistemološkoj razini sve vrijeme se 'prozračujuć' pitanja kao što su: je li znanje po sebi neutralno i nerazlikovno u odnosu na spol/rod, koliko modeli znanja

korespondiraju sa ženskim iskustvom te s onim što feministi ka teorija pronosi, kako u znanje integrirati rod kao i kriti ku perspektivu na društvo te kako se kao feministkinja pozicionirati unutar sveu ilišta kao institucije „muški“ strukturiranih znanja, posljednjih godina natopljena nanosima neoliberalne i novomizogine kulture koja cirkulira putem globalne komodifikacije spoznavanja. I je li, u okolnostima ekspanzivnog globalnog kapitalizma koji promi e orobljavanje spoznaje, odnosno spoznaju kao robu, o emu svjedo e u posljednje vrijeme sve žeš i prosvjedi za autonomiju sveu ilišta, uop e mogu e govoriti o znanju koje djeluje kao mo socijalne promjene i etike jednakih šansi?

Svjesna sam da smo u novom *backlashu* no isto tako da je subverzivnost feministi ke epistemologije zapravo njena potencijalnost. Isto tako, kriti ko itanje diskursnih mreža zna enja koja se ti u spola, spolne razlike, identiteta, kulturalnih praksi i sl. neodvojivo je od promišljanja razli itih mapa ambiguitetne suvremenosti u njihovoj višenaspektnosti i procesualnosti, što nalaže od nas koje smo u poziciji podu avateljica ili „feministi ke intelektualne klase“ o kojoj sam nedavno pisala, radikalni epistemološki skok. On predmnijeva spoznajna savezništva s drugim kriti kim teorijama, izoštravanje analiti kih nao ala, no prije svega kriti ku samorefleksiju vlastita djelovanja unutar *mainstreama*.

Drugim rije ima, akose želi kriti ki djelovati - ženskostudijske predava ice i predava i uvijek nanovo moraju propitivati svoje spoznajne i eti ke temelje, kreirati nove prostore unutar sveu ilišne u ionice, koristiti „pedagogiju nelagode“ na koju upu uju Megan Boler i Michalinos Zembylas te raditi na dekolonizaciji spoznaje. Izravna sprega dekolonizacije spoznaje i „pedagogije nelagode“, koncepta koji zaziva kriti ku epistemologiju i kao spoznavanje i kao nužan kriti ki ulaz u istu, a kako bi se demaskirale spoznajne obmane i blokade, jedno je od neodložnih rješenja.

O tome govore i rezultati iznimno zanimljivog istraživanja iznijetog u knjizi koju je u 2010. godini objavio Centar za ženske studije naziva *Privilegiranje rubova, Prilozi feministi koj epistemologij,i* a koju je uredila mlada feministi ka filozofkinja Anka akardi .

Umetnost, zajedno sa radikalnom analizom i društveno-politi kim aktivizmom, ini važan deo feministi ke borbe. Kako biste opisali odnos umjetnosti i feminizma? Na koji na in savremena feministi ka umetnost, kao jedna od društvenih praksi, može doprineti društvenoj transformaciji?

Odnos umjetnosti i feminizma je složen, povijesno iznimno zanimljiv posebice od šezdesetih godina naovamo, ponekad ne itak premda uvijek intencionalno politi an, no ono što ga ini osobitim, to je uvijek nanovo svjesno 'projicirana' subjektivna pozicija umjetnice koja se odvija u njenoj izvedbenoj izloženosti i raskrivanju. Transformativna mo promjene zbiva se u samom inu, iako su u inci dalekosežni što posebice važi za kontekst kojemu banalnost ili hegemonijska politika ne dozvoljava „prolaz“ ideji ili zamu uje i smisao i pogled.

Feministi ka umjetni ka praksa za mene je uvijek radikalni angažman jer temeljno provocira „estetiku ideologiju“ kulturnih polja optere enih vrstima ozna iteljima i kreira umjetnost kao otvoreni imaginarij s neobi nim stvarala kim potencijalima, eksperimentima, tjelesnim i teorijskim pomacima te kriti ko-osvješ uju om perspektivom motrenja.

Svjedokinja/ci smo razli itih intervencija u mnoga polja tekstualnosti: od plesnih, književnih, likovnih do kazališnih. Eksperimentira se s identitetima i s razli itim tehnikama i materijalima, rabi politika tjelesnosti, koriste razli ite strategije i mnogostruki kriti ki pristupi te inverzije ne bi li se demistificirali patrijarhalni kodovi i uporabe rodnih poruka u simboli kom diskursu, te spoznale kontradikcije oko spolno/rodnih identiteta, ali i otvorio prostorrazgovoru o kriti kim pitanjima suvremenosti: od nasilja, kolonizacije do feminizacije siromaštva, te suvremene socijalne i neopatrijarhalne opresije.

Ono što mi se ini posebno zanimljivim, a to je da umjetnice ne zaziru od radikalne kritike institucija - od akademskih do umjetni kih, pri emu, koriste i subverzivni potencijal samo-ironije, razotkrivaju njihovu rodnu isklju ivost i politiku funkcioniranja koja je vezana uz sustave ozna avanja patrijarhalnog društva, nastoje i istodobno pomaknuti ne samo tematske ve i zna enjske granice umjetnosti, o emu piše Griselda Pollock.

Uz sve zna ajke feministi ke umjetnosti, ini mi se najvažnijom to kriti ko uprizorenje u kojem se zbiva ljudski „ekces“ suo avanja i svjedo enja iskustvu „istine“ kojoj se opire pogled te postavljanje žene u novu situaciju odgovornosti, posebice aktivne proizvođa teljice zna enja. Dovoljno je vidjeti instalacije Mary Kelly, video zapise Marthe Rosler, grafite Barbare Kruger ili umjetni koživotne projekte Tanje Ostoji i Sanje Ivekovi .

Znamo da se strategije otpora 'proizvode' i doga aju na razli ite na ine, no nerijetko u simultanom zbivanju politi ke/teorijske/umjetni ke prakse. Irit Rogoff, kada govori o umjetni koj praksi kao modelu otpora u suvremenosti, koristi pojam protukartografije kao reartikulacije zna enja. Rije je o otporu kao remapiranju ozna iteljskog procesa utisnutog u razli ite diskurse - politi ke, povijesne, kulturne, javne, privatne.

Pripitomljavanje feminizma ili zašto feminizam više nije društveni pokret sa radikalnim zahtevima već je neoliberalni NGO biznis?

ur a Kneževi
[ur a Kneževi](#)

[razgovarale [Tamara Knežević](#), [Ana Vilenica](#), [Tanja Marković](#)]

Više od dvadeset godina ste aktivni u ženskom pokretu i organizacijama. Bili ste članica prve feminističke organizacije na području Jugoslavije „Žene i društvo“, koja je registrovana 1977. godine u Zagrebu. Bili ste aktivni (hm, vrlo aktivna u stvari, to jest, jedna od inicijalnih članica, osnivala sam Anti-ratnu kampanju zajedno sa drugima) u ženskom anti-ratnom pokretu tokom devedesetih. Osnivačica ste „Ženske infoteke“ - ženskog informacijsko-dokumentarnog centra u Zagrebu, u okviru koga ste pokrenuli časopis „Kruh i ruže“, koji je, (nije jedini) feministički časopis u Hrvatskoj. Kontinuirano ste objavljivali članke, eseje i intervjue. Kako biste, nakon svih ovih godina otvorenog angažmana, predočili sliku feminističkog pokreta danas u zemljama koje su nastale raspadom Jugoslavije?

Nije dvadeset već preko trideset, mada to u jednoj biografiji zbilja nije najvažnije; ali kad su godine feminističkog "staža" ve spomenute, treba ih i priznati. Isto tako treba "priznati" i postojanje i drugih feminističkih časopisa. Jedan od tri koji su se ikada pojavili bio je *Kareta*, izašao je samo jedan broj, mislim 1993 ili 1994, potom *Kruh i ruže*, koji počinje sa izlaskom 1995 i časopis *Treća*, mislim 2000. godine. Spomenuta dužina "staža" mi daje poziciju i mogućnost uvida u praktički sve faze razvoja onoga što se zove feminizam (mislim da ga, s razlozima za koje ovdje nemamo prostora, trebamo unekoliko distinguirati od povijesnog pokreta za prava žena). On je svoje političke etape imao u jednoj državi, potom, kako se država razdvajala na nove države, nastavio se u drugima. Našli smo ga i u drugim, kao da je pratio sudbinu novonastalih država, i on se rascijepio, što je donekle razumljivo, obzirom na različite društvene i političke okolnosti, različite vrste i tokove promjena u svakoj od novonastalih zemalja. Od tog mjesta slijedi i pokušaj odgovora na postavljeno pitanje.

Već poduže, seže to i prije posljednjeg rata, ženski pokret, pa potom i feminizam, ima nekih malih problema s formuliranjem teme, to jest, onoga čime se uopće bavi. Nakon slavnog doba otvaranja pitanja i borbe za ljudska prava žena, kasnije, kada je zaslugom upravo te borbe dobar dio temeljnih ljudskih prava žena ostvaren (krajem Drugog svjetskog rata vrlo velik broj zemalja uvodi pravo glasa i za žene, postiže se i druga formalna prava kao što je pravo na obrazovanje, dostupnost svih zanimanja pa i bavljenje politikom), nastala je svojevrsna konceptualna praznina. Dobro se prisjetiti upravo u vezi s našim ratovima: kad se Jugoslavija raspadala, feministkinje diljem (uglavnom zapadnoga) svijeta pohrlile su ovamo. Izgledalo je kao da im je nedostajalo stvarne, "prave" borbe, onakve kakva se eto tu odvijala. Mobilizacija je bila enormna, ali odmah su se pokazali i ozbiljni problemi: ponajviše, kad je riječ o feminizmu, bio je rascjep na mirovnjaci feministički i feministički, koji je zastupao tvrdi pacifizam, striktno nenasilje, i time naravno isključivao bilo kakvu moguću vojnu intervenciju. Drugi, također znatan dio europskih feministkinja, međutim, bio je za ograničeno i kontrolirano vojno interveniranje. Sve te dileme imale smo i mi u našim zemljama, pojavile su se i feminističke grupe koje su odjednom imale ideološko polazište u nacionalnom, patriotskom, i koje su posve nekritički zagovarale politiku "svojih" vlada. Bilo ih je u svim novonastalim državama, no ja mogu argumentirati govoreći o Hrvatskoj. Pri tome ne mislim samo na one novonastale ženske grupe i organizacije (često, i ako ne pretjerano prikriveno, podržavane od strane vlasti) koje s feminizmom nikakve veze nisu imale, već imam na umu feminističke grupe s vrlo visokom svijesću o problemima feminizma i koje su sebe čak doživljavale (pa i samoimenovali) kao radikalno feminističke. Konkretno, imale su sasvim razrađeno shvaćanje o svim temama/problemima kojima se bavi feminizam (ako možemo apstraktan pojam 'feminizam' tretirati kao subjekt, kao nekoga tko nešto čini, shvaća itd.), samo su ih interpretirale nacionalistički, ili čak i ne to, nego su pored klasičnih feminističkih agenda još malo prakticirale i svoju nacionalnu odanost. S druge strane smjestile su se grupe *Protiv*. Protiv nacionalizma, protiv patrijarhalnosti, protiv rata... No, kako se radilo o doista teškim vremenima, moralo se djelovati brzo, reagirati na mnoge izazove, pa nije ni čudo što u to vrijeme nismo imali diskusiju unutar onog bloka *Protiv*, koja bi analitički pa i teorijski pristupila svemu tome čemu smo se protivile, kao neka vrsta polaganja rana ne samo o tome što je sadržaj toga čemu se opiremo, nego i mnogo važnije, koja je, s druge strane, naša politička pozicija. Politička u širem smislu od samo dnevnog djelovanja, reagiranja. Izostala je samorefleksija. Tako se i među onima koje su bile *Protiv* moglo čuti nacionalističke stavove, da ne spominjemo i danas

uglednu feministkinju u Hrvatskoj koja je, tamo davno početkom devedesetih, nekoliko mjeseci šetala po Zagrebu u uniformi.

Ako se u to turbulentno vrijeme i nije moglo otkrivati teorijsko distanciranje, analize i razvoj političkih ideja i strategija, činjenica je da su ratne operacije u Hrvatskoj završile 1995., pa ako se i uzme još nekoliko godina nužnih za svojevrsnu konsolidaciju i tranziciju od uglavnom humanitarnog rada ka feminističkim problemima društva, niti nakon svega toga, doslovce do danas, ništa se nije dogodilo. U stvari, dogodilo se mnogo toga - lošega. U najkraćem, mogu reći da se iz političke organiziranosti ženskih, feminističkih organizacija i grupa razvio pokret unutar kojega se se razvili različiti aspekti feminističkog djelovanja debelo je propuštena. Nije artikulirana ni kritički analizirana niti dotadašnja feministička praksa, zbog čega se naravno nije ni moglo učiniti korak dalje, to jest, definirati politiku i strategije na temelju kojih bi se dalje djelovalo. Teorijski ne djeluje nitko, precizno govoreći, nema feminističke teorijske produkcije u javnom prostoru (pri tom mislim na relevantan broj objavljenih tekstova, o knjigama da i ne govorimo). Pri tome mislim na najširu javnost, otvorenu za sve, a ne male seminare i gotovo privatne razgovore u uredskim prostorima neke organizacije. Ovdje ne mogu ne spomenuti znamenitu tribinu organizacije *Žena i društvo* koja se godinama održavala u redovnom ritmu i bila otvorena za najširu javnost i na kojoj se redovno okupljalo više desetaka, a ponekad i stotinjak sudionica/ka. To što se sada možda netko negdje i bavi teorijom, onako više za po doma ili u zatvorenim grupama, nažalost nema nikakvog značaja, jer mu je eventualni značaj javnosti sakriven. Ako bismo bili do kraja konzekventni, time je i nepostoji.

Sve se završilo, kako to opisuje poljska teoretičarka i feministkinja Agnieszka Graff, plivanjem u mjestu. Ja bih dodala, u glavnom toku (mainstreamu). Ženske organizacije su se pretvorile u poduzeća i tako funkcioniraju; ženske grupe, koje bi feministički djelovale nezavisno od novca, ako i postoje, nevidljive su u javnosti. Pokret još manje. Naravno da i za to postoje razlozi, vanjski i unutrašnji, i to je upravo ono što je propušteno utvrditi nepostojanjem (samo)kritičkog sagledavanja.

U kolumni koju pišete za portal ZaMirZine primećujete tendenciju odbijanja identifikacije s feminizmom i korištenja određenja feministkinja. Skrećete pažnju na vulgarizaciju feminizma kroz sferu televizijskih sadržaja poput *Sex i grad* i pejorativne konotacije koje su suštinene u ovaj pojam. Kao sasvim različito gledište mogu da istaknem potpuno neutemeljenu tezu koja se zasniva na utisku da se u različitim feminističkim organizacijama javlja svojatanje identifikacije sa feminističkim modelom i postavlja kriterijum po kome se osoba može nazvati feministom/feministkinjom. Šta je za Vas feminizam, feminističko angažovanje i šta znači feminističko pozicioniranje u odnosu na sasvim pluralne, često konfrontirane ili netrpeljive platforme?

Postoje dvije vrste odbijanja identifikacije s pojmom feminizma, dijametralno suprotne. Jedno dolazi iz starog patrijarhalnog sklopa koji vidi feminizam kao prijetnju zadatim strukturama i muško-ženskim odnosima, pa se prikladno tome žene koje se izjašnjavaju kao feministkinje obilježava, u skladu s notornim stereotipima, kao muškobanje, mrziteljice muškaraca, ružne i iskompleksirane i tome slično. Mnoge žene i same osjećaju nelagodu u vezi s tim te se požuriti i, kad god je to moguće, istaknuti da one nisu feministkinje, jer valjda žele ostati lijepe, u dobrim odnosima s muškarcima i, možda najvažnije, heteroseksualne. U toj varijanti, feminizam je ravan psovci. Druge se međutim distanciraju od pojma feminizma jer je postupcima dominantnih ženskih grupa koje se nazivaju feminističkim kama sam feminizam duboko kompromitiran.

Opisati same oblike kompromitacije tražilo bi mnogo prostora; svakako, dvije su stvari po mom mišljenju bitne. Prvi je problem ženskih grupa koje plutaju mainstream-om, koje svoje snage mnogo više troše na suradnju s vlastima, na umiljavanje sponzorima i ugađanje njihovim agendama, i razumljivo je da preostaje malo vremena za stvarni aktivizam. No kako se i dalje rado nazivaju aktivistkinjama, može ih se, uz zrnice ironije no bez pretjerivanja, nazvati salonskim aktivistkinjama. Naravno da je u takvim okolnostima premalo prostora za sve, pa nije čudo ni tu njava za susret i slikanje s premijerkom, gradonačelnikom, važnim članom nekog saborskog odbora ili mjestu na važnoj konferenciji u Sheratonu, Westinu i sličnima. To je ujedno i jedini javni kontekst u kojemu mase žena mogu vidjeti svoje "vođe", svoje feministkinje. Još da je "običajnima" vidjeti kako se feministička salonsko-aktivistička klasa odmara od tih velikih napora po vilama na jadranskim otocima, jedrenjima na zaslužnim retreat-ovima... Sve ovo kad ste već spomenuli *Sex i grad*, ali to je već jedna druga velika tema, pop-feminizam, konzervativni feminizam...

No bilo bi prejednostavno problem otpraviti sa tvrdnjom da su eto neke loše žene tu zauzele prostor, problem je ipak suštinski i nalazi se u samom shvaćanju feminizma kao neke kolektivne ženske ideologije. Žene prema tome čine jednu zamišljenu zajednicu temeljenu na spolu, bez obzira na rasu i/ili klasu, iz čega se onda traži neupitna solidarnost unutar te zajednice. To nadalje znači i potiskivanje (nužnih) unutrašnjih konflikata i nametanje "jedinственog" stava koji međutim određuje grupa koja je uzurpirala vodstvo. Svaka sličnost sa nacionalizmom – nije slučajna. Isto tako, govoreći o navedenim problemima, valja istaći i društvenu činjenicu da su se same organizacije i morale htjele profesionalizirati, jednostavno stoga što u uvjetima nerazvijene političke svijesti, a o feminističkoj da i ne govorimo, nedostaje šire javne podrške. Uz neke neporecive rezultate, loša je posljedica toga što su se sve više okrenule održavanju sebe samih.

Uz sve razumijevanje procesa, činjenica je da takva pozicija djeluje odbojno naspram tzv. običnih žena i konzekventno, feminizam koji danas imamo u Hrvatskoj nije u stanju mobilizirati ni same svoje članice, dakle izvesti pedesetak žena na neku akciju, a o pokretu koji bi eventualno trebale mobilizirati, zaista nema govora. On to u stvari, mada ne bih rekla na svjesnoj razini, niti ne želi, što zbog komocije, što zbog bojazni od njezina gubitka.

Drugi je problem sasvim sigurno u nepoznavanje vlastitog predmeta bavljenja. Pa e, primjerice, gotovo sve dominantne feminističke grupe uporno inzistirati na spomenutom partnerstvu s vlastima, dok o tome po definiciji partnerstva ne može biti riječi. Vidljiva su čak i zalaganja za konzervativne zahvate, upravo suglasna stavovima crkve, primjerice nedavno podupiranje prijedloga zakona da se dobna granica dobrovoljnog pristanka na seksualni odnos povisi s 14 na 16 godina. Ni traga promišljanja o nužnosti najširih obrazovno-odgojnih zahvata da se iskorijeni patrijarhalnost, a time i nasilje nad ženama, te da postojeća sloboda treba biti efikasno štitećena, a ne da sve završi na restrikciji. Preciznije, zakonska restrikcija treba ići samo u smjeru zabrane seksa starijih osoba sa maloljetnicama/ima.

Ili primjer prodorne direktorice Ženskih studija u Zagrebu, mećutim, žalosno nemarne prema feminizmu samom, koja uporno, godinama govori (sudeći po onome što se daje pročitati u medijima) o ženskim ljudskim pravima, a ne o ljudskim pravima žena, jednostavno ne shvaćaju i, niti se informiraju, da su ljudska prava nadređena kategorija u odnosu na prava pojedinih grupa građana. Sve do sasvim otvorene prodaje, recimo svojedobni primjer izvrsne suradnje, na vrlo opipljivoj materijalnoj osnovi, grupe BaBe s visoko pozicioniranim gradskim dužnosnikom upravo u jeku gadnog skandala sa striptizetom, i tome slično.

Zadnja stvar na kojoj bi se u ovakvoj situaciji trebalo angažirati jest pokušaj da se s ovakvim organizacijama uspostavi dijalog. Prije svega nisu reprezentativne; kako reko, njihove mobilizacijske mogućnosti su, višestruko se pokazalo, prilično skromne, pa je onda pitanje koga, koji sloj ili grupu žena (osim samih sebe), odnosno njihove posebne interese predstavljaju? Osim što su dijalogu i inače vrlo nesklone, to jest, nisu mu više, još neki razlozi govore protiv toga. Prije svega, njihova se "politika", ona faktična a ne proklamirana, temelji upravo na premisama koje bi trebalo radikalno mijenjati, što je u stvari nemoguće i otežavati, jer bi to ugrozilo cijeli sustav na kojemu ta politika počinje, s dodatnim nezgodnim efektom dovođenja u pitanje njihove vrlo osobne pozicije. Ono što bi trebalo činiti jest, prije svega, sustavna kritika i vlastiti poretka umjesto partnerstva sa vlašću, zalaganje za fundamentalne promjene uvjeta u kojima jesmo, i kao žene i kao građanke, nasuprot palijativnim ili čak restriktivnim mjerama. Upravo se na tim pitanjima pokazuje pomanjkanje teorijskog rada, teorije koja bi izvirala iz feminističke prakse. Na slavno pitanje iz sovjetske revolucije "Što činiti?" mi nemamo odgovor/e, pa je onda na neki način i logično da svatko radi, ako ne najbolje što zna za druge, ono najbolje za same/u sebe.

To dakako ne znači odustajanje od feminizma, naprotiv! Moramo biti svjesni činjenice da nekoliko organizacija koje su u stvari uzurpirale feministički prostor i prisvojile feminizam, država ne njihova, recimo to tako, politička avangardnost, politička ideja i credo, već sponzorski novac i interes vlasti da ima svoj "žuti" feminizam. Istovremeno, a to je svojevrsni paradoks, takva praksa ostavlja širok, u stvari cijeli prostor za bavljenje genuinim feminističkim temama i problemima koji ostaju nepokriveni, jer se njima naime nitko ne bavi.

A posla ima. On sadrži cijeli spektar, od artikulacije problema, (samo)kritike vlastite prakse, teorijskih uvida u društvene procese, i to ne samo usko i specifično vezano uz položaj žena u društvu. To se odnosi na definiranje politike i strategija za djelovanje u društvu i odnosa sa vlašću, definiranje strategija i kreiranje platformi (primjerice u vezi sa gore navedenim pitanjima vezanih uz fleksibilizaciju uvjeta rada i žena i muškaraca, opasna zapuštenost odgojno-obrazovnog sistema osobito po pitanju odnosa spolova, da spomenem dvije ključne), koje bi mogle okupiti što veći broj žena, ne samo kao do sada iz srednjeg i nižeg građanskog sloja već i žena iz nižih radničkih i seoskih slojeva i slično. Feminizam je previše važan da bi ga se ostavilo u rukama toj vrsti feministkinja.

Ukratko, u ovom trenutku treba misliti na redefiniciju pa potom reafirmaciju feminizma kao subverzivnog djelovanja u društvu, s njegovim istovremenim teorijskim utemeljenjem u toj praksi. Na koncu, mimo ovih mainstreamovskih nelagoda, feminizam i inače ima posve drugačije i nove izazove no što su oni bili prije 50, 30 pa i manje godina, i na njih treba odgovoriti drugačijom i praksom i teorijom.

Danas možemo detektovati antagonističke, te često konfliktne odnos i/ili radikalni otpor prema tekstualnim, i preciznije, teorijskim diskursima. Izjavili ste, kritikuju i pristup pojedinih feminističkih organizacija koje ne problematizuju ekonomsko-društveni poredak u kome deluju, da se od feminizma danas itekako dobro živi. Izjavili ste da se „ne može biti feministkinja i ne znati ništa“, ali ste i podcrtali da je i bavljenje feminističkim aktivizmom kao praksom feminizma podložno svesnom kooptiranju u sistem koji ublažava i čini kontraproduktivnim zalaganja za emancipaciju žena uopšte. U vezi sa tim, da li nam možete reći koji su, prema Vašem gledištu, uzroci i posledice navedenog disputa?

Taj nesretni odnos antagonizma između aktivizma i teorije nije od jučer i nije izbalansiran, to jest, aktivistkinje, uz nekoliko asanih iznimaka, drže prevagu u priložnom antagonizmu naspram akademskom. U stvari, neki antagonizam koji bi dolazio od strane akademskog feminizma nasuprot aktivističkom ili je teško zamijetiti ili ne postoji. Prvi val feminizma u Hrvatskoj (tada još u okviru Jugoslavije i jugoslavenskog feminizma) bio je od onih koje su došle kasnije, u osamdesetima, krajnje omalovažavan, ne i kritiziran jer za neku iole sustavnu, pa makar i pogrešnu kritiku o igledno nije bilo kapaciteta. Osobe koje su kasnije, upravo u ovo poratno vrijeme uvodile ženske studije u Hrvatskoj, svojedobno su s prezirom govorile o uzmimo Lydiji Sklevicky, Vesni Pusi i još nekima iz te prve generacije, kao onima koje "ništa ne rade". To što je Lydia nakon tragične smrti sa 37 godina ostavila iza sebe veliku količinu tekstova i izvrstan doktorat na temu žena u ratu, što je djelovala itekako aktivistički, primjerice, u organizaciji tribina, kao koordinatorica grupe Žena i društvo, što je sudjelovala u osnivanju SOS telefona za žene i sama mnogo puta dežurala (i ne samo ona iz te prve generacije), to se u tom sistemu neradila. No prošlost nas još nije napustila, neki dan mi je jedna poznanica, dobronamjerna uostalom, rekla kako je meni sve puno lakše jer nisam "tamo", već živim na selu. I sad, to tamo je grad, tamo se svašta događa, tamo se valjda traži od mjesta do mjesta, bavi se trenutnim problemima... poslu nikad kraja. Ne biti "tamo" znači i valjda udobno sjediti na selu, i, u primitivnoj predodžbi, ne raditi ništa. Ja taj dojam nikako nemam, dani su mi prekratki za sve ono što bih željela uiniti, a time se itekako feminizma, političkog angažmana, mog pisanja.

Svakako, antagonizam između teorije i prakse najčešće se generira na pitanju kako sada, kada smo nekako već razumjeli stvarnost i probleme vezane uz položaj žena u društvu, kako djelovati? I to je sigurno velik problem, kako transponirati spoznaje u strategije, a strategije u pojedinačne akcije. I esto to neko vrijeme dobro ide zajedno, do neke točke a onda se aktivizam i teorija razilaze. Upravo to se dogodilo krajem sedamdesetih, kada se naša feministička elita umorila (ovo bez ikakve ironije), a potom osamdesetih neke druge žene, upravo one koje su prošle svojevrsnu inicijaciju i školu uz feministkinje prve generacije, žene koje su sudjelovale tijekom cijele dekade ili, nekim manjim dijelom, koje su kroz sudjelovanje na tim tribinama, diskusijama i drugim javnim susretima, ustvari prošle kroz svojevrsan, neplaniran proces feminističkog osvješćavanja (consciousness raising), sada su tražile nove oblike djelovanja. Javljali su se glasovi negodovanja protiv toga da se "samo priča i piše" i sve su glasniji bili pozivi da se "konačno nešto uini". Na neki način, kao da se i dan danas stavlja prigovor toj prvoj generaciji u smislu da su, osim teoretiziranja, trebale prionuti i na implementaciju.

Posljedice takvog rascjepa su upravo ono što danas gledamo (i ne samo u Hrvatskoj), s jedne strane stvara se feministička elita, no ne u duhovnom već u materijalnom smislu, koja je punom snagom zaplovila u mainstream, koja se ne bavi ni aktivizmom, a kamoli da razbija glavni teorijskim problemima makar kako tako prate i literaturu. Tome upravo možemo zahvaliti pojmovni kaos i totalno nerazumjevanje elementarnih stvari, što sam prije spomenula.

Takvo stanje je idealno za podređivanje i pacificiranje feminizma i njegovu apropijaciju za ne prevelike pare, naravno od strane vlasti.

Sve do danas, promjenljivi, nestabilni identiteti i dinamične razlike bili su novina u kapitalizmu postmodernog doba. Bilo je potrebno tragati za potencijalnostima kojima se prevazi i kolonijalisti i imperijalna moć. Zato je bilo važno usredsređivanje na marginu, ne sasvim određene identitete, meke i fluidne razmene, nestabilne granice. Međutim, kako je i sam karakter kapitalističkog kretanja sadržan u kooptiranju kritičkog impulsa, danas su upravo navedene strategije postale mesto optimizacije kapitala u neoliberalnom poretku. Već duže vreme u našimadvertising glavama odzvanja globalistička parola: „United Colors of Benetton“. Različitosti su pogodnosti na kojima egzistira pluralna logika postkapitalističkog doba: „Za svakog po nešto“. Takva logika dovodi u pitanje i same feminističke strategije, jer kapitalizam u doba krize (postkapitalizam) upravo radi na društvo koje obiluje prilagodbom razlikama i promenama. Ekonomski i tržišni imperijalni sistem je prisvojio upravo posmodernu rizomsku logiku, temelje razlike, kolonijalizovao njegove mogućnosti i sada pred nas postavlja zahteve ispunjenja građanskih prava, ali sa sasvim drugim ciljem, sa idejom apropijacije subjekata i njihove eksploatacije kako u smislu radne snage i intelekta, tako i masovnog potrošačkog tržišta. Kakvi su izgledi feminističkog pokreta u tom smislu i kojim strategijama se feministički pokreti mogu suprotstaviti zamkama neoliberalnog kapitalizma? Kako Vi vidite poziciju umetnosti u prethodno navedenom kontekstu?

U samom ste pitanju dali dobar dio odgovora, o izuzetnoj fleksibilnosti kapitalizma u kooptiranju, rekla bih pacificiranju kritičkog impulsa pa onda i dalje, njegovo korištenje u svojoj daljnjoj optimizaciji, uostalom to već nekako svi znamo, jedino teško je nastaju kad treba odgovoriti što uiniti. Spomenuli ste reklamu Benettona u kontekstu globalizma. Pa kad je već spomenut, dobro se upitati kakav je globalizam u pitanju, globalizam čega? Što se to širi zemaljskom kuglom, a i šire, osim onoga što je u direktnoj liniji povezano s interesom kapitala, to jest, seljenje proizvodnje u područja s jeftinijom radnom snagom, s manje kontrole nad uvjetima rada, s manje ili nikakve kontrole nad prekomjernim, neracionalnim, štetnim korištenjem prirodnih resursa (već se i zaboravilo na brazilske prašume, kojih više i nema u istom obliku i obujmu), globalna bankarska kontrola sa Svjetskom bankom za obnovu i razvoj na čelu, Međunarodnim monetarnim fondom i morem slikih institucija čiji je jedini zadatak stvoriti uvjete za širenje kapitala (i njegovu sigurnost) na nova područja iskorištavanja i tržišta, i tako dalje. Neki drugi mogu i poželjni aspekti globalizacije, poboljšanje i ujednačavanje sistema obrazovanja, zdravlja, kulturna globalizacija, politička demokracija te socijalna mobilnost (ne samo turistička) ne spominju se,

jednostavno stoga što i ne postoje, a ne postoje jer nisu poželjne. Mislim da feminizam, baš kao i svaki društveni pokret, ukoliko je kritičan i temeljem takvih uvida smatra da nešto u društvu duboko ne valja, treba prije svega neprestano propitivati date društvene odnose, odnosno temelje na kojima oni počinjavaju. To nužno uključuje i teorijsku i praktičnu stranu djelovanja.

Drugi problem, koji se nastaje sa u vezi sa ljudskim pravima. Naime, pojedini teoretičari/ke su zahteve za koje se zalažu LGBT aktivisti, a ti u se prava na brak i usvajanje dece u istopolnim zajednicama, protumače ili kao reprodukciju tradicionalne institucije braka i patrijarhalnog modela, a koji stigmatiziraju i opstruiraju emancipaciju zaustavljaju i alternativne potencijale promene aktualnih društvenih režima. Na taj način generiše se paradoksalni momenat podržavanja onog sistema koji diktira sopstvene interese i infiltrira kodove kojih se marginalne grupe pridržavaju. Kako Vi vidite ovaj problem? Da li smatrate da je potrebno dati šansu pravnom poretku i sistemu kroz nalaženje alternative ili se zalagati za objavu kraja državnog poretka ma kako ta formulacija neizvesno ili utopijski izgledala?

Prije svega, ovdje valja upozoriti na prisutnost, i to tijekom cijele povijesti, neprestanog rada na spolnom diferenciranju, pri čemu se i od žena i od muškaraca očekuje (pa i prisiljava ih se) da se odrede, ponašaju se, osjećaju kao žensko odnosno muško. U provedbi tog posla, na raspolaganju su ključne institucije – crkva, odgoj i obrazovanje. Time se osigurava održavanje i daljnja reprodukcija i obitelji kao jedne od takvih institucija. Sigurno je da postoje znatne razlike između tradicionalne, patrijarhalne obitelji i nekih modernijih, liberalnijih oblika obitelji danas. Ako je tradicionalna obitelj počinjala na dominaciji muškarca nad ženom i ostalim članovima obitelji te dominaciji odraslih nad mladima, moguće je zamisliti liberalniju formu obitelji u kojoj ti odnosi nisu više ili nisu posve takvi. Međutim, ono što ne razlikuje tradicionalnu obitelj od liberalne jest da se, osim malo naš navedene razlike, obje temelje na "identifikaciji s moralnošću, koja se snažno i hrabro bori za samo-kontrolu tijela, kao mjesta iskušenja i želja", tako Bourdieu u *Masculine domination*. U tom smislu, pomak od strogo tradicionalne, patrijarhalne obitelji ka modernoj, liberalnoj jest pomak, ali nije suštinski. Obitelj ostaje jednim od temeljnih principa (tradicionalnog) moralnog poretka. Liberalna obitelj samo perpetuira dominantne modele obiteljske strukture, pa i onda kad su u pitanju homoseksualni parovi. Zapanjuje kako nitko kod nas nije vidio upravo taj moment kao ključan u filmu "The kids are all right". To je sjajan primjer tradicionalnog obiteljskog odnosa, upravo klasične patrijarhalne strukture, samo sa homoseksualnim parom u glavnoj ulozi.

No stvar se ne može time otpraviti. Ukoliko građani/ke žele pravo na građanski brak, ako žele zasnivati obitelji i što veći dio sa time, budući da je to pravo osigurano svim heteroseksualnim građanima, onda ono mora biti osigurano i za sve druge. Ljudska su prava univerzalna, i iz njih ne može biti ispuštena niti jedna kategorija građana.

U najkraćem, to što homoseksualci (neki) žele brak i još poneke vrijednosti koje idu uz to, mora biti priznato kao pravo, no to ne može promijeniti paradigmu braka, to jest, njegov kulturno tradicionalan i politički konzervativni karakter.

Osnovni uzrok diskriminacije žena po Vama je tradicionalni, patrijarhalni sistem vrednosti koji je kapitalizam preuzeo kao dominantnu povoljnost. Problem položaja žena vidite u klasnoj i specifično ženskoj konstelaciji. Primetili ste i da se feminističke organizacije ne bave pravima radnica jer, kako ste naveli, „baviti se radnicama i klasom je nepopularno i neisplativo.” Izlaz iz te situacije vidite u dvostrukoj borbi: u borbi za promenu odnosa proizvodnje i društvenih odnosa koji uslovljavaju društvenu neravnopravnost. Imaju li u vidu da sama proizvodnja ima tendenciju promene ka nematerijalnoj proizvodnji – rad koji proizvodi neko nematerijalno dobro, kulturni proizvod, znanje, komunikaciju ili uslugu i koji se odvija putem komunikacijskih mreža, informativnih sredstava, interaktivne proizvodnje i manipulacijom afekta – kojim sredstvima, alatima i strategijama treba pribegavati pri promeni proizvodnih odnosa i koje biste zahteve postavili u toj borbi? Kako bi se promena odnosa proizvodnje reflektovala na emancipatorsku politiku?

Da, mogu samo ponoviti i ukazati na nešto što je već očigledno, a to je kalemljenje kapitalizma na zadate i zatečene odnose spolova s isto tako zatečenom podjelom rada. I bez ikakve namjere da ih mijenja sve dok to omogućuje veću efikasnost i produktivnost. Dapače, čak i ih ponešto i mijenjati ukoliko se pokaže da je ženski rad pogodniji za iskorištavanje, a s fleksibilnošću u ženskom radu na tržištu vidimo da jest.

Vidite, ovo bi bilo bolje pitati nekoga tko se bavi političkom ekonomijom, ali ja ne bavim i mogu samo nagati. Dakle, s tom ogradom, ovako amaterski, ukoliko govorimo ne samo o tendenciji promjene već i prevage nematerijalnog rada nad materijalnim, gledam na to pesimistično. Ljudi se ionako susreću na tržištu ne kao osobe već kao proizvođači i potrošači. Ljudi, proizvođači i izlaze u javnost, na tržište, traže i neki proizvod, a ne ljude, osobe. Ovdje ne govorim o moći koja se javlja među ljudima kad se okupljaju temeljem zajedničkog rada i dijaloga već o "moći i razmjene" (A. Smith). U tom smislu, slika raspršenih proizvođača, koji imaju još manje potrebe izlaska i sudjelovanja u bilo kakvoj javnosti, od koje su čak dapače efikasni i u ime efikasnosti odsjedeni, ukazuje samo na daleko veću mogućnost upravljanja raspršenim, nepovezanim pojedincima-proizvođačima. Rad okuplja ljude i on je mjesto gdje se više no ikud drugdje ostvaruje zajedništvo, no u ovakvom scenariju, gubi se kolektivna priroda rada, a time i mogućnost zajedničkog djelovanja.

Pored toga što ste nemilosrdna i beskompromisna kritičarka društva, feministkinja, Vi ste i spisateljica. Objavili ste tri romana: *O mojoj mami*, *Rusima*, *vatrogascima i ostalima* (2003), *Gutanje vjetra* (2005), *Meki trbuh jednoroga* (2010). Vaši romani ne mogu biti označeni kao angažovana književna dela. Ljudi koji poznaju Vaš rad u oblasti feminizma esto bivaju iznenađeni promenom sa kojom pristupate književnosti. Međutim, u romanu *Meki trbuh jednoroga* razvijate naraciju koja u jednom trenutku, sli na potonjem, razbija otkrivanjem identiteta/ke. Otkrivete da ste sve vreme pisali o emotivnom odnosu između dve osobe koje su istog pola. Zanimljivo je i važnost tog podatka i stavljaju i težište na međuljudski odnos ne može se reći i da time niste izneli politički stav da su kompleksni događaji, komunikacija, poverenje, emocije i afektacije koje prate svakodnevicu uvek važniji od polne ili rodne kategorizacije. Pomalo fukoovski (M. Foucault), dovodite odnos između ljudi u temporalnu oblast neodređenog koda seksualnosti, pre otkrivanja i pozicioniranja seksualnosti kao „problema” oko koga se pokreće i ovaj niz diskurzivnih operacija. Dakle, tom linijom, Vaši romani se itekako mogu smatrati kao politički angažovani. Pošto znam da više volite da učujete refleksije o romanu, a manje da sami o njemu presudite, moje pitanje jeste se odnositi na mogući umetnički aspekt, umetnički aspekt dela i aktivizma. Da li mislite da umetnost danas može imati transgresivni potencijal i uticati na promene društvenih odnosa i trenutnog političkog stanja?

U svojim publicističkim radovima pišem o stvarima koje se, rekla bih agresivno vidljivo i svakodnevno događaju, upliću se u njih govoreći o njima i nadajući se odgovorima, dijalogu. Naivna više nisam pa niti ne očekujem da se to i desi, tek ostaje mi diletantstvo...

U knjigama pišem o dirljivo krhkim (ne i dirljivim) ljudskim stvarima, valjda kompulzivno tragajući i za onim najkrhkim, najmanje vidljivim, nevažnim do nepotrebnosti. I još k tome, nastojim ih vidjeti onakvima kakve doista jesu, a ne prema nekom naučnom obrascu viđenja i razumijevanja. To je nužno i zanimljiva promjena perspektive koju sam primijenila u romanu *Meki trbuh jednoroga*, gdje se upravo stoga stvari vide višestruko, a niti jedan sloj nije podređen nekom drugome. Sjetila sam se sad opere „Christofor Colombo“ u režiji Pitera Grinaveja (Peter Greenaway), koju sam pre koju godinu gledala/slušala u Berlinu, gdje režiser izvodi fantastičan postupak smještanja nekoliko razina prije istovremeno na pozornicu. Scene su bile odvojene jednostavnom vrlo tankom, gotovo prozirnom zavjesom, ali ne jedna pored ili ponad druge, već su bile raspoređene dubinom pozornice. Tako se moglo pratiti zbivanja svih, mislim, etiriju slojeva, etiriju radnji, jednu kroz druge (ne pokraj), i tako se, htjeli-nehtjeli, gledalo istovremeno sve etiri. K tome, te su međusobno fizički separirane radnje, budući postavljene u transparentnom nizu, jedne iza drugih, njihove radnje bile režijski povezane kao jedna. Sve one funkcionirale su zasebno, ali su zajedno pripovijedale jedan događaj. Voljela bih da tako i ja postupam, da razlažem jednu gotovu, sviježu i znanjem zaokruženu, zatvorenu, gotovu inženjericu, da ispitam sve sastavnice posebno, da pritom ne razbijem tu cjelinu, ali i da identitetu/ici omogućim drugačije sklapanje tih dijelova u novu, dakako logičnu, smislenu cjelinu. I nikakva to dekonstrukcija, kako je to danas popularno govoriti, nije, već nastojanje da se onome što je već nekako zatvoreno i završeno, zgotovljeno i nepomično, sa završnim imenom imenovanja kao proizvodom na gotov proizvod, da se tome, ponajprije zanemarenim dijelovima, vrate upravo tim postupkom zanemarena pa i izgubljena značenja i dimenzije, da se time cjelini vrati ambivalentnost.

Feministički aktivizam se razlikuje na različite načine odnosi prema umetnosti. Mogu se sresti različiti odnosi i upotrebe umetničkih strategija, institucija umetnosti, ali dešava se i sprovođenje određenih feminističkih akcija koje prerastaju ili su u načelu mišljene kao umetnička aktivistička praksa. S druge strane, slabo mesto umetničkog konteksta i aktivizma odnosi se na mišljenje pojedinih teoretičara (kao što je, recimo Rastko Močnik) da je levica danas „zadužena” za kulturnu sferu, čime se ublažavaju eventualni društveni učinci, dok se pitanjima političke ekonomije i politike uopšte bave druge političke struje. Koje su, po Vašem mišljenju, mogući nositelji aktivističke umetnosti u postkapitalističkom društvu?

Feministički aktivizam se još uvijek samo služi umjetnošću da bi nešto saopćio na vlastitu temu/e. Meni bi osobno bilo daleko interesantnije vidjeti stvari postavljene obrnuto, to jest, neko umjetničko djelo (u najširem smislu: performance, slika, fotografija, knjiga...) koje nema za polazište ideologiju, ali iz kojega se na kraju dade iščitati određeni senzibilitet, pa čak i teza. O zaduženosti Ljevice, kad kažem da je netko „zadužen” za nešto, makar i pod navodnicima, kulturu u ovom slučaju, hvata me nelagoda. Također i kod spomena aktivističke umjetnosti. Umjetnost mi se čini kao vrlo osamljeno mjesto u kojem ne samo da je umjetnik/ica, naravno, vrlo osamljen/a, već se i njegov/njezin posao odvija u osami, uz to je i neprestani lutanica. I još je, da posudim izraz Zigmunda Baumana (Zygmunt Bauman) o intelektualcima, jer mislim da odgovara i umjetnicima, „univerzalni stranac” kojeg nije lako prihvatiti, jer na kojem god da se nalazi mjestu, ne pripada mu. U tom kontekstu, jedva mogu zamisliti što bi to bila aktivistička umjetnost, mada mislim da razumijem što je aktivizam i što je umjetnost. Upravo stoga što mi se čini da razumijem to dvoje, ne mislim da mogu i zajedno bez komplikacija.

Primitili ste u tekstu *Od feminizma do feminizma* pojavu feminističkih i kvir festivala u regionu kao što su „Rdeće zore” Ljubljana, „Queer festival” i „Femfest” u Zagrebu, „Queer festival” u Beogradu, ali i sasvim novi „Befem” kao i Sarajevski festival „PitchWise”. Ocenili ste ove pojave kao indikator transformacije feminističke paradigme. Da li biste mogli da nam ukratko predložite sliku ove transformacije i date komentar na činjenicu da dvehiljadite u feminističkom pokretu obeležava delovanje kroz festivale koji u fokusu imaju umetnost?

Ovo ima veze s onim što sam prije spominjala; meni se čini da je u ovom slučaju na djelu feminizam koji se služi umjetnošću, koji nastoji saopćiti neke stvari iz svoje domene i izraziti to umjetnički. To je legitimno i dobrodošlo, osobito nakon dugog, predugog perioda nemuštog feminizma koji i dan danas zadovoljno "pliva u mjestu" (još jedan posuđeni opis feminizma danas, ovaj put od Agniezke Graff) koji se nije znao izraziti niti politički niti umjetnički. To je istovremeno i opasno i valja biti na oprezu, jer se mnogima može "uiniti" da od umjetnosti ispražnjen proizvod može uz ideološku podršku biti prošvercan u javni prostor kao umjetnost. Nagledala sam se toga, a "svjetsku slavu" među nate male formalnosti manje osjetljivim feministkinjama ima recimo mutavo ostvarenje, lišeno svake natruhe umjetnosti, "Vaginiti monolozi", koji se vrlo nose u našoj regiji. Dok sam pisala tekst koji navodite, još sam polagala neke nade u mogućnost subverzije, i još mislim da je ima, no u međuvremenu ti festivali, već inače, to nije, koliko znam i koliko sam ovako s distance upućena, sve su više feminističko vašašite s ponudom poznatih tema, koje su prenesene iz mainstream feminizma i ne osobito spretno prepakirane u "umjetnički" proizvod.

No za umjetnost koja bi u sebi imanentno sadržala i feminizam, k tome i autorski osviješten, osim talenta treba i hrabrosti. Imam na umu mnoge, spomenute samo Vali Export.

Feminizam i svet umjetnosti

Fragmenti o prijateljstvu, feminizmu i umjetnosti

h.arta
[h.arta](#)

Šta ostaje vrsto kada se čini da se sve raspada; kada osnova koja je u nekom trenutku izgledala pomalo stabilna nestaje; kada privilegije, kao što su besplatno školovanje, besplatno zdravstvo i garantovane penzije, koje su uzimane zdravo za gotovo više od 60 godina, počinu da se oduzimaju? Naravno da neizvesnost i nepravda koje su postale pravilo u uslovima otvorenim finansijskom krizom nisu nove za određene kategorije ljudi, za one koji su uvek bili nesigurni i marginalni. Čak i u vreme komunizma, kada smo zvanično svi bili jednaki, ljudi su patili zbog boje svoje kože, na primer, iako ta patnja nije uvek bila vidljiva. No, ono što je novo je činjenica da je patnja onih koji nisu dovoljno bogati, obrazovani, beli, takmičarski nastrojani ili dovoljno nemilosrdni sada ozvaničena. U okolnostima finansijske krize i raspada poslednjih tragova neke vrste društvene solidarnosti, u kontekstu u kome su pojmovi kao što su briga i odgovornost otvoreno ismejani u *mainstream* diskursima, «opstanak najjačih» postaje zvanim jedinim važećim pravilo.

Šta ostaje vrsto kada se čini da se sve raspada? Koje su mogućnosti da se još uvek zamisli pravednije društvo? Da li u feminističkoj umjetnosti, u kulturi uopšte, još uvek postoje mogućnosti kritike i promene, u vremenu kada su umjetnost i kultura bile prve na udaru smanjenja budžeta i prve koje su se razmatrale kao delatnosti za jednokratnu upotrebu? Šta bi trebalo da bude feminizam u vremenima kada je finansijska kriza motor koji ubrzava seksizam, rasizam, nacionalizam i daje još veći vidljivost i legitimitet neokonzervativnim diskursima o religiji i tradicionalnoj porodici?

Prijateljstvo kao model za feminizam

Nišeprijateljstvo nije bilo od početku u vezi s feminizmom, kao što ni švedsko Holmström grupe nije bio jasno definisanim feminističkim idejama od samog početka, iako su one uvek bile prisutne kao intuicije u potrazi za nekim koji bi im dao oblik. Desilo se da smo diplomirale na istoj Akademiji umjetnosti (kojom smo bile duboko razočarane), bile smo u istoj situaciji traženja mogućnosti da kao umetnice radimo na umjetnoj sceni, koja u tom trenutku izgleda veoma teško razumljiva i pristupačna. Nišeprijateljstvo je počelo preko nišeprofesije. Na početku je to bilo prijateljstvo zasnovano na zajednici koje mešavinom naše dekvantnosti svežih diplomaca sa starijim i beskorisnim obratovnjem, entuzijazma i radoznalosti prema umjetnosti i potrebe da radimo kolektivno. Nišeprijateljstvo se uskoro proširilo i na naše privatne živote, funkcionisalo kao nekakve vrste temeljne osnove (pošto ljubavnici mogu da dolaze i odlaze, porodični odnosi mogu biti zagušujućii, ekonomskosituacija u okviru, dok prijateljstvo ostaje).

U pogledu naše profesije, koja tko esto, ko i u bilo kom drugom polju, biva zaposednuta idejama uspeha i konkurencije, u polju umetnosti koje je obino infiltrirano ideologijom, kojini ljudi sebe vide ko pojedince rzdvojene od svojih potreba, strahovi eg, u situaciji rdu kulturi koji tko esto koristi kritiku ko praznu formu koj s mo o j v upravo one strukture koje kritikuje, sm tr mo d je prij teljstvo v ž n n in d vidimo sebe kao suštinski deo šire stv rnosti, d mislimo o sebi u vezi s drugim i, u tom smislu, d pokušamo d uputimo izazov podelama i fr gment cijama koje k pit listi k ideologij stv r .

Tko e, ko vid solid rnosti me u ljudim koji nisu vez ni porodi nim odnosima, prij teljstvo sm tr mo korisnim sredstvom protiv z brinj v ju e sveprisutnosti konzerv tivnog diskurs koji progl šava "krvno srodstvo" jedinom smislenom vezom me u ljudima. Ono se protiv i represiji heteronorm tivnosti .

Prij teljstvo, ko s st vni deo n ših život , z dovolj v potrebe za intimnoš u, poverenjem i komunik cijom, pruž ju i svakodnevnu podršku u pr kti nim, nepredvidljivim životnim situacijama; uspostavljaju i st lnu pr ksu pregov r nj o onome ega se ti u n še ideje, poteško e, nesl g nja, n še inherentne hijer rhije; povezuje priv tni život s r dom i delatnoš u, emocije s politikom. U tom smislu, sm tr mo prij teljstvo korisnim modelom z feminiz m, modelom koji prev zil zi priv tne odnose i post je n in politi kog odnošenja prema drugim .

Feministi ki projek t

Ko d prij teljstvo ko model solid rnosti i brige bude prošireno s priv tne naši ri kontekst umetni kih i politi kih pr ksi? Ko se može gr diti projekat (i prij teljstvo) n osnovu z jedni ke želje d se pok že d je mogu e alternativa otu enju, isklju enju i ugnjet v nju, koje proizlaze iz prisutnog status quo- ? D li je mogu e prevazi i inherentne kompromise i protivre nosti umetnosti, koja je mnogo put preuzeta (delimi no ili potpuno) od str ne neoliberalnog sistem , koja je mnogo put ostala nemo n , tr nsformisana u puku vežbu davanja form lne lepote idejama? D li je mogu e ko ristiti umetnost ko okruženje z u enje, ko osveš uju i i pošten na in z n lizu, kritiku i stv r nje ltern tiva?

U periodu od septembr 2008. do m j 2009. godine, osmislile smo i sprovele u pr ksi projek t pod n zivom *Feminizmi*. Bavile smo se temama razli itih istorija, slobodnih prostora, p rticip tivne demokr tije, ekonomske pr vde. Projek t je im o z cilj d bude sredstvo uspostavljanja smislene i mo ne feministi ke pozicije u jednom antikapitalisti kom okviru. S stoj o se od programa dog j koji su se dešavali u Projektnom prostoru (Project space) u Temišv ru i u j vnom prostoru gr d , i re lizov n je u s r dnji s umeticam /cima, aktivistkinjama/tima i teoreti arkama/rima iz Rumunije i iz inostr nstv , iji r d uklju uje r zli ite spekte anti kapitalisti kog feminizma. Im ju i u vidu neophodnost više definicija pojm "feminizmi" ne ko etikete, ve k o mobilne i fleksibilne osnove z tum enje i delov nje, želele smo d formulišemo pit nj i d pron emo mogu e odgovore n pit nj k o što su: " Koje su sli nosti i razlike izme u "državnog feminizma" u doba komunizma i novog "evropskog" rodnog *mainstreaminga*? Ko bi treb lo d se odnosimo prema postsocijalisti kom utanju o feminizmu i ulozi žena u komunisti kom periodu, zbog neophodnosti njihove objektivne analize? Ko bi se feministi ke str tegije i perspektive mogle koristiti ko n in d se n lizir ju privilegije i odnosi mo i koje je glob lni k pit liz m strukturisan? K kvi odnosi se j vlj ju izme u p trij rh t i k pit lizm ? Ko se može govoriti o feminizmu i pit njima roda izbegavaju i kopiranje "z p dne p r digme" i, u isto vreme, govoriti o lok lnim problemim bez upisivanja egzotizma u sebe?

U februaru 2010. obj vile smo

knjigu *FEMINIZMI. Rekapitulacija pojmova i afirmacija novih pozicija (FEMINIZME. Recapituland concepte si afirmand noi pozitii/ FEMINISMS)*, koj je bila rezult t projekta *Feminiz m*. Pol ze i od tema koje su r zm tr ne tokom dog j projekta *Feminizam*, sastavile smo pogl vlj knjige koj je imala za cilj da bude priručnik koji pokriva razli ite aspekte feminizma, k o što su: r d i eksploatacija (prekarništvo), rodni *mainstreaming*, postfeminizam, heteronormativnost, feministi ko obrazovanje, transnacionalni feminizam. Svako od ovih poglavlja, pisano sa otvoreno pedagoškom namerom, u knjizi je bilo podeljeno "dopunskim poglavljem" koje se sastojalo od tekstova i umetni kih intervencija koje su u ve ini slu ajeva imale vezu sa doga ajima koji su bili deo projekta. Ovi doprinosi, ko primeri n lize i otpor , zapravo su dali supstancu i konkretnost pojmovima objašnjenim u poglavljima ove knjige.

Umetnost ko metodologij

I knjiga i publikacija *Feminizmi* otvoreno su i nužno mišljene ko prakti na alatka z u enje. Oblici koje je projek t dobio (pred v nj , diskusije, r dionice), kao i form publik cije (priručnik) bili su pod utic jem prirode odnos izme u n s i u esnica/k - publike projekt . Pošto je ovaj projekat bio platforma na kojoj su se ukrštale razli ite oblasti, arena za debatu koj nije isklju ivala domene koji ne spadaju u umetnost, ne samo da smo im le vrlo razli itu publiku, nego smo ak postale i publika za aktivnosti koje su naše/i goš e/sti izvele/i, kao i za teme koje su donele/i na diskusiju. Ovo fluidno razumevanje pojma "ekspertize" bilo je karakteristi no za ovaj projekat, koji je želeo da istraži metode koje aktiviraju znanje povezano sa svakodnevnim životom i svakodnevnim situacijama. Projek t je želeo d pron e pr kti ne n ine u enj , metode koje su

rezultats rdnje i r zмене ljudi iz r zli itih sredin i kontekst , metode koje su pod stalnim ispitivanjem i promenama. Ove metode uklju uju st lno preispitivanje pit nj k o što su: Ko odre uje št je relev ntno? Ko im mo d definiše? ije iskustvo je bitno? Z što u imo stv ri koje u imo? K ko umetnost može d post ne metodologij z u enje, z proizvodnju promene? K ko umetnost, teorija i kritika mogu da budu mnogo više od lepe i koherentne intelektualne vežbe, odnosno da postanu istinsko životno iskustvo?

K o kulturne r dnice, u delu polj koje se u isto vreme mnogo bavi li nim, sv kodnevnim stv rim i njihovim politi kim zna ajem, ali se t ko e z sniv n visoko profesionalizovanom jeziku i kodu ponašanja, mi smo veom z interesov ne za analizu onoga št su pr ve politike mogu nosti kritike i promene koje ovo polje s drži. Te n lize esto dovode do obeshrabruju ih misli. Misli o jeziku koji je mnogo puta bio koriš en s mo d prik že, a ne i da iznese mogu e promene. Misli o tome k ko su suptilnosti, inteligencij , koherentnost i dobro teorijsko zn nje ponek d koriš eni z stvaranje kritike koja je to samo naizgled, kritike koja nik d nije odlazila d lje od oblasti u kojoj je nastala i tako nik d nije dosegla svakodnevicu. Kriti ki projekti u kulturi ponek d mogu biti s mo ventili koji održ vaju status quo, s mo "dokazi" d je sistem dovoljno demokratski an d podrži "pluralna" vi enja, vi enja koja su osu ena da ostanu sterilna u svojoj lepoj intelektualnoj jasno i. Sve ove probleme iskusile smo i same u svom radu, a jedan od naših v žnih interes i borbe su pokušaji d se prevazi e isklju ivo teorijsko polje naših ideja, koncepata i re i, kao i pokušaji da se one unesu u naš svakodnevni život, k i kot borb podr zumev mnogo puta doživljen neuspeh. Prijateljstvo smatramo poljem pregovora, kompleksnom mešavinom emocija, konflikata, brige, kompromisa i odgovornosti prema drugima, mo nim simbolom borbe za ujedinjenje teorijske jasno e i "ispravnosti" naših diskursa sa akcijama i stavovima iz naših svakodnevnih života.

Šta ost je vrsto k d se ini d se sve r sp d ?

H.arta je grup od tri umetnice iji se projekti bave umetnoš u u javnom prostoru, proizvodnjom znanja i altrnativnim obrazovnim modelima. Dog ji i izložbe koje org nizujemo pokušavaju da stvore nove prostore za političko izražavanje i delovanje. N ši projekti su uvek z snov ni n s r dnji i esto radimo z jedno s drugim umetnicam /ima, nevladinim organizacijama, aktivistima/kinjama za ljudska prava i školama. N š metodologij je z snov n n prij teljstvu, koje r zumemo k o svakodnevno pregovaranje o razlikama, k o n in u enj jedni od drugih i k o politički stejment o mo i solid nosti.

www.hartagroup.ro

www.feminisme.ro

FEMINISME. Recapituland concepte si afirmand noi pozitii/ FEMINISMS. Reviewing concepts and affirming new positions, ured. h.arta, Timisoara, 2010

Saradnici : Petja Dimitrova, Lina Dokuzovi & Eduard Freudmann, Grupul F.I.A., C.A.R.E. Centre, Carmen Gheorghe, Simina Guga, h.arta, Reni Hofmueller, Katharina Koch, Monica Melin, Nita Mocanu, Katharina Morawek.

Knjiga je dostupna za beslatno preuzimanje ovde:

<http://feminisme.ro/blog/?p=35>

Sa engleskog prevela Tanja Markovi

Kome je dozvoljeno da ima biografiju?

Ana Hoffner

[Ana Hoffner](#)

[razgovarale [Ana Vilenica](#), [Tanja Markovi](#) , [Tamara or evi](#)]

U performansu *Panic:Perverted* koji predstavlja re-izvo enje rada Valie Export *Aktionshose: Genitalpanik* iz 1969. istražuješ kroz medijsku instalaciju feminističko radikalno pozicioniranje u vreme globalnih migracija. Na koji na in

vidiš mogu nost za radikalno politi ko feministi ko pozicioniranje danas? Da li bi i na koji na in mogla da odrediš svoj rad kao feministi ki?

Definitivno bih rekla da je moj rad feministi ki, iako više volim da kažem da se promenio u kvir-feministi ku perspektivu. Razumem kvir-feminizam najpre kao kritiku hegemonih odnosa, kao dekonstrukciju dominantnih reprezentacijskih struktura i u tom smislu kao koristan aparat za umetni ki i politi ki rad izvan identitetskih formacija. U radu *Panic:Perverted* sam pokušala da pokažem da se kvir-feministi ka pozicija mora situirati precizno u razli itim prostorima, zato sam i reartikulisala rad Valie Export u odnosu na rad Tanje Ostoji . Bilo je neophodno da pokažem feministi ku poziciju iz Isto ne Evrope jer sam želela da pokažem razlike u feminizmima koje postaju vidljive kada se odre eni kontekst ozbiljno shvati – feministi ka borba razli ito zna i za one koji su 'rasizovani' i koji dolaze iz ne-zapadnih zemalja i/ili za one nesigurnog roda. Dopada mi se ideja da je feminizam kompleksno polje na kome se razli iti vidovi presecanja dogajaju više nego ideja jednodimenzionalne politike. Za mene jedino kao takav feminizam može biti izazov i vrlo nekomformisti ka praksa u sadašnjosti.

Tvoja umetni ka praksa odre ena je iskustvom „biti-Drugi/a” (to je imigrantska pozicija) i „biti Druga iji/a” (a to je *queer* pozicija). Sa kakvim se sve problemima suo ava queer-žena-umetnica-migrantkinja u neoliberalnom kapitalisti kom svetu (umetnosti)? I na koji na in putem umetnosti osvetljavaš probleme drugosti i kapitalisti kog zapadnoevropskog odnosa prema migrantima?

Odgovori u na pitanje kroz objašnjenje performansa „Was ist Kunst – a product of circumstances?”. Performans po inje kao re-izvedba predavanja-performansa Ksavijera LeRoja (Xavier LeRoy) „Proizvod okolnosti“ (Product of Circumstances), u kome umetnik govori o svojoj biografiji kao biolog i plesa . Provociram ovaj performans stavljaju i sebe u poziciju one koja pri a o svojoj biografiji kako bih pokazala da, kada je u pitanju biografija da su migranti/kinje ili u utkani/e ili se od njih

zahteva da govore kao predstavnici/e manjina koji moraju da obaveste publiku o siromaštvu, diskriminaciji itd. Moj performans je pokušaj da se napuste sve ove ponuđene pozicije i da se otvori prostor za diskusiju o migracijama koja ne bi bila marginalizujuća. Reizvedba Ksavijera LeRoja postaje re-izvedba rada Raše Todosijevića „Was in Kunst“ kako bi se pitanje „šta je umetnost?“ transformisalo u pitanje „šta je život?“. Kome je dozvoljeno da ima biografiju, a ko je osuđen na smrt kroz sistem deportacije u sadašnjosti? Završavam performans referencom na smrt Markusa Omofume ubijenog tokom deportacije 2000. godine.

Danas se suočavamo sa problemom različitosti kao važnom instancom kapitalističkog tržišta kome je afirmacija različitosti neophodna. Najavljivala si da ćeš se posvetiti pitanjima kooptacije diskursa drugosti (feministički, queer, ne-heteroseksualni diskurs) u neoliberalni imperijalni poredak. Kojim strategijama je, po tvom mišljenju, moguće pružiti otpor šizoidnom kapitalističkom poretku koji jača u uslovima krize?

U mom zadnjem projektu „Kvir perspektiva u i na Evropi“ bavila sam se implementacijama politika istopolinih zajednica u zemljama istočne Evrope. Pokušavala sam da preispitam logiku etabliranja seksualnih politika na osnovu LGBT identiteta koji je proizašao iz pokreta za seksualno oslobođene grupe koje su delovale u prošlosti. Moja namera je bila da ispitam organizaciju i regulaciju seksualnosti u savremenoj Evropi (ili onome što više volim da odredim kao EUropa) kao istorijski uslovljene koja se može razumeti jedino kroz evropsku istoriju imperijalizma i kolonijalizma. U mom projektu nisam ispitivala seksualnost kao polje izvan tog režima, naprotiv, moglo bi se reći i da je seksualnost pokreta koji je neophodan kako bi se obnovili i etablirali stari pojmovi varvarskog Istoka i slobodnog Zapada. Kada sam započela projekat, 2008. godine, konstrukcija ovih binarnosti se odvijala kroz medijske izveštaje o homofobnim napadima na LGBT događaje u glavnim gradovima istočnoevropskih zemalja. Homofobija, kao uznemirujuće i momenat u samo-određenju prema seksualnim slobodama na zapadu, morala je da bude autorsovana (outsourced) kako bi se naglasila neophodnost intervencije i regulacije seksualnih politika istočnoevropskih zemalja prema standardima EU o seksualnim manjinama. Pokazano je da jednostavne pozicije protivljenja, bivanja „anti“, ne mogu biti dovoljne kako bi se postavio izazov kompleksnosti različitih formacija nasilja (političko nasilje, homofobno nasilje, reprezentacijsko nasilje...).

Smatraš da je neophodno uvesti diskurs kolonijalizma u kontekst bivše Istočne Evrope. S druge strane mnogi teoretičari tvrde da je postkolonijalna logika upravo uključena u optimizaciju političkih okolnosti koje jačaju kapitalistički imperijalni poredak (eksploataciju, izrabljivanje isl.). Da li postoji distinkcija između kolonijalnog i kolonijalističkog diskursa i koja su otkrivanja od kolonijalnog teorijskog, kritičkog i političkog aparata u pogledu promene društvenih odnosa u istočnoj Evropi i zapadnom svetu?

Kada govorim o kolonijalizmu nakon 1989, mislim to kako bi povezala vreme Habzburške monarhije i finansijsku ekspanziju i neoliberalno restrukturiranje istočnoevropskog tržišta u poslednjih dvadeset godina. Sa moje tačke gledišta neophodno je govoriti o kolonijalizmu (bez obzira da li postoji prefiks post ili ne) kako bi se pokazao kontinuitet eksploatacije kroz istoriju Evrope i kako bi se poremetio diskurs evropskog ujedinjenja. Jedna jedina evropska istorija koja se obično predstavlja u medijima nikada nije postojala. Evropa je uvek bila povezana sa civilizacijskim modelima i idejama ekspanzije i okupacije drugih teritorija.

Kada sprovodiš kritiku neoliberalnog društva kao osnovni aparat koristiš teoriju reprezentacije, analizu stereotipnog prikazivanja drugosti i podcrtavaš političke konsekvence koje sa sobom nosi takva vrsta reprezentacije. S druge strane, i sama u svojim performansima nudiš otkrivanu stereotipnu sliku agresivnog Drugog/e, imigranta/kinje (na primer, performans koji izvodiš citiraju i performans Brusa Nojmana (Bruce Nauman) u tvom izvođenju sledi strategije agresivnog subjekta koji grize, šamara, i namerno ugrožava ljude u okolini). Da li bi mogla nešto više da nam kažeš o strategijama i taktikama koje koristiš u svojoj umetničko-političkoj i aktivističkoj praksi? I kako vidiš političke domete (potencijalnosti) umetnosti kao kritičke, aktivističke društvene prakse danas u zapadnoevropskom kontekstu u procesu razotkrivanja delovanja rasističkog, nacionalističkog, mizoginog i drugih diskursa od kojih se politički ograničavaju ili ih u umetničkom radu osvetljavaš?

U radu „Pokret, privatizovan“ (Movement, privatized) najavila sam re-izvedbu performansa Brusa Nojmana (Bruce Nauman) „Hodanje u maniru preterivanja u parametru kvadrata“ (Walking in an exaggerated manner in the perimeters of a square) iz 1968. Ono što nije bilo najavljeno je drugi deo u kome sam re-izvela performans Olega Kulika u kome se umetnik ponašao kao pas. Na taj način sam želela da preispitam granice ponavljanja, kada je ponavljanje dozvoljeno, a kada ono to nije? U osnovnim crtama ideja je bila slična onim već opisanim: ticala se stvaranja polemizujućeg prostora, u kome je moguće preispitivati i provocirati binarne odnose. Ta provokacija je jedna od mojih glavnih strategija, ipak, neradi se samo o uznemirujućim momentima, pokušavam da povežem vrlo različita polja koja su često međusobno razdvojena. Kada sam počela da se bavim performansom pokušavala sam da razvijem formu koja bi mogla da nosi puno kvir i postkolonijalne teorije koja je na mene uticala. Ali stvar nije bila u tome da pišem i predajem na akademski način. Tada sam počela da povežem akademski jezik sa istorijom performansa, pitanjima o politikama tela i fizičkim granicama. Taj rad duž granica različitih disciplina je moja osnovna strategija, pokušavam da razvijem forme koje se ne mogu lako podvesti pod jedno polje.

Na Oktobarskom salonu 2008. godine izvela si performans *Gazimestan*. U tom radu si se bavila društvenim kontekstom u Srbiji. Na koji na in vidiš situaciju u Srbiji za vreme Miloševi a, a na koji na in je vidiš danas? Kako komentarišeš efekte ovog svog rada u medijima?

Polazište performansa „Gazimestan 08“ je bio Miloševićev ultra-nacionalistički govor iz 1989. kada je izjavio da je ponovo došlo vreme za rat. Moja ideja je bila da održim govor, preuzimajući i neke formalne elemente političkog govora u koje sam intervenisala radikalnom kritikom. Moj tekst je bio baziran na analizi rodnih odnosa Žarane Papić za vreme Miloševićevog režima. Izvela sam tekst kao vidno kvir subjekt neidentifikovanog roda kako bih ispitala probleme patrijarhata, heteroseksističkog sistema tokom devedesetih, ali tako i o njihovom kontinuitetu tokom 2000ih. Situacija je bila vidljiva u kompletnoj postavci performansa. Nekoliko dana pred performans, kvir festival na kome sam učestvovala, je napadnut te je performans u muzeju morao da bude zaštićen od strane policije. Bila je to odvratna situacija u obe postavke, u potpuno nesigurnom okruženju homofobije tokom kvir festivala i u zaštićenom prostoru umetnosti u muzeju.

Insistiráš na razlici između u performativne prakse i performansa. Da li nam možeš reći i nešto više o toj razlici u kontekstu tvog umetničkog rada?

Insistiram na razlikovanju performansa i performativne prakse jer moj rad nastaje u različitim prostorima, kontekstima, jezicima i formama. To znači da se moja performativna praksa sastoji iz re-izvođenja, predavanja, intervencija, radionica pre nego performansa koji se mogu iznova postavljati na sceni. Ponekada ponavljam performanse, ali i u drugim to samo kao varijacije: menjam jezike (od nemačkog do srpskog, od srpskog do engleskog) ili menjam kontekste (ponekada je upitanju akademska konferencija, ponekada eksperimentalni umetnički prostor, ponekada kvir festival). Za mene je važno da ta praksa bude vidljiva u celini.

Sa engleskog prevela Ana Vilenica

Ja, ti i svi koje znamo

Flaka Haliti
[Flaka Haliti](#)

[razgovarale [Nikoleta Marković](#), [Ana Vilenica](#), [Tanja Marković](#)]

Koji zaključak, stav ili perspektiva proizlazi iz rada *Ja, ti i svi koje mi znamo* u kojem govoriš o položaju umetnica i umetnika kroz istoriju umetnosti unutar sistema moći? Kome se ovaj rad obraćao i kakve su bile reakcije?

Ja, ti i svi koje mi znamo je novi rad koji je izložen samo jednom na *Press to Exit* u Skoplju. U stvari, ja ga ne vidim kao rad koji pokušava da izazove reakcije. Sam rad je zapravo reakcija. To je nastavak rada *Moja muda*. U pitanju je video animacija dijagrama u kojoj pokušavam da poziciju umetnica i umetnika u istoriji umetnosti i sistemima moći opišem u formi mape uma.

Ti odnosi se vrlo često predstavljaju kao „slagalica“, a moja namera je bila da pozicioniram „slagalicu“ i u drugim je sebi jasnijom. Dijagram je pokretan, što situaciju čitanja čini složenom, a tako i pokazuje i koliko je teško zamrznuti pozicije koje su nam društveno zadate.

Prethodni rad *Moja muda* te je pozicionirao u lokalnoj sredini. Možeš li ukratko da nam objasniš šta se dogodilo i na koji način te je taj rad obeležio kao glasnogovornicu umetnica na prištinskoj likovnoj sceni? Da se podsetimo, rad *Moja muda* je „nedozvoljena“ intervencija na izložbi *Prostor konformizma* za nagradu Muslim Mulić i (Muslim Mulliqi). Opisala si je kao dominantno muški kontekst, ali kustoskinja je bila žena iz Albanije, Suzana Kuka (Susana Kuka). Kako objašnjavaš te dinjence u kontekstu feminističke umetnosti?

U pravu si, kustoskinja je bila žena, ali kao što si rekla, ona je iz Tirane i tako i neko ko nije bio baš upoznat sa savremenom umetničkom scenom Kosova, koja je u ovom slučaju bila važna za njen kustoski rad. Ipak, izložba i kustoskinja nikada nisu bile glavna tema rada. Iz mnogo različitih razloga izložba je, u tom trenutku, bila samo savršena prilika/platforma za

konkretnu direktnu akciju *Moja muda*. Ono što sam osporavala bilo je ipak malo složenije. Rad je došao kao odgovor na raspravu i razgovore sa predstavnicima savremene umetne ke scene na Kosovu, koji su se dešavali nekoliko meseci ranije. Tada mi je s osu uju im potekstom re eno, da razlog zbog kojeg mi nemamo me unarodno poznate umetnice sa Kosova dolazi kao rezultat toga da ženama nedostaju muda da postanu uspešne umetnice. To se dogodilo 2007. godine kada se ovaj problem eksplicitnije ose ao u vazduhu. Sto na muda kojima sam zamenila moje prisustvo na izložbi „Muslim Muli i“, bila su odgovor na tu izjavu. U svakom slu aju, namera nikada nije bila da se pokaže muška dominacija na savremenoj umetni koj sceni Kosova - to nije ništa novo i dešava se svuda, pa tako i na Kosovu. Ali, vrsta dominantne uloge koju ovi ljudi imaju u razvoju savremene umetnosti na Kosovu i na in na koji opisuju odsustvo umetnica sa Kosova na me unarodnoj umetni koj sceni - jednim i jednim argumentom „da nemaju muda“ – to je bio šok i to šok koji je zahtevao reakciju. I naravno da su me *Moja muda* na neki na in etiketirala kao glasnogovornicu umetnica na lokalnoj umetni koj sceni. O igledna je bila tendencija da se efekat mog rada na sceni trivijalizuje, budu i da je pridodavanje odrednice feministi ka umetnost u novinarskom diskursu lokalne scene, u ve ini slu ajeva, pežorativna karakteristika. Novinari su me odmah pitali: „Da li je to feministi ki rad?“ Moj odgovor je bio: "Ako ovako izgleda feminizam, onda jeste, to je feministi ki rad“. Zbog toga pokušaj opšteg isklju enja i cenzure lokalnih medija nije bila jedina poteško a sa kojom sam se kasnije suo avala.

U radu *Nekada davno* naratorica je žena koja tokom performansa koristi simbole: ogledalo, cigle, crvenu boju u formi praha (dobijenog tucanjem cigle, *prim. prev.*) kao senku za o i. Realizovan je u godini koja prethodi proglašenju nezavisnosti Kosova. Kako ovaj rad tuma iš sada, u kontekstu izmenjenih društvenih i politi kih okolnosti? Da li bi došlo do nekakvih promene u scenariju performansa da si ga osmišljavala danas? Tvoj rad se 2007. godine mogao itati kao buntovni ki i avangardan, ali se 2011. godine može itati i kao podrška zvani noj, državnoj politici. Kakav zna aj to ima za tebe i tvoj rad?

Ne, za mene bi to bilo pogrešno tuma enje rada *Nekada davno*, ali tako e mogu da razumem odakle dolazi ovaj predlog tuma enja. Razlog je taj da je teško izbe i sve one elemente koji nose razli itu simboliku, dok u isto vreme igraju centralnu ulogu u mom performansu. Ono što rad *Nekada davno* nastoji da postigne je da pokuša da rekonstruiše i ispri a istinitu pri u (koju mi je ispri ao otac) o tome šta se dešavalo ženama u zemlji zarobljenoj totalitarnim praksama komunizma '70-tih i o odnosu izme u Albanije i Jugoslavije u to vreme. Tako da svi objekti koje sam koristila u toku performansa nisu ništa više nego vrsta „forenzi kih objekata“ pomo u kojih pri u uvodim u igru i rekonstruišem je pokušavaju i da još jednom kreiram savremene forume koji na istoriju sukoba i protivre nosti gledaju u okviru postoje ih prostornih praksi.

U video radu *Naša smrt/Tu a ve era* baviš se teškim pitanjem problema viktimizacije u medijskoj javnosti. Postavljanjem pitanja da li su žrtve ponovno viktimizovane ukoliko „postanu tema“ umetni kog dela, da li ti, zapravo, kroz interesovanje za mesto umetnice u marketinški orijentisanom svetu umetnosti, postavljaš pitanje da li je umetnica dvostruko diskriminisana ukoliko se bavi pitanjem pola/roda? Šta bi za umetnice mogao biti izlaz iz ove zamke?

Subordinacija postoji od XIX veka, kada je utemeljena podela izme u kreativnosti muškarca i žene. U to vreme su žene bile percipirane kao objekat, a ne kao subjekt. U knjizi *Žene, umetnosti i društvo*, Vitni edvik (Whitney Chadwick) još jednom objašnjava da ono što mi u imo iz istorije jeste da žena-genij ne postoji, genije je muškarac (sli no iskustvu vezanom za rad *Moja muda*). Status izuzetka dolazi kao tendencija da se žena umetnica egzotizuje kao izuzetak i da se potom njen jedinstveni status iskoristi kao oružje kojim e se potkopati njen uspeh. Ipak, ono što sam do sada nau ila je da, bez obzira koliko ste uspešni kao umetnica, vaš uspeh e uvek biti upore ivan, meren umesto slavljem. I to pokušavam da pokažem u radu *Ja, ti i svi koje mi znamo* kroz na in na koji sam klasifikovala dijagram. U svakom slu aju, mislim da je potrebno da pokušamo stvari gurnuti više u pravcu onoga što je Džeri Salc (Jerry Saltz) želeo da istakne kada je za nema ku umetnicu Šarlin fon Hejl (Charline von Heil) rekao: "Von Heil nije dobra umetnica zbog toga što je žena koja slika, ve zbog na ina na koji slika"

Šta misliš o savremenom feminizmu? Da li danas postoji feministi ka umetnost i šta ona za tebe zna i?

Da, feministi ka umetnost postoji, ipak nikada dovoljno. Me utim, ja bih se složila sa jasnim komentarom kanadske umetnice Šarmejn Vitli (Charmaine Wheatley) da svaka umetnost koju su proizvele žena nije feministi ka umetnost, niti da sve žene smatraju da su feministkinje, niti da stvaranje umetnosti sa ženske ta ke gledišta, u tom smislu, nužno kao rezultat daje feministi ku umetnost. Na kraju, tako e se slažem da je feministi ka umetnost veoma li na i da možda zato ne nalazimo toliko muškaraca koji proizvode feministi ka umetni ka dela. S druge strane, tako e se volim držati definicije da je „li no politi ko“ i da umetnost, u ovom slu aju, može biti na in politi ke prakse.

U svom tekstu *Slike, pol i mo* Vjolca Krasni i (Vjollca Krasniqi) piše da od kada je Kosovo postalo protektorat UN posle rata 1999. godine, restrukturiranje društvenog, politi kog, ekonomskog i kulturnog života imalo je ogroman

uticaj na ulogu roda kroz interakcije između meunarodnih zapadnih institucija za izgradnju mira s jedne strane i nacionalizma, kulture i religije kosovskih Albanaca, s druge strane. Ona ukazuje na centralnu ulogu roda u reafirmisanju nove podela i ekskluzije kao sredstvima koja obezbeđuju disciplinu, poslušnost, obrazovanje, razvoj i demokratiju u terminima Zapada. Kako vidiš ulogu zapadne neokolonijalne politike modernizacije u jačanju patrijarhata i tradicionalnih rodnih uloga na Kosovu? Kako su ovi procesi prepoznatljivi u kulturi i umetnosti na Kosovu?

Naravno, tačno je da su žene na Kosovu nastavile posleratnu rekonstrukciju procesa zauzimanja subalternih pozicija, što Krasnići i isti i u svom tekstu. Ovaj proces je bio evidentan u korišćenju različitih sredstava u seksualiziranoj reprezentaciji žena u cilju pomaganja politike propagande - potrebe Kosova da ima mir, demokratiju, ispunjava „standarde“ i tako dalje. I funkcija zapadne neokolonijalne politike modernizacije je, ironično, ojačala patrijarhalnu i tradicionalnu rodnu ulogu na Kosovu pomoću potčinjavanja žena. Žene u svojoj retorici i simbolici postaju nositeljke reprezentacije ne-Evropljana, kako Krasnići opisuje. Ova činjenica je kritički primenjena uglavnom od teoretičarki sa Kosova, ali se ne samo umetničkih dela koja su se otvoreno bavila ovim pitanjem ili možda to nisu do sada.

Budući da sada živiš u Frankfurtu, možeš li nam reći sa kojim se problemima suočavaš kao žena-umetnica-migranatkinja u neoliberalnom kapitalističkom svetu (umetnosti)?

Smešna stvar je da često vidim da ljudi u mojoj biografiji pišu da živim na relaciji između Prištine i Frankfurta. Da li to znači da ne živim ni u Prištini, niti u Frankfurtu, već negde između? Šta to može biti? Druga strana istine je da odbijam da se osećam kao umetnica migrantkinja u Nemačkoj. Uporno ponavljam da sam ja samo strana studentkinja, koja je jednog dana otišla, iako ne znam kada. Ipak, ono što je i dalje važno je da sam uprkos svemu tretirana drugačije od ostalih studenata, koji dolaze iz zapadnih zemalja. Mislim da je to zato što Zapad očekuje da jednom kada se nađu na zapadu, a došli ste sa istoka, ne razmišljate da se vratite. To bi se smatralo neuspehom. Stoga se od vas traži da odmah otpočinete sa asimilacijom. A šta je prvi korak ka tome - jezik. Shvatila sam to kada su me, ponekad tri puta dnevno, pitali: "Kako ide vaš nemački?" Iako u Städtelschule nemački jezik nije obavezan. Kao reakciju na to napravila sam rad *Als ich ein Kind war, wollte ich Künstlerin werden (Još kao dete, želela sam da budem umetnica)*. Rečenica je dugačka 3x5m, uključujući i gramatičku analizu: subjekat, konjugacije, glagoli, zamenica, itd. Ova izjava napisana je tokom Rundgang 2010. godine. Bila je veoma živopisna i ne baš tako elegantna, moram priznati, ali mislim da je trebalo da "ispadne" upravo tako.

Polemike

Analiza izložbe «Provera roda – ženskost i muškost u umetnosti istočne Evrope» Muzej moderne umetnosti (MUMOK), Beograd, novembar 2009/februar 2010

[Marina Gržini](#)

Interesovanje da analiziram ovu izložbu je trostruko. Ono omogućava, što je moja polazna tačka, da se govori o Novoj Evropi, o dvadesetogodišnjici pada Berlinskog zida u Evropi i o novom odnosu između u kapitala i moći. Kustoskinja izložbe bila je Bojana Pejić, istoričarka umetnosti koja poslednje dve decenije, ili duže, živi u Berlinu, a tokom 70ih i 80ih bila je značajna ličnost beogradske scene, dok je bila aktivna u Studentskom kulturnom centru u Beogradu i dok je radila sa

istaknutim ličnostima neovangardnog pokreta u Srbiji, vezanog za body art, alternativnu kulturu, feminizam (kao što su Dunja Blažević, Biljana Tomić, Marina Abramović, Ješa Denegri itd.).

Izložba u MUMOK-u bila je proizvedena, što znači i inicirana, i što je još važnije, finansijski omogućena zahvaljujući ERSTE fondaciji. ERSTE fondacija je fondacija koja upravlja, kao što je nekoliko puta bilo istaknuto tokom otvaranja izložbe, kao i na simpozijumu održanom po otvaranju, ERSTE bankom, a ne obrnuto, kao što smo mislili do tada. Ovo pravi značajnu razliku, s obzirom na to da su do sada analize projekata u produkciji ERSTE fondacije, a ima ih mnogo (pod ERSTE brendom), uvek bile definisane barem od strane teoretičara/ki kao "umetničke i kulturalne intervencije u polju umetnosti i kulture" izvedene od strane multinacionalne bankarske korporacije ERSTE sa sedištem u Beču, da bi se umetnost i kultura "sačuvala" od invazivne raspodele kapitala po Evropi. Ovoga puta smo dobili lekciju da su brojne interesne grupe osnovale ERSTE fondaciju, koja se osim bankarstva bavi i proizvodnjom kulturne politike. No, suprotno radovanju predstavljenoj "promeni" pozicije banke koja je do sada bila shvaćena na drugačiji način, nova situacija upravo i ponovo potvrđuje ono što je nedavno izneo Santiago Lopez Peti (Santiago López Petit) u svojoj knjizi *Globalna mobilizacija*. Kratka rasprava za napad na stvarnost (*La movilización global. Breve tratado para atacar la realidad*) [1]. Prvo je da kapitalizam nije nepovratan proces nego, kako tvrdi Peti, reverzibilan i konfliktna dogma. Štaviše, sve što se dogđa u svetu danas vraća nas na jedan dogma, a to nije ni kriza ni Obama, već ono što Peti naziva neograničenost kapitala. Neoliberalna globalizacija, koja je sinonim globalne ere, nije ništa drugo nego samo **ponavljanje** ovog dogmaja, neograničenosti kapitala. Drugo je da, iako je jedina granica kapitalu kapital sam, neograničenost kapitala nije u vezi sa nekim izvan njega (kao što se govori za krizu, koja postaje nešto "abnormalno", i tako će nešto što će dovesti kapitalizam do njegovog kraja); neograničenost kapitala jednostavno znači nešto više od kapitala.

Peti povezuje kapital i moć na sledeći način: 1. Kapital je više (od) kapital(a) 2. Kapital koji je više od kapitala je moć. Ovakav odnos predstavlja novu situaciju između kapitala i moći, koji Peti naziva kapital/moć suvlasništvom. Ovakvom kapital/moć suvlasništvu potreban je medij da bi se desilo. Danas imamo tri osnovna medija gde kapital i moć poseduju jedno drugo: inovaciju, javni prostor i rat.

Kapital/moć suvlasništvo takođe znači **posedovanje** (nebitno da li samo privremeno) svih ostalih mogućih institucija, od umetnosti, kulture, zdravstva, do edukacije, itd. MUMOK je deo ovih odnosa, ustupajući i "slobodno", da tako kažem, sve svoje kapacitete projektu da bi zauzvrat dobio novac.

Pre nego što nastavim analizu, u obavezi sam da objasnim moje lično, kao što tvrdi Goldie Osuri (Goldie Osuri), dvostruko saosnništvo u projektu (kao umetnice i učesnice u diskusiji). Na izložbi sam učestvovala sa video radovima koje sam uradila u saradnji sa Ainom Šmid (sa kojom radim poslednjih trideset godina kao video i medijska umetnica) i kao teoretičarka (pišem i predajem na teme umetnosti, teorije, politike), da bih govorila na simpozijumu *Provera roda (Gender check)* održanom u MUMOK-u po otvaranju izložbe. Otvaranje izložbe pratio je simpozijum "ITANJE RODA. Umetnost, moć i politike reprezentacije u istočnoj Evropi" organizovan u MUMOK-u. Ugledna imena iz zapadne i istočne Evrope pozvana su da govore.

Tvrdim da je analiza prošlih projekata izložbi na kojima je kustoskinja bila Bojana Peji jasno ukazala da se mogu očekivati ozbiljni problemi. Najznačajnija referenca koja izaziva brigu je meunarodni ko-kustoski projekat, koji je B. Peji pripremila na temu istočne Evrope i umetnosti, a u produkciji zapadne institucije savremene umetnosti. Bila je to izložba "Posle Zida: Umetnost i kultura u post-komunističkoj Evropi", (1999/2000), održana u Muzeju moderne umetnosti u Stokholmu, u Švedskoj, kustoskinje Bojane Peji i britanskog kuratora i istoričara umetnosti Dejvida Eliota (David Elliot), (u saradnji sa Iris Miler-Vesterman (Iris Müller-Westermann) kao voditeljice projekta); Elliot je bio direktor Muzeja u vreme održavanja izložbe. Ova izložba bila je među prvim iz serije izložbi na temu umetnosti, Balkana i istočne Evrope, koje su bile organizovane u Nemačkoj, Austriji itd. tokom novog milenijuma.

U našem slučaju, Gržini /Šmid, *Posle Zida (After the Wall)* se pretvorilo u katastrofu pošto smo pozvane da učestvujemo, ali nam kurator/ica nije/su obezbedila/li mesto za izlaganje rada, ili čak, a što se pokazalo simptomom koji se brutalno ponavlja svaki put kad je Peji uključena kao kustoskinja, a što je bio slučaj i sa *Proverom roda (Gender Check)*, kurator(ka)/ica je/su nametnula/o/li surovu politiku selekcije u izboru i tekstu biti objavljen u katalogu/rideru. Uglavnom, moguće je tvrditi da je jedan od najočajavnijih načina rada Bojane Peji, koji se ponavlja kroz njene različite angažmane na kustoskim projektima u poslednjoj deceniji, brutalna evakuacija i filtriranje pozicija sa područja bivše Jugoslavije. U slučaju *Provera roda (Gender Check)* to je ponovo bila izgubljena šansa da se u katalogu izložbe objave tekstovi ključnih autorki iz bivše Jugoslavije kao što su Žarana Papić, Biljana Kašić, Nataša Govedić, Ana Vujanović, Zoe Gudović itd, da ne spominjem sve one iz starijih i novih generacija feministkinja ili sa *kvir scene* iz Rumunije, Bugarske, Poljske itd.

S obzirom na to, učesnice iz izložbe *Posle Zida (After the Wall)*, najpre smo (Gržini /Šmid) odlučile da ne učestvujemo u izložbi *Provera roda (Gender Check)* mada su nas i B. Peji lično i ostali stvarno pritiskali da učestvujemo. Konačno odluku smo donele kad se pojavila mogućnost da govorimo na panelu. Pošto sam ja za svoje potrebe radila analizu

izložbe *Provera roda (Gender Check)*, razmišljaju i o izložbi polaze i od naslova, šansa da imam mogućnost da intervjuišem javno (govore i na panelu) bilo je nešto što nisam mogla da odbijem. Posebno: **feminizam je politika** koja danas može biti izvedena prvo i pre svega kao politička kvir pozicija u javnom prostoru.

Ono što je tamo rečeno (na panel diskusiji) predstavljeno je ovde kroz dve teze pomoću kojih sam iznela analizu izložbe koja se savršeno uklapa u promenjenu situaciju globalnog kapitalizma i nestanka Berlinskog zida, kao i isto rečeno i zapadne Evrope.

PRVO: U pozivu za izložbu ne pominje se ni jedno ime umetnika/ce koji/a u estvuje. To je nemoguće u slučaju kad u estvuju zapadni umetnici. Jedan od razloga za to je više od 200 pozvanih umetnika/ca. Pošto je producent izložbe *ERSTE fondacija* nemoguće je pomisliti da jedan dodatni list papira sa imenima kao poziv za izložbu nije mogao biti obezbeđen! Novac se nije dovodio u pitanje u vezi sa ovom izložbom, osim kad je trebalo platiti umetnicama/cima za učešće i otkupno osim kad je bilo potrebno objaviti imena umetnika/ka na pozivnici. Umetnice/i nisu bile/i plaćene/i, mi umetnice/i u panel diskusiji jesmo. No ono što još više uznemirava je činjenica da je u press materijalu navedena selekcija imena, na primer kao da su, a što je primetio austrijski umetnik Ralo Mejer (Ralo Mayer), umetnice/i daleko svoju biografiju pišu i "samostalno izložbe, selekcije." Stoga, za ERSTE, MUMOK i kuratoru, odabrana imena umetnika/ka sa prostora bivše istočne Evrope bila su (bilo i u budućnosti) uzeta/uključena/isključena u zavisnosti od konteksta u kojem je različitim institucijama potreban njihov CV.

Ono što je ovde opisano nije šala, na žalost, ali moglo bi se teorijski predotkriti na sledeći način. Jedna od najizazovnijih prezentacija na simpozijumskom delu izložbe *Provera roda (Gender check)* bila je ona Vjolge Krasni (Vjollca Krasniqi), (teoretičarke iz Prištine, sa Kosova). Krasni i u svom govoru pod naslovom "Vračanje pogleda: Rod i moć na Kosovu" predstavila je pitanje neokolonijalne zarobljenosti Kosova od strane Evropske Unije. Njena analiza pokazala je da se procesi diskriminacije, rasizacije itd. koje trenutno EU vrši na Kosovu dešavaju zbog "emancipacije". Krasni i je iznela da je diskriminacija nametnuta Kosovu od strane EU videna kao neophodna iz ugla EU da bi Kosovari postali "zreli politički subjekti" spremni da se integrišu u EU u budućnosti. Ona je jasno pokazala da je postati zrelo za EU moguće samo kroz transformaciju Kosova u neoliberalni kapitalistički protektorat. Slično tome, mogu da tvrdim da je samo nekoliko odabranih pomenutih imena istočnoevropskih umetnika/ka u estvnika/ca u izložbi *Provera roda (Gender check)* izabrano pod pretpostavkom da su dovoljno zreli/e ("zreli EU umetnici/ce") da bi bili navedeni kao deo različitih biografija različitih institucija (Erste, MUMOK, kurator), u zavisnosti od različitih svrha ovih biografija.

Dakle, naša imena smo mogli videti u zavisnosti od činjenice da li smo dovoljno rodno (?), politički (?) i istorijski (?) zreli subjekti (ups!) umetnici/e za njih.

Mogu da iznesem da izložba *Provera roda (Gender check)*, pozivaju i se na Ardjun Apaduraj (Arjun Appadurai),^[3] (citirano u Goldi Osuri), predstavlja spoj određene epistemologije konstruisanja određenog prostora vidljivosti za recimo 180 neimenovanih umetnika/ca na izložbi (20 je imenovano u zavisnosti od konteksta - da se bar na trenutak približimo izložbi) sa kolonijalnim upravljanjem u najistijoj formi (ako razmišljamo kako je izložba konstruisana). Apaduraj (Appadurai) ve 1993. govori o posebnom načinu konstituisanja kolonija preko onoga što naziva brojiva zajednica. Šta želim da kažem? Kao što je više puta ponovljeno u govorima na otvaranju, *Provera roda (Gender check)* nije o istoj i zapadnoj Evropi (i shodno tome rečeno u nazivu izložbe je greška) nego je rečeno o projektu izložbe koji u prvi plan stavlja kolonijalnu logiku proizvodnje brojive zajednice (200 i više umetnika/ka koji predstavljaju 400 i više radova, dok kuratorka ističe da je moglo biti i više, ali MUMOK je premali!) Na ovoj izložbi neka tela, ili da budem preciznija: *bezimena tela* su (u pozivu koji je upućen takoreči "svima" nije navedeno ni jedno ime umetnice/ka, osim imena autora ispod slike na prvoj strani pozivnice) uzeta da zastupaju druga tela zbog metonimijskog principa brojivosti. Uzgred, metafora i metonimija uzete su kao logika da bi se proizvelo značenje preko izložbe, zaobilaze i društveno i političko.^[4] Da bi ovaj komentar do kraja bio jasan, pozivni letak za simpozijum koji je bio konstituisan preko pozicija Istoka i Zapada imao je imena; ona su bila navedena u celini i precizno. Bilo bi nemoguće pozvati govornike iz Austrije ili (bivše) zapadne Evrope, a ne navesti imena! Logika brojivosti sprovedena u konstruisanju izložbe se tako i približava logici konstituisanja protektorata i kontrolisanih zona. To je proces koji bih, zahvaljujući i Suvendrini Perera (Suvendrini Perera ^[5]) nazvala formom neoliberalnog upravljanja koje se može nazvati i orodnjavanjem. Ovaj tehnički i politički termin odjednom nalik prekarizaciji i proleterizaciji ne predstavlja jednostavan proces "orodnjavanja" (u nastajanju), već brutalnu kolonijalnu logiku nasilnog pokoravanja i tavih teritorija, umetničkih i društvenih praksi rodnoj administrativnoj logici brojanja bezimenih tela da bi njima u budućnosti bilo propisno upravljano.

DRUGO: Iznova i iznova je ponavljano da izložba nije o Istoku i Zapadu Evrope, pošto oni više ne postoje. Iako mora biti jasno da se radi o paradoksalnoj izjavi kustoskinje i onih koji daju novac, kao i mnogih govornika na panel raspravi, pošto je naziv izložbe *Provera roda – ženskost i muškost u umetnosti istočne Evrope (Gender Check – Femininity and Masculinity in the Art of Eastern Europe)*. Ali ipak, koja logika organizuje takvu izjavu i tako rečeno šta zna i proglašiti da su granice nestale?

Ovde predlažem tezu da takozvana neravnoteža između Istoka i Zapada Evrope danas više nije pitanje suprotnosti, kao u prošlosti, već su Istok i Zapad Evrope danas u odnosu ponavljanja. Istog onog ponavljanja koje sam istakla govoreći o globalnom kapitalizmu, koji je, prema Petiju, ništa više nego ponavljanje jednog jedinog događaja, a to je neograničeno kapitala. Ipak, ovo ponavljanje se ne dešava kao proces ogledanja, već predstavlja ponavljanje jednog dela u okviru drugog. Danas se između takozvanih nacionalističke i evropske i neoliberalne zapadne Evrope vode mnogobrojni razgovori. Ali, mi smo svedoci ponavljanja neoliberalnog kapitalističkog Zapada (sa svim povlasticama konzumerizma i humanizma) usred nacionalističkog Istoka, a da zapadna konzumeristička/kapitalistička eksproprijacija nije stvarno ugrožena. Ili, drugi odlični primer ovog ponavljanja je projekat Bivši Zapad (Former West) koji je započeo u Holandiji kao Internacionalni istraživački, izdavački i izložbeni projekat 2009-2012, kuratora Arlisa Eša (Charles Esche), Marije Hlajbove (Maria Hlajbova) i Katrin Romberg (Kathrin Rhomberg) (<http://www.formerwest.org>), što nipošto nije šala, iako može biti tako shvaćeno, već je savršena logika ponavljanja kao ključna logika današnjeg globalnog kapitalizma.

Zasnovano na tekstu Uge Vlasisavljević a pod naslovom "Od Berlina do Sarajeva" ("From Berlin to Sarajevo," [6]) mogu da tvrdim da proglašavanje pada Berlinskog zida, dakle i granice podele na Istok i Zapad koja je nestala (što je istina), i što je moglo biti tako razdragano proslavljeno, ima veze sa pogrešnom (starem) konceptualizacijom same granice.

Možda je neophodno iznova promisliti pojam granice i videti šta sadašnja proslava znači? Ugo Vlasisavljević se poziva na Etjenu Balibara (Étienne Balibar) da bi ukazao na proces u Evropi koji pokazuje da se na granici na kojoj mi opažamo granice menja, a tako i, sa ovom promenom možemo drugačije konceptualizovati i Evropu. Vlasisavljević tvrdi da je ustvari najbolji način da razumemo poziciju unutar Evrope da pogledamo ka granicama koje je EU uspostavila prema onim zemljama koje (još uvek?) nisu reintegrirane u EU. Balibar već 1990. (kao što je dalje razvijao Vlasisavljević) u svom ključnom delu o Evropi identifikuje proces koji istovremeno podrazumeva i fragmentaciju granica rezultujućih u njihovom umnožavanju na jednoj strani, kao i nestanak određenih granica na drugoj strani. Balibar 1997. piše sledeće, prevod je moj: "Granice drhte, ali to ne znači da one nestaju. Suprotno tome one se umnožavaju i smanjuju u svojoj lokalizaciji, u svojoj funkciji, razvijene ili udvostručene, postaju zone, regioni, granice teritorije u kojima mi stanujemo i živimo. Ta granica nije odnos između "granica" i "teritorija" se preokrenuo. To znači da su one postale objekat zahteva i osporavanja, insistiranjem na njihovim utvrđenjima i posebno na njihovim merama bezbednosti." [7]

Ono o čemu se radi u ovom procesu je ono što Balibar naziva transformacijom granice u zonu. Posledice su više od igre monopola; to znači da ovim aktom konstituisanja zona ili teritorija umesto fiksiranih granica pitanje granice nestaje da bi se fizionomija granica radikalno promenila. Mi više ne govorimo o Istoku i Zapadu Evrope već o transformisanju teritorije u zonu koja funkcioniše na granici (nove) granice. Zapadni Balkan je takva granica na zonu.

Ako uzmemo ovu temu koja je skoro prerano razvijena tokom 1990ih dok danas doseže svoju punu moć, onda je, u vezi sa izložbom Provera roda (*Gender check*), ne samo uvredljivo govoriti o Istoku i Zapadnoj Evropi, posebno o bivšoj Istoku Evropi budući da danas imamo njenu deformisanu sliku u formatu ponavljanja kao bivšeg Zapada, već je neophodno nagovestiti da Provera roda (*Gender check*) predstavlja proces orodnjavanja kao zoniranja. On konstituiše bivšu Istoku Evropu kao granicu zonu, transformišući je u poligon za testiranje nivoa orodnjavanja cele teritorije. Ovo posebno možemo tvrditi znajući da rod dobija svoje perverzno stanje realnosti kroz svoje neoliberalne menadžerske priprijacije na granici rodno mejnstrimiranja na Zapadu. Zbog toga godišnjica obeležava rušenje zida od papira pošto su drugi zidovi od betona i elika sada napravljeni ne na granici već unutar same teritorije.

Prema tome, kada je postavljeno retoričko pitanje na jednom od panela simpozijuma, u sastavu izložbe Provera roda (*Gender check*), "Može li rod govoriti jezicima Istoka Evrope?", oni koju su odgovorili afirmativno bili su oni koji nisu razumeli promene koje utiču na bivšu Istoku Evropu ili Evropu kao takvu. Promena granice u zonu podrazumeva da granica nije linija, nije čak ni zid (i zbog toga pad Berlinskog zida može biti tretiran tako oduševljeno), već granica danas predstavlja celu zonu, rod je takva zona! Stoga, kada izložba *Provera roda, feminitet (ženskost) i maskulinitet (muškost) u umetnosti istočne Evrope (Gender Check – Femininity and Masculinity in the Art of Eastern Europe)* obeležava dvadesetogodišnjicu pada Berlinskog zida, ne radi se o Istoku i Zapadu, nego o transformaciji teritorije Istoka Evrope u poligon za proveru roda. Zbog toga se drugi panel istog simpozijuma, kojeg su organizovali zapadni umetnici, zvao "Odjebi svoj rod" pošto iz radikalizovane kvir pozicije rodno mejnstrimiranje znači saopštenje rodu koji je bio politička kategorija sa neoliberalnim globalnim kapitalizmom. Bivša Istoka Evropa tek treba da se emancipuje kroz primenu roda, provera precizno znači da je kapitalistička vlast tu da upravlja celim prostorom kroz rodnu granicu-zonu. U svom tekstu "Gde je kritički subjekt feminizma?" Biljana Kašić [8] tvrdi da je da bi ovu novu situaciju formulisala iz svog konteksta koji je "politički, tranzicioni, postjugoslovenski, 'onaj koji obećava Evropu', rodno mejnstrimirajući, vulgarno kapitalistički orijentisan" neophodno da naglasi "tri naredbodavna sistema koja su danas u igri u feminizmu i Evropi: rodno mejnstrimiranje, nalog kapitala i tržišno-konzumeristički diktat, uključujući i kontrolu nad reprezentacijom." Već sam ih predstavila, pokazujući da izložba Provera roda (*Gender check*) pokušava da ih zamagli, i tako njihovu identifikaciju nemoguće učini. Moja poenta je da je provera roda rodno mejnstrimiranje, da je nalog kapitala promena granice u zonu, kao i suvlasništvo između kapitala i moći.

(Erste/MUMOK/institucija kuratora), i da je kontrola nad reprezentacijom obavljena preko logike brojeva kao novi spoj izme u neoliberalne kapitalisti ke epistemologije i neoliberalnog kapitalisti kog vladanja.

Dakle, precizno, kroz ovaj proces promene granice u teritorije ili zone možemo da tvrdimo da granice nestaju zbog potrebe imperijalizacije cirkulacije, dozvoljavaju i nam da veselo pozdravimo pad Berlinskog zida, kao da se radi o papirnom zidu, transformisanom u zonu koja e negde drugde biti ponovljena kao granica. Balibar tvrdi da je Berlinski zid nestao, dok smo umesto njega dobili birokratsku proceduru odobravanja viza, a grani na policija više nije na granicama nego u samom centru grada koji još uvek nije deo EU, gde u kancelarijama-utvr enjima, kao što izveštava Vlasisavljevi policajci umesto nekadašnjih konzularnih i ambadorskih birokrata obezbe uju da zid vrsto stoji. Današnji personal ambasada bivših zapadnoevropskih zemalja, kao što Vlasisavljevi prime uje je sve profesionalnija birokratska policija. Vlasisavljevi tako e tvrdi da integracija u EU po inje pre nego što je budu a lanica EU integrisana. Ukratko, kako lucidno ukazuje Vlasisavljevi , Evropi nije potreban Berlinski zid pošto je uspostavila nevidljive unutrašnje pravne, policijske, upravlja ke granice koje funkcionišu kao spoljašnji zidovi.

Da, kao što je re eno 2009. u sloganu ujedinjene Nema ke “Do ite, do ite u zemlju bez granica”, ali samo ako niste u jednom od mnogih pritvora, zatvora ili logora u Nema koj ili bivšoj Zapadnoj Evropi ili ako ne ekate negde u redu za vizu ili azil.

[1] Santiago López Petit, *La movilización global. Breve tratado para atacar la realidad*

[Globalna mobilizacija. Kratka rasprava za napad na stvarnost], objavljeno na španskom, Editorial Traficantes de Sueños, Barcelona, jun 2009.

[2] Videti: Goldie Osuri, “Identity and Complicity in Necropolitical Engagements: The Case of Iraq,” *Reartikulacija*, no. 8, decembar 2009.

[3] Videti: Arjun Appadurai, “Number in the Colonial Imagination,” u *Orientalism and the Postcolonial Predicament*, (eds. C. A. Breckenridge, P. V. D. Veer), Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1993, str. 314–339.

[4] Videti: Ibid.

[5] Videti: Suvendrini Perera, “Race, Terror, Sydney, December 2005.” *borderlands ejournal* 5, no. 1. 2006. Citirano u Goldie Osuri.

[6] Ugo Vlasisavljevi , “Od Berlina do Sarajeva,” *Zarez*, godina XI, broj 267, Zagreb, 15.10.2009, str. 23–25.

[7] Videti: E. Balibar, *La crainte des masses: politique et philosophie avant et après Marx*, Collection La Philosophie en effet, Galilée, Paris, 1997, str. 386–387.

[8] Videti: Biljana Kaši , “Where is the Feminist Critical Subject?” u *NEW FEMINISM: Worlds of Feminism, Queer and Networking Conditions*, (eds. Marina Gržini , Rosa Reitsamer, Löcker Verlag), Vienna, 2008, str. 457.

Sa engleskog prevela Tanja Markovi

Festivalizacija feminizma

Od kvira i feminizma do borbe za socijalna prava žena

Lidija Radojevi
[Lidija Radojevi](#)

[razgovarala [Tea Hvala](#)]

Na šta pomisliš kada pomisliš na Rde e zore?

Možda u zvuati apstraktno, ali moja prva asocijacija na Rde e zore je da se usuuju – odnosno da se usuujemo, s obzirom na to da ja tako e u estvujem u njihovoj realizaciji – da idemo preko nekih granica, koje su propisane za kulturne sadržaje. To najviše poštujem kod festivala Rde e zore, i to najviše volim: hrabrost i odvažnost da festival pokaže odredene sadržaje, koje se “normalna” kulturna ponuda ne usuuje, jer su potpuno neprihvatljivi za nju. Danas takve hrabrosti ima veoma malo.

Da li bi mogla da izdvojiš neki poseban događaj ili trenutak na festivalu?

Najsnažnije su mi se u sećanje utisnuli performansi, najverovatnije zato što su me najviše iznenadili, jer su bili tako živi, neteatralni. Često idem u pozorište, volim tu vrstu umetnosti, celu pozorišnu kulturu, od establišmenta do alternative, sve osim komercijalnih komedija i hitova, a u tim performansima me uvek iznova fascinira ta živost, životnost, mešanje realnosti u umetnost. Kod tih performansa mi se najviše sviđa to, da se ne radi "samo" o umetni komičinu, o tome da se nešto pokaže, odigra na sceni i onda možemo da nazdravimo i nastavimo da se zabavljamo, već kod većine autorki vidiš da to što one pokazuju zapravo i žive. Ono što je za mene najlepše tokom festivala je da je u vazduhu neka karnevalizacija, osećaj da je sve moguće, opuštenost, ali ne u smislu "opuštenosti", kako se ta reč danas upotrebljava, već karnevalizacija u bahtinovskom smislu - da je nešto divlje u vazduhu - na primer u performansima i drugim izrazito političkim sadržajima, kada ukazuju na nevidljive granice i kada dolazi do prekoračenja tih granica.

Sećam se performansa sa bubnjarkom i pripovedicom¹. Iznenadila me je neposrednost, iskrenost, živost tog performansa; videlo se da ta žena stoji iza svake svoje reči. Pored toga izražavala je agresiju, ne takvu da je uticala agresivno na publiku, iako je bilo i toga, nego je izvela svoj performans tako da je bila stalno oko nas prisutna neka vrsta agresije, koju ne možemo

da opišemo, da artikulišemo, iako osećamo njeno prisustvo, uprkos naizgled benignim postupcima kroz koje se izražava. Zato mislim da ti performansi imaju težinu: jer ih osećaj ti je odnekud već poznat. Sa druge strane, ako govorim o festivalu kao celini, radi se o celoj toj neobičnosti koreografije, životnih stilova, ponašanja, o svesti da su sve pozicije moguće, i da se među njima možeš kretati. Odlika karnevala je da je agresivan i istovremeno transformativan. Tako mi izgleda i ovde: programski sadržaji, recimo performansi i koncerti, imaju neki naboj, snagu, istovremeno postoji i neka fluidnost pozicija, izmeću kojih možeš da se krećeš.

Sa festivalom sarajuješ od 2007. godine. Šta te je privuklo?

Prvi put sam sarajivala sa festivalom kada su zagrebanke Vox Feminae imale modnu reviju.² Na početku sam pomagala Ani Jereb oko praktičnih stvari, prevodila, ugošćavala kod kuće goste festivala i slično. Prvi zajednički program bili su filmovi: Kara Lynch i filmski program *Genderfuck*.³ Nakon toga je bila Carla Corso iz italijanskog sindikata seksualnih radnica.⁴ Ove godine (2009) sam sa svojom ekipom prvi put organizovala događaj.

Usput, kod Rde ih zora mi se sviđa i to, da je to feministički i ženski festival. Nisam baš za toleranciju u smislu zajedničkog delovanja po svaku cenu, niti sam za isključivanje, ali ovde se radi o kolektivnom delovanju feministkinja (iako se tu i tamo nađe i poneki feminista). Različito je od Mesto žensk, gde su eksplicitne feminističke pozicije veoma uzdržane, možda i zbog toga jer je festival više institucionalizovan, jer imaju svoja ograničenja, dužu tradiciju i zbog toga su pod pritiskom. Na Rde im zorama mi se sviđa da je prisutniji kreativan duh u organizaciji. Sve se događaja na nehisteričnom nivou (smeh) i na kraju se sve sredi. Atmosfera je jako pozitivna. Sviđa mi se takođe da je festival otvoren za predloge u vezi sa sadržajem, da nema stalnu ekipu. Ako dođeš sa idejom, obrazložiš je, argumentuješ, tako kako smo mi to ove godine uradile, ta ideja se kolektivno prihvati. Imaš pristup i možeš da sarajuješ. Deo festivala koji sam ja ove godine organizovala je bio drugačiji od ostalog programa, iako se na neki način dopunjavao sa ostalim sadržajima, i zato mi se sviđa – to je sad neka postmodernistička fora – da je festival otvoren i za različite pristupe određenoj tematici. Od kvir-a do feminizma, do borbe za socijalna prava žena. To mi se strašno sviđa jer verujem da drugi festivali nisu ni približno tako otvoreni. To mi se sviđa još važnijim, takođe, jer je feminizam danas koncept bez ujedinjene platforme, odnosno pun pukotina, a kvir je ionako još uvek nedorečen koncept.

Ve ina festivala izlazi iz koncepta i onda se tom konceptu podre uju sadržaji.

Meni se baš to svi a, da ovde ne postoje takva ograni enja. Pre svega sam festival nije ograni en time da mora da uga a ljudima, da mora imati svega po malo, da mora da bude uravnotežen – nema takvih pritisaka. Upravo zato i može da se menja: jednom ima više programa, drugi put je kra i, jednom je ve i akcenat na druženju, nekad na politici identiteta, drugi put više na socijalnim temama... Ne mora svake godine da se drži iste strukture programa. Festival mi se ini veoma živim, nije institucija. Doga aji privla e razli ite ljude.

Da li je rad u organizaciji uticao na tvoje shvatanje kolektivnog rada uopšte?

S obzirom na to da ve nekoliko godina radim u okviru Radni ko-pankerskog univerziteta, a i ina e mi kolektivni rad nije stran, nešto je razli ito: forma. Festival traje neko ograni eno vreme, dok RPU organizujemo preko cele godine. U oba slu aja je potrebna samoinicijativnost, samoorganizacija, zato suštinskih razlika i nema. Svi a mi se da ni u jednom primeru

nema naređivanja, nema glavnih koji bi o svemu odlučivali. Podržavam samoorganizaciju ljudi jer i meni odgovara takav način rada.

Zbog toga što je festival samoorganizovan, organizatorka može da se na ne u ulozi nastupajuće, moderatorke, publike ... Da li su ove godine sve te uloge za tebe bile kompatibilne ili je bilo nekiktrenja?

Ne, čak nije bilo ni uznemiravajuće. To je tako ako radiš *do-it-yourself* festival. Sa profesionalizacijom bi se izgubio šarm. Ne govorim o romantici, već o tome da bismo time naišle na sva moguća ograničenja: na potrebu za izbalansiranim programom i opasnost da upadneš u kalup, da se komodifikuješ. Ovakav način mi se čini mnogo kreativnijim, jer te tera da tražiš nove mogućnosti. Na kraju, sa ovim festivalom niko ne zaraduje već svi radimo iz entuzijazma.

Škola improvizacije?

Mislim da čovek mora biti plaćen za svoj rad, tako i za rad koji radi iz entuzijazma, što bi ionako trebalo da bude osnova svakog rada, ali realnost je drugačija. Rde i zore su svakako važne kao radno skustvo, pogotovo za mlade saradnice, koje dobijaju stipendiju za studije, iako mi se čini da bi morale da rade tako i na izmišljanju strategija za preživljavanje. I to ne samo za preživljavanje festivala, već i onih koji ga organizuju. Entuzijizam je važna stvar, ali i stomak je prazan i toga bismo morale kao kolektiv da budemo svesne.

Daša Tepina je rekla da ne polazimo od toga koliko para je na raspolaganju i šta možemo sa tim novcem da uradimo, već da polazimo od toga šta želimo da uradimo i kako to što jeftinije da uradimo. Zna li, ne izlazimo iz ograničenja, već iz svojih želja.

Takva organizacija, iako je to prazna reč, može biti veoma kreativna, ali ima i tu manu da isključuje žene koje bi mogle nešto da urade ili koje imaju ideje, a nemaju socijalni status da bi to mogle da urade jer većinu vremena provode u pukom preživljavanju na tržištu rada. Razmišljanja o tome kako se i šta može uraditi deo su stvaranja nekog kolektiva, odnosa unutar kolektiva i, tako i, proveravanja svoje pozicije. Tada si pod pritiskom i možeš videti kako rešavaš probleme u takvoj situaciji: nastupaš demokratski, autoritarno... Radi se o direktnoj praksi u kojoj, dok radiš, proveravaš svoja lična uverenja. Jadranka Ljubić, Nataša Serec, Anna Ehrlemark i takvi autoriteti, ali ne u smislu autoritarnosti ili neopravdane hijerarhije, stubovi su orijentacije festivala jer ga rade od početka i u organizaciji su svake godine. U tome nema ničeg lošeg - neko jezgro mora postojati. Na kraju krajeva, Rde i zore ne lebde u vazduhu, i pitanje je da li bi taj festival još uvek postojao ako tog jezgra ne bi bilo. Tako i, to je važno, da smo mi sve iza festivala. Bez obzira na moju ulogu, bez obzira na moju kritiku i drugačiju teorijsku poziciju, na festival svake godine zovem prijatelje jer ga podržavam. Već sama činjenica da je jednom festivalu uspelo da postavi kritičku poziciju je mnogo. Zato mislim da je to jedan od retkih festivala koji danas ima hrabrosti da prekorači granice.

Da li na festivalu ima dovoljno prilike za diskusije ili je druženje važnije?

Na festivalu možeš da upoznaš ljude sa kojima možeš odlično da se razumeš. To su uspešni susreti. Uopšte sa onima koji, na primer, spavaju kod tebe i sa kojima se družiš i izvan festivalskih prostora. Strašno dobrim mi se čini da Rde i zore ne napuštaju koncept "kućnog smeštaja". Spavanje u hotelima oduzima mnogo od kvaliteta neformalnog druženja. Čak iako imamo novac za smeštaj, čini mi se da je bolje ljude smestiti po kućama. U ličnim prostorima se razvija potpuno drugačija vrsta razgovora, drugačije vrste odnosa. Festival ti omogućava da prepoznaš zajednička interesovanja, ideološku sličnost, nakon čega se potruđiš da ostaneš u kontaktu. Kasnije se srećeš sa istim ljudima na drugim događajima, u drugim gradovima. Mislim da je ono što festival može da ponudi, pre nego razvijanje snažnih diskusija, prostor za upoznavanje novih ljudi i uslova u kojima se živi i radi u drugim državama te sa kakvim problemima se susreću i kako ih rešavaju. Taj zloglasni *networking* ima i svoje pozitivne strane: otvara poglede, daje ti osećaj da nisi sama, i to je vrlo dragoceno, pogotovo u današnje vreme atomizacije i individualizacije. Uprkos tome da je bliža okolina mala i dosta zatvorena, zbog takvih događaja imaš mogućnost da uspostaviš međunarodne veze. Na taj način dolazi do mešanja ideja i iskustava – i za to na festivalu imamo dosta vremena. Ozbiljne diskusije se razvijaju na festivalu.

Da li festival opravdava svoje ime? Zanima me pre svega tvoje mišljenje o kvir dimenziji.

Mislim da opravdava, iako nisam stručnjak za kvir. Ipak, radi se o pitanju da li shvataš festival izbalansirano ili ne. Neka neko, ko se bavi gej publikom, gej problematikom dođe i nekako doprinese ako mu se čini da ti sadržaji nedostaju. Kvir nema čvrste temelje. Upravo zato se pitaš da li se on uopšte primećuje. Feminizam ima svoju istoriju, tradiciju, struje. Kvir je novost, koja je nastala na gej i lezbejskoj sceni, iako se tokom poslednjih godina širi i na druga područja. Kada su Rde i zore dodale feminizmu još i kvir dimenziju, započele su sa uvođenjem jednog svetskog trenda u prostor koji uopšte ne poznaju. Koncepti se umesto u lokalnu sredinu tek tada kada imaju iza sebe "scenu". Ako se kod nas ljudi budu bavili kvir-om, ako

budu uvodili nove prakse, nov jezik, koncept e se sam proizvoditi. Taj pojam još uvek nismo preveli jer ne postoji scena koja bi ga definisala u smislu sadržaja. Još uvek ga kopiramo, istražujemo u praksama drugih, u literaturi... I kada padne na plodno tlo, a za to je potrebno i vreme i rad, verovatno e biti druga iji od ameri kog.

... zapravo, ako o kviru razmišljaš kao o politici savezništva, odnosno prilici da se povežeš sa ljudima koji su na ivici n a druga iji na in nego što si to ti. Na primer, u smislu klasa. Sa druge strane, doga aji za lezbejke, i posebno za trans seksualke, homoseksualce i “sve ostale”, uvek su u manjini. U tom smislu, festival sigurno nije kvir?

Ne možeš biti odgovoran za to da je svima kul. Radiš ono što znaš. Festival je otvoren: nikoga ko je nešto želeo da napravi nije odbio. Odbio ga je ako se ideološki nije slagao sa festivalom. Ekipa festivala nije imala ose aj griže savesti ako nekim “konzumentima kulture” nije ponudila odre ene sadržaje. Sli no je i sa kvikom: to šta e kvir zna iti kod nas, zavisi od ljudi koji se time bave. Do tada možemo samo da itamo literaturu drugih.

Da li se Metelkova menja u vreme Rde ih zora?

Veoma! Mislim da to postane potpuno neka druga Metelkova. Metelkova je, uprkos tome da je naizgled otvorena, još uvek veoma šovinisti ka. Svi ti tipovi se prema nama ponašaju veoma pokroviteljski, a tako e i prema festivalu. Zbog toga što smo, pod navodnicima - njihove devojke, njihove spisateljice. ak i oni koji nas vole ne mogu da iza u iz sopstvenog šovinizma koji je u ovoj kulturi apsolutno dominantan na svim nivoima: od najnižeg - lumpenproleterijatskog, do najvišeg - onog akademskog, prosvet enih ljudi. To se ne može izbe i. I to uklju uje i alternativnu scenu, Metelkovu i naše prijatelje, koji su osetljivi na feminizam. I kada to kažem ne potcenjujem ih. To stalno prime ujem. Pokušavam da se bavim politi ko-ekonomskom teorijom, marksizmom, u kom nema žena. Odmah se vidi šta su dominantni diskursi: feminizam je dodeljen ženama da mogu da se bave svojim vrtom.

Zna i, tokom festivala je na Metelkovej manje šovinizma?

Ne govorim da ose am potpunu odsutnost šovinizma, ali svakako ose am ve u prisutnost feminizma - upe atljivu prisutnost žena i feminizma - fizi ki, u prostoru, ali i programski. Iako smo brojnije, šovinizam ostaje isti. Nakon drugog piva, uješ ga u svakoj šali. Ta no o tome govorim. Naši muški prijatelji dolaze da nas podrže, sa njima piješ pivo, i svako malo padne neka primedbica. Zato vidim da to deluje podsvesno, da je u pitanju ozbiljan problem koji ne može tek tako da se reši razgovorom. Kao, dovoljno je ako kažem “volim feministkinje”. Ne ide tako, jer je to tako duboko ukorenjeno u kulturi, u svakodnevnim praksama. Zato je tako tvrdokorno. Problem feminizma u akademskom svetu je upravo to.

...gde je na lestvici prestiža?

Ta no to. To nije nikakva šala niti paranoja, ali u to niko ni ne ulazi. Ove godine, kada je Mojca Ramšak predavala za 8. mart, navodila je same bisere - primere akademskog seksualnog iskorišćavanja. To je jedna stvar. Zatim, tu je i druga strana. Kao žene imate feminizam, sad još malo kvira, ali to su svejedno drugorazredne nauke. U marksizmu, na primer, vladaju muškarci, ali nisu samo oni krivi. Svi te naravno vole kada treba da se odluči ko će imati predavanje, sa kim ćemo imati projekat. Tada se kaže "Žene! U administraciju, napišite konkurs, napišite izveštaj!" Šta ako bi nas pozvali kao govornice? Nikakav izveštaj neću da pišem! "Pa, kad to tako dobro radiš." Pa, nauči se i ti! Ne znam, možda sam previše osetljiva na te stvari... Veću svakodnevnom životu izgledaš udno ako te ne zanima porodica i druge propisane teme, zatim i u polju, koje bi bilo izvan tih ograničenja, naići na isti odgovor. Ne, radi se o stavu i o upornosti!

... koja se nimalo ne podrazumeva.

Naravno da ne. Na to veoma obrađam pažnju, jer me se tiče. Za mene je feminizam svakodnevna praksa, nešto što živim, a ne samo mislim.

Nataša Serec je rekla da je imala utisak da su heteroseksualni muškarci zamerili Rdeim zorama da im se tako malo posvećujemo. To mi se čini poučno – za njih. Barem malo su osetili kako je to kada si nevidljiv zbog svog pola. Ne govorim o osveti, nego o važnosti iskustva.

Radi se o upornosti. Upravo zato sam protiv "izbalansirano" programa, koji bi dao malo prostora muškarcima, malo ženama. Šta još da uradimo?! To je stav dominantne kulture. Zašto moramo prostor, koji smo izborile za sebe, i u koji je svaka od nas ulagala svoju energiju, svoje slobodno vreme, prepustiti muškarcima? Zašto bismo se igrale liberalki, da bismo na kraju nasele na dominantni diskurs? Fuck off! Patrijarhat i šovinizam su jači od nacionalizma ili bilo koje druge ideologije.

... zato su tako nevidljivi i zato se podrazumevaju, zato pitanje "feminizma" kod muškaraca budi strahove...

Sve to se na festivalu izoštri zbog naše prisutnosti. Zato sam za internacionalnost. Kada u naš javni prostor, na Metelkovu dođu strankinje za lokalnu sredinu im je potpuno svejedno, nisu opterećene stvarima kojima se mi opterećujemo. Mogu da rade šta hoće, sve su potpuno otkoćene tako da mogu da sebi priušte svašta. I raznim ljudima smetaju. Recimo, ako smo na Metelkovoj zaista tako otvoreni, zašto onda na redovnim žurkama sa muzikom iz "srećnih osamdesetih" u Menzi ili Gromki nikada ne vidiš kako se dve žene ljube? Zašto se to događa samo na Rdeim zorama?

... i, naravno, u Monoklu i Tifaniju.

Gromka, Menza, Gala Hala i Channel Zero su prostori otvoreni za sve, ali tamo ne možeš ni da vidiš žene koje se drže za ruke. Na Metelkovoj isto, osim tokom Rdeih zora. To je jako vidljivo. Festival isprovocira razne stvari, to vidiš tek kasnije, u ličnim razgovorima. Ljudi naprave distancu. Mislim da je u redu da je festival tako radikalno postavljen. Zato što napravi korak preko granice, dovede neke ljude na ivicu. Toga ima premalo. Seksualnost je najprodavaniji artikl, istovremeno samo ponavlja jedne i iste obrasce.

Kako je, ako uopšte je, saradnja sa Rdeim zorama uticala na tvoje shvatanje feminizma, s obzirom na to da imaš vrstu teorijsku bazu?

Uprkos tome da me svake Rdeje zore oduševljavaju... (smeh.) Festival ti daje takav utisak, da nisi sama. Daje ti energiju za dalji rad, za upornost. Uvek te ponovo ubedi da si u pravu. Samo zato jer postoji veće je koristan. Pritisak tih ideologija je strašan, one te naprave da se osećaš sama, uvek te iznova demorališu, oduzimaju ti hrabrost. Fizički osetim novu energiju!

Da li se onda slažeš da se radi o politici prisvajanja prostora, kako fizički tako i u smislu diskursa?

Da, to je obavezno. Okupacija! Zato govorim da su Rdeje zore agresivne u pozitivnom smislu. Zauzele su prostor i ne odstupaju od svojih načela. Nisu pale na fore i različite provokacije o liberalno-demokratskom "pola-pola" ili kvotama. Zato mi se čini da je jako važno sačuvati festival, kao događaj.

Dobile smo dosta poziva iz inostranstva, ali neke izlete nismo mogle da si priuštimo. Uprkos tome su se programi izmeću festivala, sa kojima smo u kontaktu, tokom tog vremena izmešali. Recimona Lad.i.y.fest-

u u Berlinu e kuvati naša holandska ekipa⁵, sa Annom smo na Paradi ponosa u Istanbulu imale radionicu, Noa Reshe f e nastupiti na festivalu u Rimu... Programi kruže.

Da, i to je važno. Znaš šta mi nedostaje na Rde im zorama? Edukacija, refleksija, koja nije vezana samo za umetni ke prakse, kulturu, nego tako e i za obrazovanje ljudi i teoriju, koja bi tematizovala razli ite sadržaje, ne celi festival. Recimo, jako me iznena uje pozitivna reakcija na okrugli sto 8. marta. Samo to, da je publika izdržala ta tri sata... (smeh.) Na demonstracijama 27. aprila mi je nekoliko ljudi, koje ne poznajem reklo: "Jako dobar okrugli sto ste organizovali, dosta informativno." Takve reakcije mi se ine super. Ljudi, koji se bave tim podru jem imaju veliku potrebu za javnim debatama, zato možemo da organizujemo predavanja, da bismo preispitivale poziciju feminizma danas. Danas je i sam feminizam u krizi. Pored toga smo zaboravili na istoriju ženske borbe kod nas. Naravno, zaborav na Zapadu je još sto puta ve i.

Nama to itekako smeta, možda zato, jer su pauze bile tako o igledne.

Da, zato što uvamo to istorijsko se anje, iako se sa dolaskom revizionizma stalno briše. Na amneziju smo još uvek osetljivi, ali ipak sve manje. Zapad ve neko vreme živi u sadašnjosti. Mi smo imali nagli rez i zato nam to još uvek smeta, da se stvari zaboravljaju i nestaju iz javnog diskursa. Imali smo mnogo pozitivnih stvari, o kojima su u socijalnim državama na Zapadu mogli samo da sanjaju. Svetlana Slapšak nam je na jednom od predavanja govorila kako su zapadne feministkinje došle, da bi nam objasnile šta je to feminizam, i bile su veoma šokirane nad "pripremljenoš u" doma ih teoreti arki, kao i nad opštim stanjem u društvu. Znaš, kod nas su feministkinje sedamdesetih rekle "Proleter i svih zemalja, ko vam pere arape?" Imale su svoje teorije, svoje prakse, svoj uticaj. Tu tradiciju moramo da uvamo. To nam nije doneo Zapad.

Na televiziji Arte sam gledala dokumentarac o feminizmu. Žene iz Nema ke i Francuske su govorile kako su išle u Jugoslaviju da bi abortirale. Francuskinje do 1975. nisu imale ekove, morale su da pla aju gotovinom, što je ograni avalo njihovu ekonomsku nezavisnost. I snimak Simone de Beauvoir, kako pla a kovancima! Mi imamo snažan istorijski feministi ki kontinuitet: tokom Kraljevine Jugoslavije, imale smo i AFŽ, kao što vidim u doktoratu Jelene Petrovi , dinamiku u ženskom organizovanju koju danas ne možemo ni da zamislimo. Žene u Makedoniji su skupljale potpise za osloba anje Roze Luksemburg! Postojale su liberalne, komunisti ke, hriš ansko-socijalisti ke, ak i konzervativne feministkinje. To je bilo pre sto godina, danas toga više nema. Zato mi se ini obaveznim obrazovanje, jer odlazimo u neokonzervativizam i bu enje tradicionalnih, na patrijarhatu zasnovanih vrednosti.

Na spiskovima literature za studije roda (*gender studies*) i feministi ku teoriju uprkos tome prevladavaju engleska de la.

To je zato što smo u ve noj tranziciji i usred novog kulturnog kolonijalizma! Ideološki se ubacujemo u nov sistem i namerno se zatire svako se anje na socijalizam. Zato je obrazovanje važno. Radi se još o ovome: feminizam je zaboravio razne stvari kada je po eo da se bavi politikom identiteta. Zaboravio je socijalno-ekonomski element, koji je nekada imao, ne samo u teoriji, nego i u praksi, u neposrednoj politici. Naš zadatak je da kvir i feminizam povežemo sa tim! Na taj na in potkopavaš najdublje korenje patrijarhalnosti i kapitalizma, koji nam ruku pod ruku kroje tzv. novi sistem.

sa slovena kog prevela Dragana Alfirevi

1 8. Marta 2007. godine su Moon (Australija/GB) i Sascha Boi (GB) u Menzi pri koritu nastupile sa muzi kim i tekstualnim performansom Easy Jet Set (foto Jasmina Klan ar)

2 U okviru projekta TRANS/FORM (koncert lezbejskih verzija pop pesama i modna revija) je 10. marta 2007. u Menzi pri koritu nastupila Bura Bend u kreacijama Tanje Topolovec i Katarine Pohl, uz podršku VJ Gabrijele Ivanov i Dalije Pintari (foto Matija Praznik).

3 Projekcija filmskog i video programa *Zajebavanje sa polom* dešavalo se 11. marta 2006. u klubu Gromka. Pored devet videa po izboru ameri ke video umetnice i predava ice Kare Lynch. Na rasporedu su bila još dva dokumentarca: *Pashe in Sofja* (2003) nema ke rediteljke Karin Michalski i *Erik(a)* (2005) austrijskog reditelja Kurta Mayera.

4 Carla Corso je 1982. godine zajedno sa Piom Covre ustanovila Komitet za gra anska prava prostitutki ONLUS (Comitato per i Diritti Civili delle Prostitute ONLUS) za pomo seksualnim radnicama. Nakon njenog predavanja je 7. marta 2007.

godine u Menzi pri koritu sledio okrugli sto o prostituciji, na kojoj su saradivale dr Majda Hrženjak (Mirovni Institut), Katjuša Kodele Kos (Društvo Ključ) kraljica preoblačenja, pevačica i TV voditeljka Marlenna, kao i dr Zoran Kandu iz Instituta za Kriminologiju. Razgovor je moderirao Mitja Blažič (foto Carla Corso)

5 Među kuvarice ekipe, koje su tokom festivala pravile odlične veganske večere za nastupajuće i organizatorke, spada grupa ACU iz Utrehta (*Ruby van Leijenhorst*, Liedeke Oosterik, Marieke Vink, Esmeralda Tijhoff i Karin Aarts), grupa iz (A) infoshopa i druge/i pojedinke/ci (Saša Goropevšek, Samo Dekleva, Vita Žgur, Zdravko Pravdić - Pec, Nika Gabrovšek, Lee San Juan, Jelena Dragutinović i druge/i). Festivalaska menza je bila u Socijalnom centru Rog, Menzi pri koritu i (A) Infoshopu na Metelkovoju

PitchWise

Taida Horozović, Jadranka Miličević

[Jadranka Miličević](#)

[Taida Horozović](#)

[razgovarale [Tamara Čorović](#), [Tanja Marković](#), [Ana Vilenica](#)]

U okviru festivala PitchWise pokazano je interesovanje za promišljanje lokalne istorije feminizma: od AFŽ-a do konferencije „Drug-ca žena“ koja je održana 1978. godine u Beogradu i koja predstavlja prekretnicu ka feminističkom samorganizovanju i izgradnji feminističke scene. Kako se vaš festival pozicionira u odnosu na tu istoriju, na istoriju feminističkog pokreta devedesetih na prostoru Jugoslavije, ali i aktuelno stanje na sceni u regionu?

Kroz prvi PitchWise smo nastojale ukazati na dvije stvari: na neophodnost preuzimanja javnog prostora za propitivanje i transformaciju društva i na neophodnost preuzimanja odgovornosti kako bi se ostvarile promjene u direktnom okruženju. Tada smo kreirale vješticu, isceliteljsku, žensku baštu koja je postala prostor za pisanje, izlaganje i komunikaciju. U Sarajevu nema puno parkova ili ako ima ti parkovi su ujedno i groblja; bio nam je potreban prostor koji smo na koncu uzele - Muzej Istorije BiH ili Muzej Herstory kako smo ga mi nazvale. U atriju je nanovo oživljena i osvježena bašta sa biljkama. Drugi nam glavni segment je zadatak mapiranja puta prije nas. Ko su bile feministkinje na našim prostorima, šta su uradile, čime su se bavile, kakva su pitanja postavljale, gdje su danas i koje su alternative nudile za društvene promjene. Zato smo organizovale '78 Revisited, konferenciju na kojoj su između ostalih govorile Vesna Pusić i Nada Ler Sofronić i sa te konferencije smo ponijele određene odgovore i nova pitanja na današnje stanje prvenstveno ženskog pokreta kao neegvidljivog, uinkovitog i opipljivog. Ono što je bio glavni cilj te konferencije jeste slušati sjećanja pokretačica konferencije «Drug-ca žena». Tada su se po prvi put srele nakon nekoliko dekada, i zatim imale prilike utišati sjećanja kolegica. Diskutirale smo o tome u kojem smjeru ide ženski pokret u regiji, i da li se uopšte može nazvati ženskim pokretom.

Koja je vaša feministička politika?

PitchWise obgrljuje feminizme u cjelome spektru njihovih različitosti, ali na kraju dana uvijek kažemo bit ćemo postfeministkinje u postpatrijarhatu. Politička pozicija Fondacije CURE iz koje nastaje i PW jeste da je naša prva prizma djelovanja feministički aktivizam i da želimo svoj rad usredsrediti na rezultate manifestirane kroz pozitivne društvene promjene. To nam omogućuje da i kad kritikujemo rad vlade ili državnih organa, pojedinki i pojedina na pozicijama moći – uradimo to na način da sugerišemo rješenja. Želimo promovisati feminističke inicijative u regionu, pokušale smo napraviti mrežu feminističkih, aktivističkih i kvir festivala, ali ih je veliki broj održan jednom ili dvaput i još uvijek nema puno feminističkih festivala koji su održivi. Oslanjamo se na pokret iz prošlosti, ali shvaćamo da je ovaj festival put ka novim rješenjima jer otkriva i dijeli informacije o stvarnostima osoba i pokreta u regionu i svijetu.

Na koji način je iskustvo rata uticalo na vaš feministički angažman? Šta su specifičnosti bosansko-hercegovačkog feminizma s obzirom na blisku istoriju?

U vrijeme kada smo se formirale, postojao je veliki broj NVO-a za ženska prava koje su radile kroz projektni koncept i uz obilne "injekcije donatorskih sredstava" ime je došlo do brojnih uslovljenosti i nametanja prioriteta. Postoje desetine organizacija i male raštrkane zajednice - akademske, umjetni ke, komercijalne - koje se na različite načine izražavaju i nastoje transformirati ratne traume, ali ono što je izuzetno važno jeste da ovih zajednica nema dovoljno u našoj državi, te da i dalje nisu osnažene na održiv način, dakle da mogu djelovati bez donatorskih upliva. Posebno je zanimljivo da susjedne države i ženski pokreti susjednih država možda više pišu i govore o pitanjima ratnih trauma, a ovdje bih uključila i dijasporu kao značajnu zajednicu koja direktno i indirektno i formalno i neformalno predstavlja državu u svijetu.

Festival PitchWise je dio šire tendencije ka transformaciji feminističke paradigme u regionu koja se dešava kroz pojavu i prakse feminističkih i kvir-feminističkih festivala. Koje su odlike te nove feminističke paradigme i koji je to feminizam koji nam, prema vašem mišljenju, omogućava da mislimo i radimo u postsocijalističkom kontekstu?

PitchWise je fokusiran na angažiranu umjetnost i podrazumjeva koncepte kao što su feminizam i feminizmi, kvir, aktivizam, volonterizam, sam/a pokret i pravi promjenu, mirovni aktivizam, diy, transformacija... Osiguravamo prostor za sve ono što su/je „druge/o“ i što se danas smatra manjinama i marginalizovanima, a tu spadaju: žene koje su veštinska populacija; seksualna orijentacija koja konceptualno ili bukvalno odskaka od hetero-patrijarhalnih normi; osobe sa invaliditetom; muškarci koji se bore protiv nasilja na osnovu roda/spola; kao i muškarci koji se glasno zalažu za mir i nenasilje u odnosu na vođenje ratova i naoružanje; ekološki osviještene osobe i grupe; i brojne druge alternative dosadnom i nasilnom društvu, koje nam nameću okove tabua i stereotipa.

Festival se fokusira na društvenu i politički angažovanu umjetnost. Šta podrazumjevate pod politički angažovanom umetnošću i koje društveno-političke rezultate/promene očekujete?

PitchWise je ukorijenjen u ideji da transformativna umjetnost potpuno osnažuje individuu da bude pozitivna promjena za sebe i svoje okruženje. Politički angažovanu umjetnost razumijemo kao kreativni proces propitivanja, razotkrivanja, analize, transformacije, dekonstrukcije vlastitih pozicija i uloga u društvu, unutrašnjih stanja i pitanja identiteta u raznolikom spektru kako ih poznajemo u stvarnosti. Stoga smo imale i ogroman broj umjetničkih iskaza koji se bave upravo ovakvim procesima, od javnog performansa varenja ogromne željezne štikle koja je nastala tokom festivala kao skulptura, preko filmova koji donose priču žena sa drugog kraja svijeta, ali prepoznajemo sličnosti društvenog konteksta i u imo jedne od drugih, pa sve do kreiranja naših priča, naše Herstory tako što bilježimo priču žena, istražujemo ko su bosanskohercegovačke heroine i ohrabrujemo aktivistkinje da organizuju vlastite PitchWise festivale ili slične događaje. (Do sada je PitchWise kreiran i održan u Zenici, Banja Luci, Mostaru i Bratuncu – iako uglavnom jednodnevni multimedijalni sadržaji – to su važni procesi osnaživanja za sve ove zajednice.) Aktivistička umjetnost pomiče granice estetskog, socio-političkog i tehnološkog napretka u pokušaju da izazove granice tradicije i kulture, hijerarhije postavljene od strane onih koji/e imaju moć. Aktivistička umjetnost se odnosi na naljepnice, banere, transparente, majice, fotografije, performanse ili bilo koje druge vidove kreativnog izražavanja, a koja kao prvobitnu svrhu ima promicanje nekog socijalno osjetljivog pitanja. Rezultati i promjene se uglavnom odnose na individualnu evoluciju i u tom smislu gradimo zajednice koje prihvaćaju druge i drugačije i koje u svakom smislu prevazilaze sve nametnute i imaginarne granice na zajedničkoj planeti.

Na koji način pomažete umetnicama da se izборе za svoj status u društvu i kakav je vaš stav prema dominantnoj kulturnoj politici u BiH?

Radile smo SWAN Sedmicu umjetnica Bosne i Hercegovine, u 2007. godini, i time obilježile prvi put održan svjetski praznik umjetnica (Support Women Artists Now Day – SWAN). Uz izložbe, radionice, parti, druženja i razgovore, organizovale smo i javnu diskusiju na temu kulturnih politika i bužeta za umjetnice u našoj zemlji. Iako je to nešto „novo“ za BiH, velike investicije i novci za umjetnost u BiH nisu neka novost, no kako to veština biva od samog kreiranja države i preko njenog liderstva, žena u toj priči nema. Tokom ove diskusije govorile smo o tome kako se ženama dodjeljuju pozicije vođstva tamo gdje budžeta nema – Muzej pozorišta i književnosti, Umjetnička galerija BiH, Istorijski muzej BiH i drugo – odnosno veština kulturnih institucija gdje budžeta nema ili je akutno nedostatan – u tim institucijama rade na i izvršne žene, profesionalke, ali kojima je prepušten beznadežan zadatak – da stalno od njih prave nešto nevjerovatno. To je odnos koji ilustruje kako država tretira i umjetnice. One su diplomirale, stvaraju, uglavnom priznate u svijetu, ali nevidljive u BiH. Nema ih puno u galerijama, ne uključimo u njih na vijestima, i znamo da ni jedna nema atelje ili da ga vjerovatno neće ni dobiti od grada u kojem stvara. Mlade žene nakon završenih studija npr. umjetnosti trebaju mogućnost da ono što su naučile podjele/prikažu drugima, a kako to učiniti ako su ignorisane, nevidljive, ostavljene po strani – trenutno sistem ne funkcioniše i ne nudi ništa mladim umetnicama, a i to ni afirmisanim umetnicama - zato smo mi aktivistkinje važne za njih.

Jedno od centralnih mesta vašeg angažovanja jesu pitanja/stimulisanje govora o (ženskim) ljudskim pravima. Kako ih vezujete za područje feminističkog aktivizma, umjetnosti i teorije?

Ženska ljudska prava su baza na kojoj mi gradimo sve naše aktivnosti. Kako postoje i stanje u BiH i regiji ne daje ženama mogućnost da uživaju u pravima koja su im zagarantovana (pravo na slobodu odabira, na posao, na obrazovanje, na izražavanje, seksualnu orijentaciju, vlasništvo, liderstvo, umjetnički prostor....) mi prioritiziramo kroz PW osiguravanje prostora za izražavanje, ohrabrenje, promociju, umrežavanje. Feministički aktivizam je naše uporište i kroz naš rad posvećujemo veliku pažnju medijima i suradnji sa medijima – *mainstream* i novim, alternativnim medijima – onim medijima koje kreiramo same. Ono što je bilo bitno za Fondaciju CURE tokom prvih godina rada, a što se uveliko odrazilo i kroz PitchWise programe, jeste educirati o ključnim riječima kao što su: feminizam, nasilje protiv žena, takozvani tabu i stereotipni koncepti, kao npr. «ženska glava». Dakle, bilo je bitno koristiti riječi i koje su važne za naš pokret i davati definicije, povezivati ih sa važnim procesima i budućnošću u koju gradimo u našoj zemlji, ali istovremeno nuditi i podršku da se osnažujemo i da slavimo dostignuća žena.

Da li se vaše poimanje ljudskih prava razlikuje od zahteva za ljudskim pravima koji je aktuelan na nivou političkog establišmenta?

Naravno, jer mi želimo da svi/e budu svjesni svojih prava i da ih žive. Većina populacije i ne zna šta se sve podrazumjeva pod osnovnim ljudskim pravima, a šta reči „tek o nekim ženskim i dječijim ljudskim pravima?!“ Zanimljivo je da nas i danas mnogi ljudi, kada insistiramo na poštivanju ženskih ljudskih prava pitaju: „A je li to žene nisu ljudi?“

Politički establišment je više fiktivno postavljen niz mehanizama jer vidimo da i petnaest godina nakon rata, uz sve divno uređene zakone i deklaracije potpisane i ratifikovane, budžet za *gender* jednakost, za umjetnost i za mlade još uvijek ne postoji, kao ni održive strategije koje osiguravaju vladavinu prava i fer tretman svih osoba, bez obzira na njihove opise u smislu seksualne orijentacije, roda/spola, obrazovanja, socijalnog porijekla i tako dalje. Nas interesira više od deklarativnog, trajna rješenja koja imaju rezultate. CURE hoće promjene i zato ne teoretiziramo previše, nego radimo i povezujemo se sa profesionalkama, umjetnicama, i kreiramo nove zajednice i inicijative koje će potom uzmu neki svoj tok i dalje stvaraju promjene.

Da li se u odnosu na klasne razlike može govoriti o specifičnim problemima vezanim za feministička pitanja u bosansko-hercegovačkom kontekstu? Da li vidite neke specifične probleme, a koji su određeni tim klasnim statusom žena i koji bi to problemi bili ukoliko ih ima?

Klasne razlike su apsolutan faktor kada govorimo o ženama u BiH društvu iz feminističke perspektive. Prvenstveno, žene su najsiromašnije osobe u državi (kao i u svijetu) i imaju probleme: nezaposlenosti, manjka pristupa informacijama, obrazovanju i jednakim prilikama, što ih čini da djevojčice i žene ostaju na "dnu ljestvice uspjeha" u državi. Poznato je da u ruralnim mjestima roditelji i/ili staratelji/ke oduzimaju djevojčicama pravo na osnovno obrazovanje koje je obavezno po zakonu. Razlozi odnosno izgovori su ekonomske naravi i u situacijama siromaštva, djevojčici imaju prioritetni pristup obrazovanju. Ono što je nužno jeste osigurati da djevojčice završe osnovnu školu i da nisu prisiljene na rad nauštrb vlastite edukacije, a tu su odgovorne obrazovne institucije, kao i zajednice i institucije koje bi trebalo podržati osnovno i dalje obrazovanje djevojčica.

Na posljednjem PitchWise festivalu naglasile ste „kako je 2010. godina općih izbora u BiH, te koliko je važno uključivanje žena u politički život.“ Tako ste najavile i javnu debatu 'Osnaživanje uloge žena – 101 razlog zašto glasati za ženu'. Imaju li u vidu da u novije vreme imperijalni poredak u svoje političke redove tako uključuje političke partije koje ne propagiraju ni feminističke ni leve ideje i koje su često vrlo rigidnih i konzervativnih stavova (setimo se samo izjave Angele Merkel koja kaže da je projekat multikulturalizma propao, što je značilo da su imigranti/kinje nepoželjne/ zbog finansijske krize i stanja na tržištu rada; tako je, Nema koja više nije potrebna radna snaga, te se sprovodi politika rasejavanja i povratka imigranata u njihove zemlje), šta za vas zna i kulturalno i umjetničko-aktivističko propagiranje angažovanja žena u domenu politike i sa kojim argumentima možemo danas tvrditi da je „ženama polje i za rukom ono što muškarcima nije“?

Mi smo na PW 2010 promovirale važnost da žene izađu na izbore i da ne dopuste da neko drugi u njihovo ime donosi odluke. Također, zagovaramo i dalje da se žene trebaju još više uključivati u rad političkih partija, da na taj način dođu do pozicija/mjesta gdje se odlučuje o budžetima, novim zakonima, socijalnim pitanjima, obrazovnim sistemima. Neki od primjera sa terena su nam pokazali da žene (iz različitih političkih partija) mogu biti složne po nekim pitanjima koja su važna za dobrobit njihove lokalne zajednice.

Da li mislite da će evropski standardi i ulazak u EU uiniti okolnosti boljim?

Ne smatramo da se evropski standardi i ulazak u EU mnogo toga promjeniti u odnosu na tabuizirane diskurse o feminizmu, jer nije se mnogo promjenio patrijarhalni odnos prema ovom pitanju. Muškarci, bilo u EU ili na Balkanu, i dalje su oni koji donosi odluke, diktira pravila, vodi ratove, i ako je neophodna kao partnerica u parlamentu - uzimaju ženu koja se ih kao sjena slijediti, a ne neku feministkinju koja ne može dopustiti da „on“ govori u njeno ime.

Feminizam i digitalne tehnologije

Napravi Me! u Beogradu

Selena Savi

[Selena Savi](#)

<http://na.pravi.me>

Napravi Me! festival održan je u junu ove godine u Beogradu u prostorijama Kulturnog centra REX u Beogradu. Okupio je tri grupe nezavisnih ženskih umetnica i ko-aktivističkih inicijativa iz Beograda, Beča i Roterdama, kao i umetnice i umetnike koji su povezani sa ovim inicijativama. Posetioci festivala imali su priliku da nauče različite veštine korisne u digitalnom svetu - od razbijanja šifre na wireless mrežama, preko navigacije, osluškivanja elektromagnetnih talasa, komponovanja, do izrade senzora i solarnih ćelija, igranja sa Barbie lutakama i bačenim hard diskovima. Festival se odvijao kroz seriju radionica o upotrebi i modifikaciji softvera i hardvera.

Program je bio zamišljen kao razmena znanja 'žene ženama' u jednom autonomnom ženskom prostoru. Kroz koncentrisanu aktivnost na radionicama, ostvarena je jaka veza između učesnica i voditeljki radionica. Ovakav vid horizontalne edukacije kao i isključivo prisustvo žena trebalo je da podstakne uključivanje i potakne dalje aktivnosti ovog tipa.

Povezuju a nit izme u organizacija u esnica je njihova fokusiranost na razmenu znanja. *Genderchangers* (<http://www.genderchangers.org>) je neformalno udruženje žena i (rodnih) manjina, koje funkcioniše na ad-hoc principu. Akcenat je na pove avanju znanja i veština kroz razmenu i saradnju, u enje kroz rad. *Genderchangers* funkcionišu kao mreža žena koje mogu da se priklju e mailing listi i tako prate aktivnosti i diskusije, a mogu i da uzmu aktivno u eš e u organizaciji okupljanja i radionica. U esnice obi no pla aju manju nadoknadu, za upotrebljeni materijal. *Mz Baltazar's Laboratory* (<http://www.mzbaltazarlaboratory.org/>) je nedeljno okupljanje koje se dešava na razli itim lokacijama u Be u (Metalab, tagr.tv/Museumsquartier), namenjeno osobama koje sebe doživljavaju kao žene ili trans osobe i koje žele da nešto naprave, radije nego da pasivno konzumiraju tehnologiju. Sve radionice su besplatne, sa idejom da formiraju jednu bezbednu i pristupa nu platformu za promišljanje igra aka koje su obi no asociirane sa muškoš u. Umetni ka produkcija *Mz Baltazar Laboratorije* nastaje uz pomo Open Source softvera i hardvera. Organizatorke festivala, *Žene na delu*, (<http://zenergija.org>) su feministi ka organizacija iz Beograda, koja postoji od 1996. One su usmerene primarno na ekonomsko osnažavanje žena, kroz istraživanje feministi ke politike i metodologije, kao i kroz edukaciju. esto daju radionice o osnovama upotrebe tehnologije i Interneta u okviru razli itih okupljanja, festivala ili u sopstvenim prostorijama.

Tokom etiri dana u REX-u održano je deset radionica, koje su se sve imale za temu neku vrstu skeniranja okruženja (oslušivanje, snimanje, dekodiranje). Na radionici "Elektromagnetna panorama grada" (Audrey Samson i Sabrina Basten) u esnice su pravile instrumente za oslušivanje elektromagnetnih talasa, od delova starih ku nih aparata. Šetaju i se ulicama jednog dela Beograda, one su kombinovale i komponovale jednu "EM simfoniju" zvukovima koje proizvode razli iti ure aji i svetla u urbanom okruženju. Radionica "Kroz talase" (Gordan Savi i i Danja Vasiliev) se bavila prisustvom jedne druge vrste talasa - signalima *wireless* mreža koji prolaze oko, i kroz nas. U esnice i u esnici su savladali veštinu prislušivanja saobra aja na mreži i, kona no, razbijanja šifre. Radionica "Navigacija" (Darija Medi) je pokazala kako možemo

modifikovati GPS softver, sa namerom da demistifikuje slepo verovanje u tehnologiju i u na in na koji nas ona "vodi". Za radionicu "Digitalna arheologija" (Gordan Savi i i Danja Vasiliev), u esnice i u esnici su bili zamoljeni da ponesu sa sobom stare, na ene hard diskove i da pokušaju da zavire u živote njihovih prethodnih vlasnika, koriste i se metodima kompjuterskih forenzi ara. Demonstrirana je koli ina informacija koje se mogu povratiti u ovom procesu i privatnih podataka koji tako mogu "procureti". Na radionici "Angst lutke" (Stefanie Wuschitz), u esnice i u esnici su nau ili osnove rada sa mikrokontrolerima i smišljali kako da upotrebe ovo znanje da bi "unapredili" Barbie lutke, koriste i foto-senzore i vibriraju e motore iz starih mobilnih telefona. Na "Komponovanje Open Source softverom (LMMS)" radionici (Helga Hofbauer), komponovane su pop pesme pomo u open source softvera, uz koriš enje zvuka iz okruženja ili skinutih semplova. Tokom pauze, zabavljali smo se rastavljaju i dva stara kompjutera koji su bili posve eni radionici "Rastavi - Sastavi". Radionica "Solar" (Selena Savi) bila je namenjena osnaživanju ljudi da konstruišu sopstvene izvore energije koriste i jeftin i dostupan materijal. Napravili smo solarne elije koje rade na principu obrnute fotosinteze, koriste i staklo, maline, betadin, plamen sve e.... Na kraju, radionica "Samo tekst" (Maria Karagianni) upoznala je u esnice sa tekstualnim interfejsom (command line) i lepotama interakcije sa kompjuterom putem tekstualnih komandi. Ovo je istovremeno bio i rezime re nika tekstualnih komandi koje su koriš ene prethodnih dana. Uve e poslednjeg dana, organizovali smo predavanje i diskusiju "Izme u umetnosti i aktivizma", Katarine Jesberger, koje je trebalo da kontekstualizuje teme koje su dotaknute na radionicama, kao i da pruži teoretski i istorijski okvir za problematiku pristupa sredstvima za proizvodnju.

:: :: :: :: :: :: ::

IT (Informaciona Tehnologija) industrija danas smatra se klju nim faktorom razvoja globalnog ekonomskog rasta zbog brzog razvoja i neophodnosti njenih proizvoda. Ve ina produkcije IT industrije "izvežena" je u takozvane zemlje tre eg sveta, ne bi li navodno oja ala ekonomiju prenaseljenih zemalja u kojima je radna snaga jeftina. Ova roba je onda, pod ograni avaju im uslovima (nepravedni ugovori), plasirana na tržište, inverzno od kupovne mo i kupaca (kompjuter je oko dva puta skuplji u Brazilu nego u SAD¹).

I dok techno-optimisti veruju da IT industrija može da služi kao medijum E-vlade, da u ini informacije dostupnim i da pove a transparentnost kao i efikasnost u uslužnom sektoru, stvarna slika IT servisa i distribucija korisnika pronalazi ve inu njih u najrazvijenijim zemljama. Mlade žene su naj eš e ve inska radna snaga u fabrikama kompjuterske opreme u Kini, na Tajvanu, itd. Ironi no je da su one uglavnom te koje ih najre e koriste. A IT može jednostavno ostati još jedan medij „koji sadrži i drži savremeno društvo, zasnovano na kapitalizmu i patrijarhalnosti”².

Na stranu problema u procesu proizvodnje, kompanije u IT sektoru licenciraju svoje proizvode sa zadržavanjem svih prava na njihovu distribuciju i modifikaciju. Primenjuju i ova ograni enja, oni proizvode vešta ki nedostatak, teraju i korisnika da kupi pravo da koristi softver. U nameri da stvori održivije i manje zavisno radno okruženje, ekonomske strategije poput "ekonomije poklona" (gift economy, kultura besplatnosti - roba i usluge se daju ili razmenjuju bez ikakvog konkretnog dogovora o nadoknadi) i kulture slobodnog toka informacije (sharing culture) su esto praktikovane u zajednicama koje pokušavaju da se bore protiv gore opisanog, mainstream modela, zasnovanog na ekskluzivnosti. Kroz rastavljanje i razotkrivanje principa funkcionisanja, kao i ponovno pravljenje alata koje proizvode velike kompanije, ove zajednice su u mogu nosti da podrže nezavisnu produkciju i bazu znanja, koju mogu slobodno podeliti.

Problematika zatvorenog koda i hardvera okuplja razli ite radne grupe i aktivisti ke inicijative oko izrade alternativnih alata. Zajednica oko Free/Libre Open Source softvera je jedan od dobrih primera. Ipak, ovu zajednicu ine pretežno muškarci, koji sa drugim muškarcima razvijaju ovu "otvorenu tehnologiju". Zbog ega se žene mogu ose ati manje prijatno u ovom okruženju?

Žene i devojke naj eš e nisu asocirane sa dobrim poznavanjem tehnologije. Cifre govore da je u eš e žena u IT industriji oko 20-30%, žene ine manje od 20% IT studenata, dok u Open Source zajednici, aktivan doprinos ima samo 5% saradnica³. Ovako nizak nivo doprinosa, Karen Rustad u tekstu "Suck It Up, Princess": Outreach and Diversity in FOSS Communities⁴ objašnjava uglavnom kao posledicu na ina na koji se ljudi uklju uju u Open Source zajednicu.

Tipi ni put regrutovanja u FLOSS je pasivan. Pošto ljudi naj eš e dolaze u kontakt sa Open Source zajednicom preko li nih kontakata - prijatelja, ro aka - a ovi su naj eš e veoma sli ni njima samima (po rodu, uzrastu, boji kože, poreklu...)⁵, postoji tendencija stati nosti i homogenosti u ovoj zajednici.

Dobro poznati stereotip hakera je de ak. Ovaj de ak esto nije preterano društven i pronalazi sebe u okruženju "geek-ova" kao što je i sam (uglavnom mladim de acima iste, dakle naj eš e bele boje kože), sa kojima može na miru da razmenjuje iskustva u hardverskim i softverskim modifikacijama svojih igra aka. Ovi razgovori su ekskluzivnog karaktera i ne trpe "neznalice" i ljude razli ite tehni ke pismenosti. esto u ovakvom okruženju ne postoji prava kriti nost prema alatima koji se koriste. Veština se veli a uz sve datosti koje tehnologija name e, nalaze i zaobilazna rešenja i ne preispituju i poreklo tehnologije i uslove u kojima je nastala (Sweatshop 2.0).

Od relativno nedavno, primetna je tendencija da se žene i devojke samoorganizuju kako bi u autonomnim ženskim prostorima radile na direktnoj razmeni znanja i iskustava. One organizuju događanja i okupljanja poput Eclectic Tech Carnival-a (<http://eclectictechcarnival.org/>), na kojima mogu raditi na uzajamnom obnavljanju i umrežavanju. Jedno od prvih ETC okupljanja je organizovano u Beogradu, 2004. godine i odvijalo se takođe u prostorijama Kulturnog centra REX. Ovakvo se gradi jedan paralelni diskurs i mreža znanja koja afirmiše uključivanje “neznalica”. U uslovima bez pritiska “onih koji bolje znaju” ili kompeticije među polovima (gde su muškarci najčešće oni koji “znaju kako”, a žene one koje uključivanje razvija se jedna mlada scena, koja nudi drugačiji pogled na upotrebu tehnologije u aktivizmu i umetnosti.

Sa prethodno iznetim na umu, zanimljivo je bilo posmatrati uključivanje i prisustvo muškaraca na *Napravi Me!* festivalu. Među pozivnicima, najavili su uključivanje i “hakerskog dua” Gordo i Danja. Ovo otvaranje, prema učesnicima muškog pola, pratio je i priliv muških učesnika na radionice, naročito one koje su držali muškarci. Treba istaknuti, međutim, da su muški učesnici, kao po pravilu, dolazili sa svojim devojkama, koje su bile njihov primarni kontakt sa programom. Zanimljiva je bila situacija u kojoj su radionice o tehnologiji držale devojke, a pohađali muškarci. Žene i devojke ostale su većinska publika, kao i predavačice.

Ovo je trebalo da bude neka vrsta eksperimenta koji bi nam pokazao koliko smo u ovom trenutku spremni na ravnopravnu saradnju. Da li je moguće isključiti, makar na kratko, antene koje emituju svest o rodnoj pripadnosti, da bismo se bavili nekim što bi trebalo da nas se svih podjednako tiče? Da li je moguće i da li je poželjno zanemariti razlike u pristupu, prisutnosti i načinu uključivanja u ovaj svet?

Ovakav poduhvat bio je na neki način neophodan, ali i neponovljiv. Pokazao nam je put u mogućnost zajedničkog bivanja oko jedne zajedničke teme, koja nije, sama po sebi, isključivo vezana ni za koga. Ukoliko bismo praktikovali ovu vrstu “tolerancije”, postojala bi opasnost da se izgubi ono što je bila suština ovakvog okupljanja - razmena veština i kreiranje afirmativnih saveza i koalicija među ženama i devojkama, u nekompetitivnom okruženju, gde one upućuju jedne druge u put savladavanja veština i rada sa tehnologijom u autonomnom ženskom prostoru.

[1 http://observingbrazil.com/2011/04/28/president-rousseffs-conflicting-goals/](http://observingbrazil.com/2011/04/28/president-rousseffs-conflicting-goals/)

[2 Jennifer Brayton, Women's Love/Hate Relationship with the Internet, www.unb.ca/PAR-L/win/essay.htm](http://www.unb.ca/PAR-L/win/essay.htm)

[3 Ghosh, Rishab Aiyer et al. “Free/Libre and Open Source Software: Survey and Study.” International Institute of Infonomics. 2002. www.flossproject.org/report/index.htm](http://www.flossproject.org/report/index.htm)

[4 Karen Rustad, "Suck It Up, Princess": Outreach and Diversity in FOSS Communities, 2011](http://littlegreenriver.com/stuffs/Outreach-Diversity-FOSS.html)
<http://littlegreenriver.com/stuffs/Outreach-Diversity-FOSS.html> , www.economywatch.com/business-and-economy/information-technology-industry.html

[5 http://observingbrazil.com/2011/04/28/president-rousseffs-conflicting-goals/](http://observingbrazil.com/2011/04/28/president-rousseffs-conflicting-goals/)

Tags:

[na.pravi.me hackers](#)

Feministi ki aktivizam i umetnost

Ženergija

Zoe Gudovi

[Zoe Gudovi](#)

[razgovarale [Ana Vilenica](#), [Tanja Markovi](#) , [Tamara Borovi](#)]

Zoe, ti si još s kraja devedesetih poela aktivno da praviš feminističko pozorište. Kakva su tvoja iskustva u tom angažmanu?

Zoe: Prvo Feminističko pozorište u kome sam radila osnovala sam 1999. godine, zajedno sa Anom Vilenicom, Milom Popovićem, Mirjanom Vukovićem, Natalijom Markovićem, a kasnije su nam se pridružili Jugoslav Hadži Šami i Jelena Milojević - Lenaye. Okupili smo se spontano sa pitanjem šta ćemo raditi 1999. kada smo u jednom tako beznačajnom položaju u kojem nemaš sredstava da odeš „napolje“, a ne možeš ostati i biti pasivna u ratnom i besmislenom okruženju. Radili smo u dnevnoj sobi u AŽIN-u (*Asocijaciji za žensku inicijativu*), a kasnije u Centru za kulturu Stari grad.

U tom trenutku od velike pomoći je bila i saradnja sa rediteljkom *Dah teatra* Dijanom Milošević. Njoj sam rekla „Ok, oko nas pršte bombe, mi živimo u strahu, kako telesnom tako i mentalnom. Da li ćemo mi sve ovo preživeti? Da li bi ti nama držala radionice?“ Ona je, naravno, pristala. To je za nas u tom trenutku značilo slobodu. Za vreme dok su pištale sirene i dok se zahuktavalo, tačno se sećam da je uzbuna kretala oko 17-18 sati, mi smo imale radionice koje su se bazirale na telu/glasu. To je bio naš spas, kreativni opstanak.

Naš prvi performans je bio *Murmor* u Domu Omladine te 1999, ali smo bile aktivne i u angažovanoj poeziji koju smo demonstrirale u prostorijama ženskih organizacija, kao i u Centru za kulturnu dekontaminaciju (CZKD).

Inspiraciju smo nalazile u preispitivanju tela, položaju žena u društvu, socijalne nepravde, nasilja, vidljivosti i priznatosti. Zato je feministički teatar bio sjajna polazišna tačka za dijalog.

Mi smo stalno kao feministkinje bile izložene javnoj osudi. Feministički pokret nikada nije bio popularan jer je govorio u ime onih koji/e nisu smeli/e da progovore ili u ime socijalne nepravde. Mnogi su se plašili i dalje se plaše dekonstrukcije koju su feministkinje radile – razbijanja tišine oko moći, kontrole, manipulacije, patrijarhata i svega u čemu smo se do sada nalazile i u čemu se i dan danas nalazimo.

Specifičan vid feminističkog igranog nog agitacionog teatra razvila si u okviru kampanje „16 dana aktivizma u borbi protiv nasilja nad ženama“. Kome je upućena poruka ovih predstava i koja vrsta promena se očekuje s obzirom da je reč o aktivizmu u umetnosti? Kakve su reakcije publike? Kakvi su efekti tih praksi?

Ključan je bio poziv *Autonomnog ženskog centra* da osmislim kampanju za *16 dana aktivizma* 2002. godine. Želela sam da povežem aktivizam i umetnikovu praksu. Nisam htela da radimo sa etabliranim rediteljkama koje imaju formirane ideje po pitanju žena i feminizma, već sa autorkama koje se grade, i u akademskom smislu, i koje će sutra oti i na Akademiju i reći „da, ja sam radila sa aktivistkinjama“ i „žene nisu samo žrtve, one imaju svoje živote, ali su zbog društvenog konteksta ubačene u priču u koja im suštinski ne pripada, već im je nametnuta“. Jelena Đakić je bila sjajna i režirala je prva dva performansa. Ostvarile smo i uspešnu saradnju sa rediteljkom Ivanom Koraksić, koja je režirala četiri performansa. Poslednje godine smo radile sa Dijanom Milošević rediteljkom *Dah teatra*.

U trenutku kada smo se mi pojavile 2003. sa performansom *Zašto ih nema među nama - Neme siluete*, ljudi su bili šokirani. Mi smo izlazile na ulice iznoseći tela trideset i jedne žene koje su bile ubijene u periodu od januara do oktobra 2003. sa natpisima iz kog su grada i kako su ubijene, ustupaju i svoja tela da ispričaju priče tih žena. Reakcije ljudi su bile različite. Na primer, govorili su „Aha, ovo je strašno, ali gde je moja majka ovde? Gde je moja sestra?“ Italijani su imena žena i gradove u kojim su se ubistva dogodila nalazili i da nema dovoljno silueta. Ja sam bila šokirana. Kako je do toga došlo? Policija nije htela da sarađuje sa nama. Naime, sve informacije koje smo dobile, nismo dobile od policije, već same, pretražujući i novinske članke. Tako smo saznale da policija ne samo da ne radi tu vrstu zapisa i sistematike vezano za nas i ubijanja, već ih samo popiše, bez specifikacije da li su žrtve nasilja u porodici ili ne. Stavljali su ih sve pod 'jedno'. To je bila kritika sistema povodom nasilja na koji tretira problem nasilja u porodici. Pri tome treba imati u vidu da priča o 2003. godini, a ne o 1963!

Igrale smo na ulicama, trgovima, ispred opština, policije, na pijacama, u romskim mahalama u 35 gradova Srbije. Ove godine je devet godina kako radimo ulično pozorište. Najvažnije je da je ta priča za ovih devet godina promenila i nas. Kada na primer odemo u Leskovac, Vlasotince ili Kruševac, ljudi nas već poznaju. Kažu „pričate o nekim bitnim stvarima“ i dolaze zbog nas. Mislim da je to pozitivan primer, mada smo imale i drugačija iskustva. Posle performansa su ljudi odlazili u policijske stanice i žene su, na primer, govorile „mi moramo da prijavimo nasilje, mi smo sledeće, ja neću da umrem kao u performansu“. E, to je direktna akcija! Kada se nešto tako uradi i za petnaest minuta, koliko nama obično traju performansi, promeniš nekome sliku - da sme da izađe ili da ostane tu da te pogleda, da ode u policiju i suoči se sa životom, ne znajući šta će biti kada se vrati kući, ne znajući i kako će osoba koja sprovodi nasilje nad njom reagovati - ona je pomerila nešto u sebi.

Osvajanje prostora ovde uopšte nije bilo lako. Mi smo od ulica gde su žene stidljivo stajale sa strane, plakale i nakon performansa nam prilazile, stigle do muškaraca koji su nas maltretirali, remetili, gale flašama, pljuvali, govorili da smo kurve i da treba da odemo. Pri tome ne priam samo za jug Srbije, priam o Ba koji Topoli gde su nas bukvalno gazili kolima, srušili nam scenografiju, stali namerno na sred scene i poeli da priaju. Gde su muškarci otimali rekvizite glumicama iz ruku, uništavali scenografiju. Ali, to je taj rizik rada na ulici gde su slujni prolaznici/ce tvoje gledateljke i gledaoci. I to je scena. Ti tada, taj momenat živiš, i pri aš o temi koja naravno nije prihvatljiva, jer odakle ti pravo da pri aš o nasilju ili da neko nekoga siluje, ubija? To se radi po ku ama i o tome se ne bi smelo pri ati. U institucijama nije mnogo druga ije. ak smo jednom u Niškom pozorištu gde smo puštale filmove vezane za ženski-feministi ki pokret, *Žena u crnom* i *Act Women*, *Žena na delu* sa prethodne kampanje, bukvalno bile izgurane. Desilo se to da su glumci, uglavnom muškarci, bukvalno po eli da se izivljavaju nad nama, kako smo sve lezbejke, kurve i propaliteti. Kako nas sve treba tu i. Bukvalno su nas izgurali iz teatra, ti muškarci su našoj glumici Biljani Stankovi Lori, koja je kratko ošišana, govorili „tebe treba silovati svaki dan, treba te tu i“.

Onog momenta kada se otvori pitanje razli itosti, prava, dekonstrukcije mo i, neverovatno je koliko se muškarci oseaju ugroženima. Intervenisali smo kod direktorke Narodnog pozorišta. Ona nam je rekla da su glumci premalo pla eni i da su ratni veterani. Naš odgovor je bio da bi država trebalo da se druga ije bavi ratnim veteranima, a ne da se nasilno ponašaju prema svakom sadržaju koji ne žele da vide i prihvate. Mogu da ne žele, ali onda neka iza u. To je bilo baš nasilno!

U teoriji postoji uvreženo verovanje da postoje dve faze u razvoju feministi ke umetnosti kod nas u odnosu na društvene, politi ke i ekonomske uslove: umetnost koja se razvija devedesetih i umetnost koja se razvijala posle devedesetih, dvehiljadnih. Da li bi ti možda mogla da uopštiš koje bi to bile distinkcije, razlike izme u onoga što se radilo devedesetih i onoga što se radi sada?

Zoe: Tokom devedesetih je najzna ajniji bio mirovni aktivizam. Meni li no je bio jedino vidljiv i mo an rad *Žena u crnom*. Devedesetih su svake srede održavana stajanja *Žena u crnom*. One su *nemom instalacijom*, obu ene u crno, svojim telima progovarale u ime svih nas. Tada smo imale vrlo nepoželjnu situaciju: Miloševi a koji je bio diktator i civilni sektor koji je bio mali. Taj mali deo je video realnost, a to je da se ratovi vode u naše ime. *Žene u crnom* su jedine progovarale da ne e i ne žele da se rat i krvoproli a vode u naše ime. Za mene su to bili umetni ki inovi akcije i reakcije.

Od dvehiljadite ne postoji jasna predstava o tome šta se radi. Izgubila se kriti ka oštrica. Izgubila se pri a subverzivnih akcija. Danas se pitam, da li je potrebno da nam se dešava nešto strašno da bismo proizvodili 'odgovor'? Ili možemo delovati i u redovnim situacijama, a da ne izgubimo snagu u politici kojom se bavimo? Za mene je, pak, najkriti nija ta 2002. godina, a to je trenutak kada je veronauka uvedena u škole. To je za mene klju ni momenat u kome je država izgubila autonomiju nad sopstvenim rasu ivanjem. Ja sam zadrta ateistkinja i ne verujem u 'bradatog', ali imam poštovanje prema religijama kao izboru drugog. Ali ta vrsta pritiska 'odozgo', ta vrsta terora doživljenih od strane crkvenopoklonika i naroda koji odjednom upada u tu dogmu, na tako surov na in, u meni je proizvodio maltene gušenje!

Devedesetih imamo tog jednog neprijatelja – Miloševi a, tu je rat i tako dalje. I svi smo bili ujedinjeni u taj alternativni *underground* pokret koji je protiv toga artikulisao svoje akcije, svoje radove, nadaju i se da e do i nekakva „demokratija“ za koju niko nije imao blage veze kako e izgledati. Kada je tih dvehiljaditih postalo jasno da je ta alternativa koju smo mi izabrali u svojoj potpunoj zaslepljenosti, bio u stvari neoliberalni kapitalizam, u projektu tranzicije aproprijisan je i sam feministi ki pokret. Koji je tvoj komentar na to?

Zoe: Ta no! Skroz! I ne samo to! Prosto te kapitalizam uslovio da budeš instrument države. Ti si serviser/ka. Ti servisiraš državu! Tvoja politika hranjenja ljudi koji su na margini i davanja razli itih vrsti pomo i i obrazovanja, bila je uloga feministi kih grupa. Korpus je ogroman – od nasilja do novih tehnologija, umetnosti, svega! Dok si danas uslovljena, ne samo donatorskim politikama i njihovim težnjama, ve si uslovljena da budeš servis i vršiš edukaciju. Zašto bih ja trebalo da edukujem, na primer, policajce? Zašto? *Act Women* ne pristaje na to! *Act Women* je angažovana umetni ka grupa koja nikada ne e pristati na taj *deal*. Mi prozivamo policiju! Policija ne radi svoj posao, a pla ena je od našeg novca. Mi kritikujemo taj sistem sa feministi ke ta ke gledišta. I to je naš in javnog nepristajanja da budemo poslušne, tihe, da ne prkosimo sistemu i preuzmемо ulogu „odgovorne gra anke“. Odgovorna gra anka isto tako mora da nau i da kritikuje jer to niko ne e uraditi umesto nje. Nije naše da edukujemo psihologe, zdravstvene radnike i sli no. To mora da bude ura eno od strane države, za platu koju oni dobijaju.

Uloga aktivistkinje nosi odgovornost! Da vidimo mane sistema i ponudimo rešenja i mogu nosti za gradjenje boljih društvenih odnosa. I to je posao. Ne u da se zalu ujem da smo mi u aktivizmu spiritualne duše koje su došle da pomognu. Ne, to je naš posao, preuzele smo tu ulogu zato što smo svesne procesa u društvu koji je diskriminatorski, neravnopravan, neoliberalan i na to ne pristajemo!

Pored teatra bavila si se i muzikom. Osnovala si 2001. godine pank bend *Charming Princes*. Kojim problemima ste se bavili kroz muziku? Kakvo je tvoje iskustvo rada u tom polju?

Zoe: Za mene je to najljepši period u životu. Po etkom dvehiljaditih, Natalija Markovi je došla na inicijativu da osnujemo *punk* bend. Došla sam na probu na kojoj su bile Mila Popovi - basistkinja, Jelena Milojevi Lenaye-gitaristkinja, Natalija ur evi -bubnjarka, Natalija Markovi – poetesa/gitaristkinja i ja kao frontmenka. Pravile smo naše, autorske feminističke pesme, od pesme *Ne u da peglam doHo eš da budem super riba i I fight like a girl*. U bendu je bila interesantna situacija. Ja sam lezbejka ateistkinja, dok je, na primer, bubnjarka bila vernica koja je išla u crkvu, više „šarповski“ opredeljena, što bi neki mogli povezati sa *nazzi* pri om. Kada sam se pojavila na probi, žene su bile u fazonu „pa šta emo sada sa tom pojavom?“ Rekla sam „Mi emo pri ati, raditi, razbijati“. Feminizam može nekada da te odvede u neke druge pri e. Uspeli smo da napravimo melodi an *hard-core, punk* bend, sa jednom rep pesmom, koji je super funkcionisao! Jednom kada smo ogolile sve probleme, po pitanju siromaštva, do pokreta kom pripadamo, do toga šta koja želi u životu, mi smo se, verovali ili ne, razumele na svakom polju. Odlu ile smo da kreiramo muziku koja je vrlo jasna, feministička i koja nosi jasnu poruku: „Zašto to moram da radim svakog dana, zašto to mora da radi moja mama, ne u da peglam ne, ne, ne, ne, ne, fuck peglanje! Ne pada nam na pamet!“.

To ose anje pojavljivanja pet žena na stejdžu koje opako gruvaju neki *punk*, vrlo smislene i artikulisane u tome šta govore, da bi u publici videle gomilu nacista, gejeva i lezbejki koji svi zajedno uskaju. Nakon koncerta su mi prilazili ljudi koji su *nazzi* sa pitanjem „ti si lezbejka?!“ Da, jesam. To je bilo razbijanje tišine ak i u muzici.

Posle tog perioda sam sa Majom Radovanlijom, gitaristkinjom pokrenula emisiju *Ženergija* koja je emitovana na SKC Radiju. Nadimak *Ženergija* dobila sam od Miomira Gruji a Fleke koji je u tom trenutku prestao da radi na B92. Kod njega me je odvela Jeca iz benda, da mu odnesem snimke *Charming Princess* i da bismo videle gde ih možemo objaviti. Ja sam upala u njegov stan. On je u tada, na žalost, ve bio slep i nije izlazio iz stana jer je imao multiplex sklerozu. Kada sam ušla on je prokomentarisao: „Koja je to ženergija ušla u ovaj stan?“ Tako je nastao taj nadimak, koji intimno volim i koji mi pripada. Tako da, ako me pitaš šta može da menja, mislim da *Ženergija* može da menja mnoge stvari.

Za period posle 2000ih karakteristi na je i pojava kvir feminističkih perspektiva koje nastaju u blizini feminističkog i LGBT pokreta. Kvir feministička perspektiva eksplicitna je u praksi koju ste Biljana Stanković Lori i ti razvile u okviru kolektiva *Act Women*. Na sceni izvodite diskurs kvir tela kroz performans *Transritmi ka kuhinjska terapija i kolaž Tehno balerine*. Na taj na in vaša se umetnost pojavljuje kao ekscen na lokalnoj umetni koj sceni izvo a kih umetnosti sa koje je kvir diskurs evakuisan i marginalizovan. Zanima me kako vi vidite tu situaciju. Koji su razlozi za takvo stanje na sceni? Koje su specifi nosti vaših izvo enja? Kakve su reakcije na vaš rad? Ko ini vašu publiku? I kakvu promenu o ekujete kroz taj angažman?

Zoe: *Act Women* smo osnovali 2003. godine. Tu je bila i Biljana Ili iz Kikinde, a kasnije nam se pridružila i Diana Matijašević iz Zagreba. U tom trenutku to je bio jedini lezbejski teatar. Zanimljivim se ispostavlja da su tada uglavnom gejevi pravili izložbe, a lezbejske umetnosti nije bilo, nije postojala. Bile smo jako sre ne jer smo i Lori i ja u tom trenutku bile *autovane* lezbejke i nije nam bilo *frka* da o tome progovorimo. Uvek smo se zezale o tome kako smo protresle i feminističku scenu vezano za odnos prema telu.

Pored angažovanog komada *Drugi pogled* koji je ra en na ulici, napravile smo i performans, koji je imao samo jedno izvo enje i zvao se *Drop dead darling*. To je pri a o dve ke erke, koje žive u siromaštvu, koje su u ljubavnom odnosu i kojima drugarica donosi oglas o nagradi od 10 000 \$ za pobeđnicu me a. Mi smo napravile ring, sedele u suprotnim uglovima i razgovarale o tome kako nam i maca jede kod komšinice jer nemamo da joj kupimo hranu. Mi, lezbejke, bavimo se temom preživljavanja. A o preživljavanju smo napravile obrt: „*fuck capitalism*, prijavi emo se na to, uzeti pare i živeo vaginalizam!“. To je sve uzeto kao jedna senzacionalisti ka forma. Ke erisanje je, i sama znaš, *fake* tu a koja simulira pravu borbu. Ja sam bila Smashing Zoe, a Lori je bila Evil Lori. Upotrebile smo konzumeristi ki model koji propagiraju ameri ki mediji, kako bismo kritikovale takve oblike konzumerizma. Mi stalno preispitujemo te nametnute forme: Teleshopa, ke erisanje, svih onih produkata koji te uvla e u socijalnu dinamiku. Nekako smo uspeli da nateramo publiku da izgovara *Stop kapitalizmu, sloboda vaginalizmu!* Koncept performansa je da e jedna svakako pobeđiti i odneti pare, ali je ostavljena mogućnost ljudima da glasaju. Publika je bila interaktivna. Nijedna od nas nije pobeđila jer je publika bila ta koja odlu uje i publika je javno skandirala *Stop kapitalizmu, sloboda vaginalizmu!* Publika nas je proizvela u ravnopravne. U nekom trenutku neki lik je izgovorio: *Ma jebo ti ovo, sloboda vaginalizmu!* I onda su svi krenuli: *Vaginalizam! Vaginalizam!* Slede eg dana u zagreba kom *Jutarnjem* izašao je lanak „Beogra anke su se prvo potukle, a onda su vodile ljubav“. Svoj sopstveni angažman u umetnosti vidim kao umetnost za svakoga. Odatle se dobija reakcija. Profilisani krug sveta umetnosti me ne zanima.

Postoji mišljenje da je LGBT pokret izgubio kritičku oštricu u kontekstu novog liberalizma. U tom kontekstu zajednica je primorana da se prilagodi društvenim *mainstream* standardima koji je povezuju sa neoliberalnim,

postpoliti kim strukturama. Kako vidiš tu situaciju, imaju li u vidu činjenicu da prostor nenasilja, bez seksizma, ksenofobije, homofobije, rasizma itd. u lokalnom kontekstu nikada nije osvojen? I da li nam možeš reći i nešto više o Queer Beograd festivalu? Ta praksa je stvarala novi javni prostor odozdo. Festival je bio konstantno izložen torturi od strane ekstremno nasilnih grupa. Kak su i lokacije, mesta na kojima su se festivali događali držani u tajnosti do samog početka festivala.

Zoe: Labris je 2001. godine pokrenuo inicijativu da se desi prva *Prajd* parada u Beogradu, na kojoj nas je napala velika grupa fašista. Država je bila potpuno nespremna za takvo dešavanje. To je okarakterisano kao „nemio događaj“ jer je mu je prethodilo izručenje Miloševića u Hag. Nasilje je opravdano time da su ljudi bili besni, te su to svoje nezadovoljstvo iskalili na LGBT ljudima. To nije tačno! I tada je postojala velika mržnja prema gejevima i lezbejkama. Niko nije htio da prihvati da mi postojimo u ovoj zemlji. Na svakom od tih *Prajdova*, završila sam kao medicinska sestra, vodaju i ljude po bolnicama i svaka je se sa doktorima. Naravno, sve grupe su nakon toga bile u strahu da pokrenu bilo kakvu priču o *Prajdu*. U međuvremenu je 2004. godine nastala Gayrilla koja se bavila isključivo grafitiranjem ili deljenjem letaka da je gej ok. Te iste godine opet je pokrenuta priča o *Prajdu*. Ta vest je godinu dana bila oglašavana u novinama, da bi, naravno, fašisti pretili da će nas sve pobiti, usled čega je cela stvar otkazana.

Pitanje LGBT prava nije bilo moje polje rada, ali sam osećala veliki bunt protiv nemogućnosti da se okupimo i radimo neke stvari zajedno. Desnica je toliko krenula da je čak i da su pokušali da nas zastrašuju na svakom koraku. U Jajincima se tada održavala konferencija PGA (*People Global Action*) gde sam upoznala Majdu, a onda sam sa strane upoznala Kseniju Forca, Milana Markovića, Katicu, Maju Savić i Jet Moon. To je prva postava Queer Beograd kolektiva, a kasnije su nam se pridružile i druge osobe. Manje više ambiciozno, 2005. godine smo napravili čak dva festivala. Jedan je bio u Bigzu. Bez para smo napravile radionice, izložbu autoportreta Alenke Spacal iz Ljubljane koji su bili jasno kvir. Sa *punk scene* su Neša i Andrea imali izložbu radova dok su Jet Moon i *Act Women* imale performanse, imali smo i ceo koncept – *Food not bombs*. Na Akademiji smo imale koncert i dovele smo lezbejski bend iz Pariza *Tribade*. *Lollobrigida Girls* su tada prvi put nastupale u Beogradu i to za *Queer Beograd*, a tu su bile *Bitcharke na travi*. Mi smo prevrnuli Akademiju! Nas su hteli i da biju jer su se devojke popele na *stage* i pokušale da se ljube. Mi smo ventilisali ta mesta, otvorili ih i ona su dobila kvir dimenziju. E, to ja najviše volim. Ventilaciju i osvajanje prostora. Svima na jednako pripada.

Otvaranje novih prostora bilo je započeto 2005. godine, kao i nužnja sigurnosti u tim prostorima. Jedna od direktnih akcija je bila i postavljanje banera sa natpisom *Zaustavimo diskriminaciju* na Gazeli, koji je bio vidljiv svima koji su ulazili u Beograd. Do 2008. godine nikada se nismo reklamirali. Naša cela akcija je bila nekako *indoor*. Bilo je potrebno napraviti kritiku masu ljudi koji te podržavaju, da im ponudiš mogućnost da se upoznaju, druže, razmenjuju. Javna priča nas nije zanimala jer smo od 2001. do tada opipavali puls. Na našim festivalima su se pojavljivali ljudi potpuno oduševljeni, jer smo mi otvarali mnoge teme: od feminizma, do fundamentalizma, anti-fašizma, anarhizma, direktnih akcija, *sex worka*, *trans* tema. To su teme koje su samo bile na stolu, ali smo ih mi otvarale od akademskog do praktičnog nivoa. To je bila jedna umetničko-politička intervencija, koja je po mom mišljenju neophodna. Queer Beograd kolektiv je bio specifičan i po kreiranju *queer cabarea* koje je osmislila Jet Moon i koji je uvek bio saradnja ljudi iz lokalne sredine i drugih zemalja sveta, sa temama protiv ugnjetavanja i kapitalizma.

Svake godine do 2008. organizovali smo festival. U septembru 2008. fašisti su nas brutalno napali i tada je petoro ljudi povređeno. Tada smo prestali da organizujemo festivale.

Iz ove perspektive okorele margine, moja tuga vezana za turbo LGBT scenu vezana je za prošlu godinu kada smo imali *Prajd* (2010) na kome su me ubeđivali da Jelena Karleuša treba da bude idolkinja LGBT populacije! Pa, važi, nek vam bude. Meni nije. Mene je onda blam što sam lezbejka.

Srpska scena je užasno problematična. Ovde je od 2003/2004. godine toliko izanđan momenat političke korektnosti da ja sada gledam ljude koji su u strahu, koji su *straight*, moje prijateljice koje je strah da komentarišu nešto negativno vezano za LGBTQ populaciju, da ne bi automatski potpale pod homofobe. I to je ključni problem – razbiti koncept političke korektnosti koja je zastrašujuća. Meni se nekada činilo da su najviše i mizogini i homofobi na anarho-levom krilu. Ljudi sa kojima svakodnevno, obično komuniciram, pa im treba malo napora da skontaju neke stvari, da prihvate. Mislim da je to problem svuda – ta proizvodnja korektnosti – ne samo na aktivističkoj, već i na umetničkoj sceni.

Postoji uvreženo mišljenje da na Zapadu više nema te potrebe da se žene deklariraju kao feministkinje jer je pokret ve sasvim internalizovan u sistem, dok ovde ta potreba navodno postoji.

Zoe: Problem je raj rascep između akademskog i praktičnog poimanja, a jedno bez drugog ne funkcioniše. Uzajamno se hranimo. Na Zapadu se mnogo ranije problematizovalo pitanje žena i osvajanja društvenih pozicija. Otud mišljenje da nam feminizam ne treba. Ali ako realno pogledate pitanje reproduktivnih prava, tela, abortusa, nasilja, siromaštva, i te kako treba biti uporna i kritikovati sistem i progovarati u svoje ime, ali i ime Druge.

ini mi se da se sam feministi ki pokret koncentriše na mnoga druga pitanja, najmanje na probleme siromaštva, rada, klasizma i tako dalje.

Zoe: Siromaštvo zaboravi. Kome je atraktivno baviti se siromaštvom? Ko ho e da se time bavi? Nije zabavno. To je najve i problem. Sve je postalo 'elitni *bullshit*'. To me i ni besnom. Na ci u zimu su izbacivali Rome iz naselja na Novom Beogradu. Da li misliš da se neki pokret pojavio? Ne pri am sada samo o feministi kom pokretu. Šta je sa društveno-odgovornim grupama? ak i levi arskim grupama, koje bi tu trebalo da budu, koje se toliko bore za radni ka prava, pa ih se pojavi petnaest? Gde su? Šta se tu desilo? Problemati an je ceo koncept ljudsko-pravaških organizacija koje su postale isklju ivo projektno orijentisane i gde su u pitanju samo interesi i koliko se od toga može zaraditi. Tu nema šanse za promenu.

Zašto su mi *Queer Beograd*, *Žene na delu* ili *Act Women* bitne? Ili sada *Rekonstrukcija-Ženski fond*? Imala sam sre e da sam uvek bila u kolektivima u kojima sam delila istu politi ku poziciju koja nije pristaja na ljudsko-pravaški konzumerizam.

Prošle godine je bila ta fenomenalna afera o tome zašto je Judith Butler odbila da primi nagradu u Berlinu. Pozvana je da na prošlogodišnjem *Prajdu* održi govor i ona je odbila rekavši da je ova vrsta komercijalizacije identiteta ne zanima i da gejevi i lezbejke nigde nisu pomenuli niti se zalagali za prava trans osoba. Nazivaju i ih transfobi nima. Vest o tome se pro ula i ja zbilja poštujem taj in, jer smatram da se jedino individualnim primerom može zaustaviti komercijalizacija.

A kako bi ti definisala vlastitu ideologiju? Politi ko opredeljenje? Politiku, da tako kažem? Koji je tvoj feminizam?

Zoe: Moja politika je socijalna pravda. Moji identiteti art aktiviskinje, queer feminiskinje, lezbejke, levi arke sagledavaju svet sa margine, što nije uvek svetla slika ali je poenta u borbi za promene i bolje društvene odnose.

Perspektive

Feminizam i politika zajedni kog

Silvia Federici
[Silvia Federici](#)

Naša perspektiva je ona planetarnog puka: ljudskih bi a sa telima, potrebama, željama, ija je najsuštinskija tradicija saradnja u stvaranju i održanju života; onih koji su pored toga morali da žive u uslovima patnje i me usobnog razdvajanja, razdvajanja od prirode i zajedni kog dobra koje smo stvorili kroz generacije. (The Emergency Exit Collective, *The Great Eight Masters and the Six Billion Commoners*, Bristol, May Day 2008)

Na in na koji funkcioniše subordinacija žena i na in na koji prakse zajedni kog doprinose konkretnom preživljavanju lokalnog stanovništva su na isti na in u injeni nevidljivim kroz idealizaciju; ne samo da su sli ni ve imaju i isto poreklo... Na neki na in, žene su tretirane kao zajedni ka stvar, a zajedni ko se tretira kao žene. (Marie Mies and Veronika Bennholdt-Thomsen, *The Subsistence Perspective: Beyond the Globalized Economy*, London: Zed Books, 1999).

Uvod: Zašto zajedni ko

U najmanju ruku od trenutka kada su Zapatisti preuzeli glavni trg (*zócalo*) u San Kristobalu de las Kaza 31. decembra 1993, kako bi protestovali protiv zakona koji poništava zajedni ku upotrebu obradivog zemljišta (*ejidal*) u Meksiku, koncept „zajedni kog“ je stekao popularnost u krugovima radikalne levice, kako internacionalno tako i u Sjedinjenim Ameri kim Državama, pojavljuju i se kao baza za konvergenciju me u anarhistima, marksistima, socijalistima, ekolozima, i eko-feministkinjama/tima.^[1]

Postoje važni razlozi zbog kojih je ova, naizgled arhai na ideja, postala centralni problem u politi kim diskusijama koje se vode unutar savremenih društvenih pokreta. Dva se posebno isti u. Prva je nasle e državnog modela revolucije koji je decenijama iscrpljivao napore radikalnih pokreta da izgrade alternativu kapitalizmu. Drugi razlog je neoliberalni pokušaj

subordinacije svih oblika života i znanja logici tržišta koji je podigao našu svest ukazavši na opasnost od življenja u svetu u kome se veze sa morima, drve em, životinjama i srodnim bi ima uspostavljaju jedino putem nov ane transakcije. „Nova ogr a ivanja“ su tako e u inila vidljivim svet zajedni ke svojine i odnosa za koje su mnogi verovali da su izumrli ili ih nisu vrednovali dok se nisu našli pod pretnjom privatizacije.[2] Ironi no, ta nova ogr a ivanja su demonstrirala ne samo da zajedni ko nije nestalo, ve tako e da se novi oblici društvene saradnje konstantno uspostavljaju, uklju uju i i oblasti života u kojima ranije nisu postojali, kao što je na primer internet.

Ideja zajedni kog je, u tom kontekstu, ponudila logi nu i istorijsku alternativu i za državno i za privatno vlasništvo, i za državu i za tržište, omogu avaju i nam da odbacimo fikciju da su u pitanju me usobno isklju ive formacije koje iscrpljuju naše politič ke mogu nosti.

Tako e, imala je i ideološku funkciju kao ujedinjuju i koncept. Ideja zajedni kog je najavila društvo saradnje koje radikalna levica teži da stvori. Ipak, u interpretacijama tog koncepta ostaju neodre enosti, kao i zna ajne razlike, koje je neophodno pojasniti ako želimo da princip zajedni kog prevedemo u koherentan politič ki projekat.[3]

Šta to konstituiše zajedni ke vrednosti? Imamo zemlju, vodu, vazduh, digitalno opšte dobro; naše ste ene privilegije (npr. socijalno i penziono osiguranje) koje se esto opisuju kao zajedni ko dobro, kao i jezike, biblioteke, i kolektivne produkte kultura prošlosti. Ali, da li su sva ta zajedni ka dobra ekvivalentna sa ta ke gledišta njihovog politič kog potencijala? Da li su kompatibilna? I kako da se zaštitimo od mogu eg kontinuiteta proizvodnje zajedništva konstruisanog kroz sebi ne interese? Na kraju, da li bi trebalo da govorimo o „zajedni kom“ u množini, ili u jednini kako predlažu marksisti autonomisti koji smatraju da taj pojam ozna ava karakteristike društvenih odnosa tipič ne za dominantni oblik proizvodnje u doba postfordizma?

U eseju u se sa ovim pitanjima na umu baviti politikom zajedni kog iz feministič ke perspektive, gde „feministi ko“ referira na gledište oblikovano borbama protiv seksualne diskriminacije i viška produktivnog rada, koji, da parafraziram Linebogov (Linebaughov) komentar, predstavlja temelj na kojem je izgra eno društvo i na kome se mora testirati svaki model društvene organizacije. Ta intervencija je po mom mišljenju neophodna kako bismo bolje definisali politiku i razjasnili uslove pod kojima principi zajedni kog mogu postati baza antikapitalisti kog programa. Dve stvari ine ovaj zadatak posebno važnim.

Globalno zajedni ko, zajedni ko Svetske banke

Najpre, jezik zajedni kog je preuzet od strane Svetske banke i Ujedinjenih nacija i stavljen u službu privatizacije još od ranih 90ih. Pod velom zaštite biodiverziteta i konzervacije globalnog zajedni kog dobra, Banka je pretvorila prašume u ekološke rezerve, proterala je lokalno stanovništvo koje je vekovima crpelo sredstva za samoodržanje iz njih, osiguravaju i pristup onima koji imaju novac da plate, na primer, kroz eko-turizam.[4] Ujedinjene nacije su, s druge strane, revidirale internacionalni zakon koji upravlja pristupom okeanima na na in koji omogu ava vladama da koncentrišu upotrebu morske vode u rukama manjeg broja korisnika, opet u ime o uvanja zajedni kog nasle a ove anstva.[5]

Svetska banka i Ujedinjene nacije nisu usamljeni slu ajevi adaptacija ideje zajedni kog u odnosu na zahteve tržišta. Odgovaraju i na razli ite motivacije, revalorizacija zajedni kog je u trendu i me umainstream ekonomistima i kapitalisti kim projektantima. Svedo imo porastu akademske literature o toj i srodnim temama kao što su: socijalni kapital, ekonomija poklona, altruizam. Tako e, svedo imo i zvani nom prepoznavanju tog trenda. Primer je dodala Nobelove nagrade za ekonomiju 2009. nau nici politikološkinji Elinor Ostrom (Elinor Ostrom), vode em glasu u tom polju.[6]

Planeri razvoja i kreatori politika su otkrili da, pod odgovaraju im uslovima, kolektivno upravljanje prirodnim resursima može biti efikasnije i manje konfliktno od privatizacije, kao i da se zajedni ko može u initi produktivnim za tržište.[7] Tako e, prepoznali su i da komodifikacija društvenih odnosa, dovedena do ekstrema, ima samoporažavaju e posledice. Širenje robne forme odnosa u svakom ošku društvene fabrike, koji je neoliberalizam promovisao, idealni je limit kapitalisti kih ideologija, ali to je projekat koga ne samo da nije mogu e realizovati, ve je i nepoželjan sa ta ke gledišta dugoro ne reprodukcije kapitalisti kog sistema. Kapitalisti ka akumulacija je strukturalno zavisna od slobodne aproprijacije ogromne koli ine rada i resursa koji se moraju pojaviti kao spoljašnjost tržišta. Primer je nepla eni rad koji odra uju žene, na koji se oslanjaju poslodavci obezbe uju i na taj na in reprodukciju radne snage.

Nije slu ajno, onda, da su mnogo pre kraha Wall Street-a, brojni ekonomisti i socijalni teoreti ari upozoravali da marketizacija svih sfera društva, isto kao i samo tržište, zavise od produbljanja ne-monetarnih odnosa kao što su pouzdanje, poverenje i ekonomija poklona.[8] Ukratko, kapitalizam u i o vrednostima zajedni kog dobra. ak se i Ekonomist, organ kapitalisti ke slobodno-tržišne ekonomije više od 150 godina, u izdanju od 31. jula 2008, oprezno pridružio horu.

Ekonomija „novog zajedni kog“ – piše u časopisu – je još uvek u pelenama. Prerano je da se pouzdamo u njegove hipoteze. Ipak, moguće je da će se pokazati kao koristan način za razmišljanje o problemima, kao što su upravljanje internetom, intelektualnim vlasništvom ili internacionalnim zagađenjem, u vezi sa kojima kreatori politika trebaju svoju pomoć koju mogu da dobiju.

Moramo da budemo vrlo pažljivi, kako ne bismo oblikovali diskurs zajedni kog na način kojim bismo dozvolili krizom opterećenju kapitalističkoj klasi da se regeneriše, koja se pozerski predstavlja na primer kao zaštitnica životne sredine planete.

Koje zajedni ko?

Druga briga je kako uiniti zajedni ko osnovom nekapitalističke ekonomije, u vreme kada su internacionalne institucije naučile kako da uine zajedni ko funkcionalnim. Na to pitanje još uvek nemamo odgovor. Iz rada Petera Lenenberga, posebno *The Magna Carta Manifesto* (2008), naučili smo da je zajedni ko dobro nit koja povezuje istoriju klasne borbe do danas. Zaista, borba za zajedni ko je svuda oko nas. Mejn se bori da sačuva svoje ribarstvo pod napadom korporativnih flota; stanovnice/ci Apalačie se organizuju da spasu svoje planine od pljačkaša ruda; *open source* i pokret za slobodni softver se bore protiv komodifikacije znanja i otvaraju nove prostore za komunikaciju i saradnju. Takođe, postoje i mnoge nevidljive komunalne aktivnosti i zajednice koje nastaju u Severnoj Americi koje je Chris Carlsson opisao u *Novotopiji* (*Newtopia*, 2007). Kako pokazuje Carlsson, velika količina kreativnosti se investira u proizvodnju „virtuelnog zajedni kog“ i oblika društvenosti koji bujaju pod radarom monetarno/tržišne ekonomije.

Najznačajnije je stvaranje urbanih bašti, koje su se proširile 80ih i 90ih, širom zemlje, najviše zahvaljujući inicijativama imigrantskih zajednica iz Afrike, sa Kariba ili sa juga Sjedinjenih država. Njihov značaj se ne sme potceniti. Urbane bašte su otvorile put ka procesima „urbanizacije“ koji su nužni ukoliko želimo da povratimo kontrolu nad našom hranom i proizvodnjom, i ako želimo da regenerišemo životnu sredinu i obezbedimo sopstveno samoodržanje. Bašte su mnogo više od izvora obezbeđenja hrane: one su centri socijalizacije, proizvodnje znanja i kulturalne i intergeneracijske razmene. Margarita Fernandez (2003) pišu i o urbanim baštama u Njujorku ističe da je njihova uloga „osnaživanje kohezije u zajednici“ kao mesta za susrete, ne samo kako bi stanovnici i stanovnice radili zajedno na zemlji, već i kako bi igrali karte, organizovali venčanja, slavili rođene deteta ili rođendane.^[9] Pojedinke i posjedinci, takođe, razvijaju partnerske odnose sa lokalnim školama i organizuju ekološku edukaciju za decu posle redovnih časova. Isto tako, bašte su „medij prenošenja i susreta različitih kulturalnih praksi“ u smislu da se na primer afričko povrće i farmerska praksa meša sa onom sa Kariba (ibid.).

Ipak, najznačajnija karakteristika urbanih bašti je da se u njima proizvodi za konzumaciju u susedstvu pre nego u komercijalne svrhe. To je karakteristika koja ih razlikuje od drugih vidova reprodukcije zajedničkih dobara koja se ili proizvode za tržište, kao npr. ulov „Lobster Coast-a“^[10] u Mejnu, ili se iznose na tržište, kao u slučaju zemljišnih poverenštva koja rade na otvorenju slobodnog pristupa. Problem je taj što su urbane bašte ostale spontane inicijative odozdo i što postoji samo mali broj inicijativa pokreta u Sjedinjenim državama za povećanje prisustva urbanih bašti i napora da se pristup zemljištu u inikljudnim terenom borbe. Drugim rečima, levica nije postavila pitanje kako povezati mnoštvo pojedinačnih proizvodnja zajedni kog koje se brani, razvija, za koje se vode borbe, kako bi se oblikovala kohezivna celina i obezbedila baza za nove oblike proizvodnje.

Izuzetak je teorija Antonia Negrija (Antonio Negri) i Majkla Harta (Michael Hardt) u knjigama Imperija (2000), Multitude (2004) i skorajšnjoj Komonveltu (Commonwealth, 2009), koja raspravlja o tome da se društvo zasnovano na principima „zajedni kog“ već pomalja iz informatizacije i „kognitivizacije“ proizvodnje. Prema toj teoriji, dok proizvodnja, pretpostavljeno, postaje produkcija znanja, kulture i subjektivnosti, organizovana putem interneta, stvaraju se zajednički prostor i zajedničko bogatstvo koji izmiču u problemima definišu ih pravila uključenja i isključenja. Za pristup i upotrebu je neophodno multiplikovati dostupne resurse na internetu, pre nego oduzimati od njih, označavajući i tako mogućnost društva izgrađenog na obilju. Jedina prepreka koja ostaje „mnoštvu“ je kako sprečiti kapitalističku „zaplenu“ proizvedenog bogatstva.

Ta teorija apeluje da se ne razdvaja formiranje „zajedni kog“ od organizacije rada i proizvodnje već da se ti procesi posmatraju kao imanentni. Limit pomenute perspektive je apsolutizacija rada manjine koja poseduje određene veštine nedostupne najvećem delu svetske populacije. Takođe ignoriše da taj rad proizvodi robu za tržište, i previđa da online komunikacije/proizvodnja zavisi od ekonomskih aktivnosti rudarstva i proizvodnje mikroipova od retkih ruda - koje su, u odnosu na način na koji su organizovane danas, ekstremno socijalno i ekološki destruktivne.^[11] Šta više, insistiranjem na znanju i informaciji, njihova teorija marginalizuje pitanja reprodukcije svakodnevnog života. Slično, međutim važi za diskurs o zajedničkom uopšte, koji se uglavnom bavi formalnim preduslovima za postojanje zajedni kog, a manje materijalnim uslovima za konstruisanje ekonomije zasnovane na zajedničkom imenu nas onemogućava da se odupremo zavisnosti od plaćenog rada i subordinaciji kapitalističkim odnosima.

Žene i zajedni ko

Upravo je u tom kontekstu važna feministička perspektiva o zajedničkom. Počinje sa svešću o tome da je žena, kao primarni subjekt reproduktivnog rada, istorijski gledano i danas, bila zavisna od pristupa zajedničkim prirodnim resursima više nego muškarac i da je najviše kažnjena njihovom privatizacijom i najviše posvećena njihovoj odbrani. U knjizi *Caliban and the Witch* (2004) sam pisala da je u prvoj fazi kapitalističkog razvoja žena bila u prvim redovima u borbi protiv ograničavanja zemljišta kako u Engleskoj tako i u „Novom svetu“. Žene su bile najvatrenije braniteljke komunalne kulture koju je Evropska kolonizacija pokušavala da uništi. Kada su španski konkvistadori preuzeli kontrolu nad selima u Peru, žene su izbegle u visoke planine gde su rekreirale oblike komunalnog života koji su ostali do danas. Ne iznenađujućinjenica da su u šesnaestom i sedamnaestom veku žene bile izložene najbrutalnijim napadima u istoriji sveta: bile su proganjane kao veštice. Danas, na pozadini novih procesa primitivne akumulacije, žene su glavna društvena sila koja stoji na putu celokupnoj komercijalizaciji prirode, podržavanjem ne-kapitalističke upotrebe zemlje i poljoprivrede orijentisane ka neposredovanom obezbeđivanju sredstava za život. Žene su prirodne poljoprivrednice sveta. Žene, u Africi, proizvode 80% hrane, uprkos pokušajima Svetske banke i drugih agencija da ih ubede da preusmere svoje aktivnosti ka uzgajanju useva za novac. Uoči porasta cene hrane, 1990ih u mnogim afričkim gradovima, aproprijirale su delove javne zemlje i zasadile kukuruz, pasulj, manioku (vrsta tropske biljke, prim. prev.) „duž puteva...u parkovima, duž pruge...“ intervišu i u urbani pejzaži afričkih gradova i ukidaju i u tom procesu razlikovanje između gradova i sela.^[12] Žene su ponovo posadile drveće u degradiranim šumama, združile su snage kako bi oterale drvoseče, organizovale su blokade protiv miniranja i izgradnje brana i povele pobunu protiv privatizacije vode.^[13]

Drugi nivo ženske borbe za direktan pristup sredstvima reprodukcije su kreditne asocijacije koje funkcionišu kao monetarno zajedničko širom trećeg sveta, od Kambodže do Senegala (Podlashuc, 2009). Kreditne asocijacije ili tontine (kako ih zovu u Africi) su autonomni, samoupravni ženski bankarski sistemi koji obezbeđuju novac onima bez pristupa bankama i funkcionišu isključivo na poverenju. U potpunosti se razlikuju od mikrokreditnih sistema koje promovira Svetska banka. Mikrokreditni sistemi su zasnovani na policijskoj kontroli i ponižavanju. Ekstremni primer je postavljanje fotografija žena koje nisu uspele da otplate pozajmicu u javni prostor, što je neke od njih odvelo u samoubistvo (npr. u Nigeriji).^[14]

Žene su takođe ulagale napore kako bi kolektivizovale reproduktivni rad kao sredstvo ekonomizacije troškova reprodukcije, međusobne zaštite od siromaštva, državnog nasilja, nasilja pojedinačnih muškaraca. Izuzetan primer je inicijativa *ollas communes* (zajedničke posude za kuvanje) koju su pokrenule žene iz Čilea i Perua 1980ih, kada zbog velike inflacije nisu mogle da priušte sebi pojedinačno kupovinu.^[15] Zahtev za zemljištem kao i formiranje tontin-a predstavljaju izraz sveta u kome su komunalne veze još uvek jake. Bila bi greška odrediti ih kao nešto pre-političko, prirodno i jednostavno proizvod tradicije. Priroda i običaji nakon ponovljene faze kolonijalizacije više ne postoje u svetu, izuzev na mestima na kojima su se stanovnice i stanovnici borili da ih sačuavaju ili tamo gde su pokušali da ih ponovo uspostave. Komunalizam žena odozgo vodi ka proizvodnji nove stvarnosti, kao što je primetio Leo Podlashuc u „Saving Women: Saving the Commons“. Ta praksa oblikuje kontra-modu u domu, zajednici, otvara procese samovrednovanja i samo-određenja iz kojih možemo puno da naučimo.

Prva lekcija tih borbi je da je „kolektivizacija“ materijalnih sredstava reprodukcije primarni mehanizam za ostvarenje kolektivnih interesa i međusobnih veza. Takođe, u pitanju je prva linija otpora porobljavanju i uslov proizvodnje autonomnog prostora koji se javlja unutar ograničenja koja kapitalizam postavlja našim životima. Ne sumnjivo se radi o iskustvu koje nije moguće jednostavno aplicirati kao model. Za nas, u Severnoj Americi, zahtevanje i poopštavanje sredstava reprodukcije mora nužno uzeti drugačiju formu. Ali i ovde, takođe, možemo poći od razdvajanja naše reprodukcije od robnih tokova kroz svetsko tržište, odgovornih za otimanje miliona širom sveta, integrisanjem naših resursa i reaproprijacijom bogatstva koje smo proizveli. Možemo da prevaziđemo apstraktnu solidarnost koja je često obeležavala odnose u pokretu i ograničavala naš angažman i kapacitet da odolevamo i rizikujemo.

Ponovno uspostavljanje zajedničkog predstavlja težak zadatak, u zemlji u kojoj se privatno vlasništvo brani najvećim arsenalom oružja na svetu i gde su tri veka robovlasništva proizvela duboku podelu unutar društvenog tela. To je jedino moguće ostvariti kroz dugoročan proces eksperimentalnog rada, izgradnju koalicija i reparaciju. Iako taj zadatak sada izgleda kao prolazak kroz iglene uši, to je ujedno i jedina mogućnost koju imamo za proširenje prostora naše autonomije i odbijanje mogućnosti da se naša reprodukcija odvija na račun drugih u esnika/ca u zajedničkoj reprodukciji i onog zajedničkog.

Feminističke rekonstrukcije

Zadatak proizvodnje zajedničkog podrazumeva, kao što je snažno izrazila Maria Mies, dubinsku transformaciju u našim svakodnevnim životima kako bi se ponovo povezalo ono što je društvena podela rada u kapitalizmu razdvojila. Distanciranje proizvodnje od reprodukcije i konzumacije vodi do ignorisanja uslova pod kojim jedemo, nosimo ili radimo, njihovih socijalnih i ekoloških posledica, ali i sudbine populacije na koju utiče otpad koji istovaramo (Mies 1999:141ff). Drugim rečima potrebno je da nađemo stanje neodgovornosti u odnosu na posledice našeg delovanja, koje proizilazi iz

destruktivnih na ina organizacije društvene podele rada u kapitalizmu. Ukratko, proizvodnja naših života neizbežno postaje proizvodnja smrti za druge. Globalizacija je pogoršala krizu, naglašava Mies, povećala distancu između proizvedenog i konzumiranog, intenziviraju i time, uprkos prividnom povećanju globalne međupovezanosti, naše slepilo prema krvi u hrani koju jedemo, nafti koju koristimo, odelu koju nosimo, računarima kojima komuniciramo (ibid.).

Feministička perspektiva nas uči da po nemoj rekonstrukciju zajedničkog prevazilaženjem stanja amnezije. Zajedničko nije moguće uspostaviti ukoliko se ne suprotstavimo praksama koje zasnivaju naš vlastiti život i reprodukciju na patnji drugih i ukoliko ne odbijemo da posmatramo sebe kao izolovane od njih. Zapravo, ukoliko želimo da poopštavanje uopšte ima nekog smisla, moramo ga zasnovati na proizvodnji nas samih kao zajedničkih subjekata. Tako bi trebalo da razumemo slogan „nema zajedničkog bez zajednice“. Ali zajednicu ne smemo interpretirati kao ograničenu stvarnost, grupisanje populacije kroz ekskluzivne interese koji ih razdvajaju od drugih, niti kao zajednice formirane na osnovu religije i etniciteta, već pre kao kvalitet odnosa, princip kooperacije i odgovornosti jednih prema drugima, prema zemlji, šumi, morima i životinjama. Postizanje takve zajednice, kao kolektivizacije našeg svakodnevnog reproduktivnog rada, može sigurno biti samo po sebi. To ne može biti zamena za širu kampanju protiv privatizacije i potraživanja našeg zajedničkog bogatstva. Radi se o suštinskom delu našeg obrazovanja za kolektivnu vladavinu i našem prepoznavanju istorije kao kolektivnog projekta, a koji su možda i najveća žrtva neoliberalne ere kapitalizma.

Prateći tu liniju, takođe, moramo u našu političku agendu da uključimo kolektivizaciju kućnog rada, čime bi se oživela bogata feministička tradicija prepoznavanja i socijalizovanja kućnog rada, te doma i susedstva, kroz kolektivno domaćinstvo, koja se proteže od eksperimenata utopijskog socijalizma sredinom 19. veka do pokušaja materijalističkih feministkinja s kraja 19. i početka 20. veka, a koji su se nastavili do 1920. kada ih je okončala Crvena marama (Heyden 1981. i 1986). Još važnije, kapacitet feministkinja iz prošlih vremena da posmatraju reproduktivni rad kao važnu sferu ljudske aktivnosti se ne sme negirati već se treba revolucionarizovati. Moramo da im se vratimo i da revalorizujemo njihov rad.

Jedan od ključnih razloga za stvaranje kolektivnih oblika života je taj što je reprodukcija ljudskih bića a najintenzivniji oblik rada na planeti, koji je u najvećoj meri nesvodiv na mehanizaciju. Ne može se mehanizovati briga o deci, briga za bolesne ili psihološki rad neophodan kako bi se reintegrirala naša psihička i emotivna ravnoteža. Uprkos naporima futurističkih industrijalaca ne možemo robotizovati brigu osim po cenu ogromnih gubitaka za umešane pojedince i pojedince. Niko ne može prihvatiti robose, kao davatelj/ke brige, posebno ne kada su u pitanju deca i bolesni. Jedini garant prave brige su podeljena odgovornost i kooperativni rad, koji nije na užtrb posrednika zdravlja. Reprodukcija ljudskih bića je vekovima bila kolektivni proces. U pitanju je rad proširenih porodica i zajednica u koje se pojedinke/ci mogu pouzdati, posebno u proleterskim naseljima, čak i kada su u pitanju oni koji žive sami. Na taj način usamljenost i zavisnost, koje prate živote starijih članova zajednice, prestaju da budu pretnja. Reprodukcija je u potpunosti privatizovana u doba naprednog kapitalizma, u procesima koji se danas sprovode do granice uništenja naših života. Taj trend mora da promeni pravac, a sadašnji trenutak pogoduje takvom projektu.

Dok kapitalistička kriza uništava osnovne elemente reprodukcije za milione ljudi širom sveta, uključujući i SAD, rekonstrukcija naših svakodnevnih života je moguća i neophodna. Društveno-ekonomska kriza slama disciplinu plaćenog rada i nameće nove oblike društvenosti, kao što su štrajkovi. Takvi oblici društvenosti su se pojavili tokom Velike depresije, koja je proizvela pokret hobosa. Hobosi su preuzeli teretne vozove i pretvorili ih u potrazi za slobodom kroz mobilnost i nomadizam. Organizovali su hobo džungla, na železnim raskršćima, najavljujući, samoupravnim pravilima i solidarnošću u komunistički svet u koji su mnogi hobosi verovali.^[16] Za nekolicinu „Berti iz teretnih vagona“^[17] radilo se o predominantno muškom svetu, bratstvu koje je dugoročno održanje nemoguće. Hobosi su pripitomljeni, nakon završetka rata i ekonomske krize, uz pomoć dva velika pokreta a fiksacije radne snage: porodice i doma. Svestan pretnje rekonstrukcije radničke klase tokom Depresije, američki kapital je meću principima koji su organizovali ekonomski život istakao: saradnju u proizvodnji, separaciju i atomizaciju u reprodukciji. Atomizovane i sterilne porodice koje je obezbedio Levitaun, povezane pupanim vrpčama, automobilima, nisu samo uginule radnike nepokretnim, već su stavile tačku na model kolektivnog života autonomnih radnika, ostvarenog u hobo džunglama (Hayden 1986). Danas, dok se preuzimaju milioni američkih kuća i automobila, dok zatvaranja, iseljavanja i masovni gubitak zaposlenja ponovo slama stubove kapitalističke discipline rada, stvara se nova osnova zajedničkog. Deo tog procesa su, na primer, šator naselja koja se šire od obale do obale. Sada, su, međutim, žene te koje moraju da izgrade bazu zajedničkog, kao osnovu za nove oblike društvene reprodukcije, koja ne bi dozvolila da otvaranje prostora bude samo privremena autonomna zona.

Navedeni ciljevi su danas ključni. Prekid sa izolacijom života u domu nije samo preduslov za zadovoljenje naših osnovnih potreba i povećanje kapaciteta naše moći u odnosu na poslodavce i državu. U pitanju je takođe, kao što je Massimo de Angelis podsetio, zaštita od ekološke katastrofe. Jer nema sumnji u destruktivne posledice „neekonomične“ multiplikacije reproduktivnih vrednosti i samodovoljnih boravišta koje nazivamo svojim domom, kao i rasipanja toplote u atmosferu tokom zime, koje nas izlaže velikim vrhunima tokom leta. Najvažnija je činjenica da ne možemo izgraditi alternativno društvo i snažan samoodrživ pokret ukoliko ne redefinišemo našu reprodukciju na kooperativan način i ne prestanemo sa razdvajanjem političkog aktivizma i reprodukcije svakodnevnog života.

Preostaje još da razjasnimo da pripisuju i ženi zadatak poopštavanja/kolektivizacije reprodukcije ne zna i njeno svo enje na naturalisti ki koncept ženskosti. Razumljivo je da mnoge feministkinje gledaju na naturalizaciju koncepta ženskosti kao na sudbinu goru od smrti. U našu kolektivnu svest je duboko usa ena ideja da su žene ozna ene kao zajedni ko muškaraca, kao prirodni izvor bogatstva i usluga koje slobodno mogu prisvajati kao što je kapitalizam prisvojio prirodna bogatstva. Prepoznavanje reproduktivnog rada, da parafraziram Dolores Heyden, reorganizacija doma instva i javnog prostora, nije pitanje identiteta ve je pitanje rada, i moglo bi se dodati, pitanje mo i i sigurnosti (Heyden 1986:230). To me je podsetilo na iskustvo ženskog pokreta bezemljašica u Brazilu. Žene su nakon što je njihova zajednica izborila pravo da zadrži okupiranu zemlju, insistirale da se nove ku e izgrade sa zajedni kim dvorištem kako bi mogle da nastave da komunalizuju ku ni rad, da peru zajedno, kuvaju zajedno, da se smenjaju u radu sa muškarcima kao što su to inili tokom borbi i da budu spremne da pritr e i pruže podršku jedna drugoj ukoliko do e do zlostavljanja od strane muškaraca. Zastupanje stava da bi žene trebalo da preuzmu vo stvo u kolektivizaciji reprodukcije i vo enju doma instva ne zna i naturalizaciju ku nog rada kao poziva žene. Stvar je u odbijanju da se uništi kolektivno iskustvo, znanje i borbe koje su žene akumulirale u vezi sa reproduktivnim radom, ija je istorija bila klju ni deo našeg otpora kapitalizmu. Ponovno povezivanje sa tom tradicijom je klju an korak za muškarce i žene kako bi se razgradila rodna arhitektura naših života i kako bi se naši domovi i životi rekonstruisali kao zajedni ko.

Objavljeno u: *Uses of a WorldWind, Movement, Movements, and Contemporary Radical Currents in the United States*, edited by Craig Hughes, Stevie Peace and Kevin Van, Meter for the Team Colors Collective, Oaskland: AK Press, 2010.

Sa engleskog prevela Ana Vilenica

[1] Klju ni izvor za politiku zajedni kog i njenu teorijsku osnovu je elektronski asopis *The Commoner* sa sedištem u Ujedinjenom kraljevstvu, koji sada ulazi u etrnastu godinu postojanja (www.commoner.org.uk).

[2] U pitanju je slu aj borbe, koja se dešava u mnogim zajednicama u Mejnu, protiv apropijacije voda za flaširanje Portlandskih izvora od strane kompanije Nestle. Kra a Nestlea je u inila stanovništvo svesnim vitalne važnosti ovih voda i bliskih izvora i istinski ih redefinisala kao zajedni ko (*Dokument nadzora hrane i vode*, juli, 2009.). *Nadgledanje hrane i vode* je (kako se sami odre uju) „neprofitna organizacija koja radi na osiguravanju iste vode i bezbedne hrane u Sjedinjenim državama i širom sveta.“

[3] Odli an sajt o trenutnim debatama o zajedni kom je skorašnje izdanje asopisa pokreta *Turbulence. Ideas for Movement* (5. decembar, 2009.) iz Velike Britanije. turbulence.org.uk

[4] Više o ovoj temi videti važan lanak „Ko pla a za Kjoto protokol?“ Ane Isla, u kome autorka opisuje na koji na in konzervacija biodiverziteta opskrbljuje Svetsku banku i druge svetske agencije sa izgovorom za ogra ivanje prašuma predstavljaju ih kao „odvod ugljendioksida“ i „generatore kiseonika“. U Salleh (2009)

[5] Konvencija Ujedinjenih nacija o Zakonu mora, usvojena u novembru 1994, utvr uje dvesta milja izvanteritorijalni limit, definišu i ekskluzivnu ekonomsku zonu u kojoj nacije mogu da eksploatišu, upravljaju, i štite resurse na koje polažu pravo, od ribarenja do prirodnog gasa. Tako e reguliše podvodno miniranje i upotrebu rezultiraju eg prihoda. O razvoju koncepta „zajedni kog nasle a ove anstva“ u debatama u Ujedinjenim nacijama videti Susan J. Buck, *The Global Commons. An Introduction* (1998).

[6] Kako je opisano na Wikipediji, rad Ostrom se fokusira na zajedni ke barske resurse i „isti e kako ljudi dolaze u interakciju sa ekosistemima kako bi o uvali dugoro no održive prinose resursa.“ Wikipedia, 9. januar 2010, str. 1.

[7] Više o ovoj temi videti Calestous Juma i J.B. Ojwang (ur.) *In Lend We Trust* (London: Zed Books, 1996), rane rasprave o efektivnosti odnosa u komunalnom vlasništvu u kontekstu kapitalisti kog razvoja i napora.

[8] David Bollier, *Silent Theft: The Private Plunder of Our Common Wealth*. New York and London: Routledge, 2002: 36-39.

[9] Videti Margarita Fernandez, „Cultivating Community, Food, Emowerment“, tekst projektnog kursa, neobjavljeni rukopis, 2003: 23-6. Važan pionirski rad o urbanim baštama je knjiga: Bill Weinberg i Peter Lamborn Wilson (ur), *Avant Gardening: Ecological Struggle in The City & the World* (Brooklyn (NY): Autonomedia, 1999).

[10] Zajedni ko ribolovno dobro Mejna je danas pod pretnjom nove privatizacijske politike koja se sprovodi u ime o uvanja sa ironi nom etiketom „zajedni ki ulov“ („catch shares“). To je sistem koji se ve primenjuje u Kanadi i na Aljasci, gde lokalna vlada utvr uje limit na koli inu ribe koja se može loviti raspodelom individualnih udela na osnovu predhodne koli ine ulova brodova. Taj sistem se pokazao kao katastrofalan za male i nezavisne ribare koji su primoravani da prodaju svoj udeo najbogatijim akterima. Protest proti implementacije takve politike razvija se danas u ribarskim zajednicama Mejna. Videti: „Chase Shares or Share-Croppers?“ *Fisherman's Voice*, Vol. 14, No. 12, decembar 2009.

[11] Izra unato je, na primer, da je neophodno 33 000 litara vode i 15 do 19 tona materijala kako bi se proizveo personalni ra unar. (videti Saral Sarkar, *Eco-Socialism or Eco-Capitalism?: A Critical Analysis of Humanity's Fundamental Choices*, London: Zed Books, 1999: 126). Tako e videti Elizabeth Dias, „First Blood Diamonds, Now Blood Computers?“ 24, jul, 2009. Dias citira tvrdnje Global Witness-a – organizacija koja vodi kampanju za sper avanje konflikata povezanih sa resursima – da trgovina mineralima koja je u srecu elektronske industrije hrani gra anski rat u Kongu.

<http://www.time./com/time/world/article/0,8599,1912594,00.html>

[12] Donald B. Freeman, "Survival Strategy or Business Training Ground? The Significance of Urban Agriculture For the Advancement of Women in African Cities." *African Studies Review*, Vol.36, N.3 (December 1993), pp. 1-22. Federici 2008a.

[13] Shiva 1989, 1991:102-117, 274

[14] Informaciju dugujem Ousseina Alidou, direktoru Centra za afri ke studije Rutgers Universiteta (NJ)

[15] Fisher 1993, Andreas 1985.

[16] Anderson 1998, Depastino 2003, Caffentzis 2006.

[17] *Boxcar Bertha* (1972) je film Martina Skorsezea (Martin Scorsese) snimljen na osnovu adaptacije knjige Bena Rajtmana (Ben Reitman) *Sister of the Road*, "fikcionalizovane autobiografije radikalne i dinami ne Berte Tompson (Bertha Thompson)." (Wikipedia)

Bibliografija

Andreas, Carol. *When Women Rebel: The Rise of Popular Feminism in Peru*. Westport (CT): Lawrence Hill & Company, 1985.

Anderson, Nels. *On Hobos and Homelessness*. Chicago: The University of Chicago Press, 1998.

Bollier, David. *Silent Theft: The Private Plunder of Our Common Wealth*. London: Routledge, 2002.

Buck, Susan J. *The Global Commons. An Introduction*. Washington: Island Press, 1998.

Carlsson, Chris. *Nowtopia*. Oakland, CA: AK Press, 2008.

Caffentzis, George. "Globalization, The Crisis of Neoliberalism and the Question of the Commons," 2004. Paper presented to the First Conference of the Global Justice Center. San Migel d' Allende, Mexico, July 2004.

_____. "Three Temporal Dimensions of Class Struggle." Tekst predstavljen na godišnjem sastanku ISA-e održanom u San Diego (CA), mart 2006.

De Angelis, Massimo. *The Beginning of History: Value Struggles and Global Capital*. London: Pluto Press, 2007.

_____. "The Commons and Social Justice." Neobjavljeni rukopis, 2009.

DePastino, Todd. *Citizen Hobo*. Chicago: The University of Chicago Press, 2003.

Dias, Elizabeth, "First Blood Diamonds, Now Blood Computers?" July 24, 2009.

<http://www.time.com/time/world/article/0,8599,1912594,00.html>

The Ecologist. *Whose Commons, Whose Future: Reclaiming the Commons*. Philadelphia: New Society Publishers with Earthscan, 1993.

The Economist. "Why it still pays to study medieval English landholding and Sahelian nomadism." July 31, 2008.

http://www.economist.com/financePrinterFriendly.cfm?story_id=11848182

The Emergency Exit Collective, *The Great Eight Masters and the Six Billion Commoners*, Bristol, May Day 2008

Federici, Silvia. (2011) "Women, Land Struggles, and the Reconstruction of the Commons." Forthcoming in: *WorkingUSA. The Journal of Labor and Society (WUSA)*, Issue #61, Volume XIV, N.1, March 2011, Wiley/Blackwell Publications. the commoner www.thecommoner.org other articles in commons

Objavljeno na španskom: "Mujeres, luchas por la tierra, y la reconstrucción de los bienes comunales," In *Veredas*, Num. 21, 2010. Izdanje je posvećeno društvenim pokretima u 21. veku. *Veredas* je časopis Odeljenja za društvene odnose Univerziteta Autonomna Metropolitana Meksiko Sitiya u Hohimilku.

_____. (2008) "Witch-Hunting, Globalization and Feminist Solidarity in Africa Today." *Journal of International Women's Studies*, Special Issue: Women's Gender Activism in Africa. Joint Special Issue with WAGADU. Vol. 10, #1, October 2008, pp.29-35.

_____. (2004) *Caliban and the Witch: Women, The Body, and Primitive Accumulation*. Brooklyn (NY): Autonomedia, 2004.

_____. "Women, Land Struggles and Globalization: An International Perspective." *Journal of Asian and African Studies*. Vol. 39, Issue 1/2, January-March

2004.

_____. (2001) "Women, Globalization, and the International Women's Movement." *Canadian Journal of Development Studies*, Vol. XXII, 2001, pp. 1025-

1036. Fernandez, Margarita. "Cultivating Community, Food, and Empowerment: Urban Gardens in New York City." Tekst projektnog kursa, 2003.

Fisher, Jo. *Out of the Shadows: Women, Resistance and Politics in South America*. London: Latin American Bureau, 1993.

Food and Water Watch Fact-Sheet, July 2009. Food and Water Watch je (kako se sami određuju) "neprofitna organizacija potrošača koja radi na obezbeđivanju pijaće vode i sigurne hrane u Sjedinjenim državama i širom sveta."

Freeman, Donald B. "Survival Strategy or Business Training Ground? The Significance of Urban Agriculture For the Advancement of Women in African Cities." *African Studies Review*, Vol. 36, N.3 (December 1993), pp.1-22. Hardt, Michael and Negri, Antonio. *Empire*. Cambridge: Harvard University Press, 2000.

_____ *Multitudes*. Cambridge: Harvard University Press, 2004.

_____ *Commonwealth*. Cambridge: Harvard University Press, 2009.

Hayden, Dolores. *The Grand Domestic Revolution*. Cambridge (Mass): MIT Press, 1981.

_____. *Redesigning the American Dream: The Future of Housing, Work and Family Life*. New York: Norton and Company, 1986.

the commoner www.thecommoner.org drugi zajedni ki lanci Isla, Ana. "Enclosure and Microenterprise as Sustainable Development: The Case of the

Canada-Costa Rico Debt-for-Nature Investment." *Canadian Journal of Development Studies*, Vol. XXII, 2001, pp. 935-943.

_____, "Conservation as Enclosure: Sustainable Development and Biopiracy in Costa Rica: An Ecofeminist Perspective." Neobjavljeni rukopis, 2006.

_____. "Who pays for the Kyoto Protocol?" u *Eco-Sufficiency and Global Justice*, ed. Ariel Salleh, (New York, London: Macmillan Palgrave, 2009).

Juma, Calestous i J.B. Ojwang ur., *In Land We Trust. Environment, Private Property and Constitutional Change*. London: Zed Books, 1996.

Linebaugh, Peter. *The Magna Carta Manifesto: Liberties and Commons for All*. Berkeley: University of California Press, 2007.

McIntyre, Kathleen. *The Worst: A Compilation Zine on Grief and Loss*. Bloomington (IN)/Portland (OR): Microcosm Publishing, Issue one. 2008.

Meredith and Clair. *When Language Runs Dry: A Zine for People with Chronic Pain and Their Allies*. Bloomington (IN)/Portland (OR): Microcosm Publishing, 2008.

Mies, Maria and Bennholdt-Thomsen, Veronika "Defending, Reclaiming, and Reinventing the Commons," *The Subsistence Perspective: Beyond the Globalized*

Economy. London: Zed Books, 1999. Preštampano u: *Canadian Journal of Development Studies*, Vol. XXII, 2001: 997-1024.

Olivera, Oscar i Lewis, Tom. *¡Cochabamba! Water War in Bolivia*. Cambridge (Mass): South End Press, 2004.

Ostrom, Elinor. *Governing the Commons. The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

Polanyi, Karl. *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of our Time*. Boston: Beacon Press, 1957.

Podlashuc, Leo. "Saving Women: Saving the Commons" in *Eco-Sufficiency and Global Justice*, ur. Ariel Salleh (New York, London: Macmillan Palgrave, 2009).

Reitman, Ben Dr. *Sister of the Road: The Autobiography of Boxcar Bertha*, Oakland (CA): AK Press, 2002.

Salleh, Ariel ed., *Eco-Sufficiency and Global Justice: Women Write Political Ecology*. New York, London: Macmillan Palgrave, 2009.

the commoner www.thecommoner.org drugi zajedni ki lanci Sarkar, Saral, *Eco-Socialism or Eco-Capitalism?: A Critical Analysis of Humanity's*

Fundamental Choices, London: Zed Books, 1999

Shiva, Vandana. Staying Alive: Women, Ecology and Development. London: Zed Books, 1989.

_____. Ecology and The Politics of Survival: Conflicts Over Natural Resources in India. New Delhi/London: Sage Publications, 1991.

_____. Earth Democracy: Justice, Sustainability, and Peace. Cambridge (Mass): South End Press, 2005.

Turbulence. Ideas For Movement. December 5 2009. turbulence.org.uk

Wilson, Peter Lamborn & Weinberg, Bill. Avant Gardening: Ecological Struggle in the City & the World. Brooklyn: Autonomedia, 1999.

•

Saradnice

Ana Hoffner je rođena 1980. godine u Jugoslaviji. U Beogradu živi od 1989. godine. Studije postkonceptualne umetničke prakse započela je 2002. godine na Akademiji lepih umetnosti u Beogradu. Diplomirala je 2007. godine. Ana Hoffner je performans-umetnica koja koristi citatnost na specifičan način. Ona koristi strategije ponovnog izvođenja (*reanactment*) performansa koji su se dešavali tokom istorije performans-prakse i njihovih intonacija, reinterpreta i repolitizuje njihovim diskursom. Taj lični diskurs deo je izvesnog političkog „svedočenja” ili ispovesti o subjektivitetu umetnice koja se biografski identifikuje kroz *queer* i migrantsku politiku.

Ana Vilenica je rođena 1978. u Pančevu. Autorka je brojnih tekstova u oblasti kritike, teorije i istorije umetnosti. Diplomirala je na Odeljenju za istoriju umetnosti Filozofskog fakulteta u Beogradu. Magistarske studije iz Scenskog dizajna završila je na Univerzitetu umetnosti u Beogradu. Doktorirala je na Grupi za teorije umetnosti i medija Interdisciplinarnih postdiplomskih studija na Univerzitetu umetnosti u Beogradu. Urednica je žurnala *uz)bu))na)))*, knjige *Postajanje majkom u neoliberalnom kapitalizmu (uz)bu))na)))*, Beograd, 2013) i ko-urednica (sa kuda.org) knjige *Na ruševinama kreativnog grada* (kuda.org, Novi Sad, 2012).

Biljana Kašić je teoretičarka i feministička aktivistkinja koja je aktivna u polju koje se može odrediti kao „teorijski aktivizam“. Doktorske studije je završila na Političkim naukama. Jedna je od osnivačica i koordinatorki Ženskih studija u Zagrebu, a trenutno predaje na Univerzitetu u Zadru na katedri za sociologiju.

Platforma Biro Beograd je formirana od strane umetnika i kulturalnih aktivista u Beogradu septembra 2004. godine. Biro otvara prostor za savremene prakse u polju komunikacije, novih medija, kulture, obrazovanja i umetnosti. Biro podržava, istražuje i promoviše kritičke i inovativne prakse koje odstupaju od konvencionalnih formi umetničkog izražavanja, kulturalnog i socijalnog istraživanja ili aktivizma u Srbiji i internacionalnom kontekstu. Nudi javnu platformu za diskusiju i prezentaciju biro podržava novopojavljene kulturalne i aktivističke prakse u savremenom društvu, uspostavlja razmenu izmeđ u grupa i aktera/ki različitoga backgrounda, iznose i širokoj publici date teme i aspekte rada. Biro predlaže kulturalnu praksu bez centara i teritorija. Realizacija i razmena izmeđ u ljudi koji pripadaju različitim socijalnim grupama, svetovima iskustava ili polja saznanja jeste fokus biroa. Biro organizuje susrete, unapređuje i komunikaciju, daju i impuls i podržavaju i procese koji su oblikovani i nošeni od strane samih umetnika/ca. Kako nova komunikacijska tehnologija igra važnu ulogu u savremenom društvu, bitan fokus u radu biroa jeste razmatranje o uticaju i korišćenju novih medija u kulturi, obrazovanju i umetnosti. Organizovanjem edukativnih radionica, festivala, kongresa, prezentacija i izložbi, biro gradi svest o kreativnom korišćenju novokomunikacijske tehnologije i podstiče i nadolazeće diskusije u ovom kontekstu. Biro publikuje knjige, dokumentaciju i ridere o relevantnim sadržajima, izdaje štampano i elektronsko glasilo o kulturnim dešavanjima, umetničkoj produkciji i praksi u Srbiji i svetu.

Dubravka Sekuli bavi se temama transformacije javnog prostora u suvremenim gradovima, javnim dobrima i prostornom pravdom, kao i prostornim posljedicama neoliberalnog planiranja. Diplomirala je na Arhitektonskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, gdje je radila kao suradnica u nastavi. Bila je stipendistica Akademije Solitude u Stuttgartu, u okviru programa isto noeuropske razmjene, kao i istraživačica na odsjeku za dizajn Jan van Eyck Akademije u Maastrichtu. Doktorantica je na katedri za povijest i teoriju arhitekture Više tehničke škole (ETH) u Zürichu. Od njezinih recentnih projekata valja izdvojiti izložbu u Muzeju savremene umetnosti u Beogradu iz 2012. godine pod nazivom "Tri tačke oslonca: Zoran Bojović", u kojoj se kroz fokus na projekte Zorana Bojovića i Energoprojekta u Africi i na Bliskom Istoku govori o vezi između jugoslavenskog modernizma i zemalja nesvrstanih, te izložbu i knjigu "Borba za svakodnevicu. Primer Peti park" iz 2011. o borbi jedne zajednice za park u Beogradu. U 2012. objavila je dvije knjige, obje u izdanju nizozemske Jan van Eyck Akademije: "Glottz Nicht so Romantisch! On Extralegal Space in Belgrade" [Ne bulji tako romantično! O ekstralegalnom prostoru u Beogradu] i, zajedno sa Žigom Testenom i Gal Kirnom, "Surfing the Black" [Surfuju i crno] o jugoslavenskom crnom valu u filmu. Trenutno radi na knjizi pod radnim nazivom "Planning for the Unexpected – Sourcebook for Urban Struggle" [Planirati za neočekivano – priručnik za urbanu borbu] koja se temelji na iskustvima regionalnih inicijativa za pravo na grad, a za koju je dobila stipendiju Kraljevskog instituta za umjetnost u Stockholmu.

Flaka Haliti je rođena 1982. godine u Prištini (Kosovo). Živi i radi u Frankfurtu na Majni i Prištini. Diplomirala je na Akademiji likovnih umetnosti-Univerzitet Priština 2005. godine. Svoje školovanje nastavlja u klasi profesorke Judith Hopf na Staedelschule u Frankfurtu na Majni. Bavi se konceptualnom umetnošću i koristi različite medije: video, zvuk, instalaciju, fotografiju i performans. U svojoj praksi, Flaka Haliti pokazuje kontinuiranu zainteresovanost i hrabrost istražujući teme koje predstavljaju izazov i društvu i/ili umetnoj sceni.

Njen rad je predstavljan na samostalnim izložbama. Učestvovala je i na grupnim izložbama, prezentacijama, simpozijumima i radionicama u Stokholmu, Mostaru, Skoplju, Kopenhagenu, Mariboru, Berlinu, Frankfurtu na Majni, Briselu, Beogradu, Beču, Prištini.

Gal Kirn trenutno živi u Berlinu, gde je na postdoktorskom programu za istoriju i medije Alexander von Humboldt Fundacije. U rodnom gradu Ljubljani, član je inicijative za Demokratski socijalizam i Radni ko-pankerskog univerziteta. Ko-urednik je knjiga *Encountering Althusser* (Bloomsbury, 2013) i *Surfing the Black. Transgressive Moments in Yugoslav Cinema* (Jan van Eyck Academie, 2012). Urednik je publikacije *Post-Fordism and Its Discontents* (JvEAcademie, 2010).

Dr Gordana Stojaković (1957) osniva i vođa je više ženskih organizacija (Novosadski ženski centar, Žensko putovanje i pozorište, CikCak inicijativa, S.T.R.I.K.E, Alumnistkinje Rodnih studija). Rukovodi projektom Znamenite žene Novog Sada (1999-2014). U okviru projekta je u proteklih desetak godina prikupljena obimna dokumentacija o istorijatu ženskog pokreta u Vojvodini, biografijama znamenitih žena. Diplomirala je na Prirodno matematičkom fakultetu – Odsjek za turizam Univerziteta u Beogradu (1980). Završila je specijalističke rodne studije na ACIMSI Centru za rodne studije Univerziteta u Novom Sadu (2005). Doktorirala sa temom Rodna perspektiva u novinama Antifašističkog fronta žena u periodu 1945-1953. godine (2011). Objavila je više publikacija među kojima su: Znamenite žene Novog Sada I (Novi Sad, 2001); Neda - jedna biografija (Novi Sad, 2002); Diskursne osobine privatne prepiske o knjizi Srпкиnja njezin život i rad, njezin kulturni razvitak i njezina narodna umjetnost do danas (1909-1924) (Novi Sad, 2005); AFŽ Vojvodine 1942-1953 (Novi Sad, 2007); Skica za potret: Antifašistički front žena Vojvodine 1942-1953 (Novi Sad, 2011), Prilog za istoriju ženskog pokreta u Vojvodini i Srbiji u 19. i 20. veku (Novi Sad, 2011), Solidarnost ili lajkovanje: Dnevnik feministkinje o feminizmu i levici u Srbiji (1978-2007) (Beograd, 2011), Rodna perspektiva u novinama Antifašističkog fronta žena 1945-1953 (Novi Sad, 2012) ...

Dobitnica je Godišnjeg priznanja u oblasti ravnopravnosti polova koje dodeljuje Izvršno veće AP Vojvodine (2008).

Grupa za konceptualnu politiku

h.arta je grupa od tri umetnice čiji se projekti bave umetnošću u javnom prostoru, proizvodnjom znanja i alternativnim obrazovnim modelima. Dogodjini i izložbe koje organizujemo pokušavaju da stvore nove prostore za političko izražavanje i delovanje. Nši projekti su uvek iz snova i nastaju i esto radimo zajedno s drugim umetnicama/ima, nevladinim organizacijama, aktivistima/kinjama za ljudska prava i školama. Nš metodologija je iz snova i prijateljstvu, koje razumemo kao svakodnevno pregovaranje o razlikama, kao i u njima jedni od drugih i kao politički stejment o moći i solidarnosti.

www.feminisme.ro www.hartagroup.ro

Iva Marčeti je diplomirala na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 2009. godine. Od 2006. godine radila je u nekoliko arhitektonskih ureda, bila je članica udruge Platforma 9,81, a od 2009. godine članica je neformalne grupe arhitekata „Pulska grupa“ s kojom u ljeto iste godine organizira kongres „Grad postkapitalizma“. Nakon kongresa, grupa uredi i izdaje istoimenu knjigu. Kao članica Pulske grupe dio je tima koji je predstavljao Hrvatsku na „Trinaestom venecijanskom Bijenalu Arhitekture“ 2012. godine sa radom „Direktna demokratija zahtijeva direktni prostor“. Od 2012. članica je MAZA (Mlade antifašistkinje i antifašisti Zagreba) i dio je uredničkog tima časopisa Nepokoreni grad kojeg izdaje MAZ. Redovito objavljuje tekstove na temu arhitekture, i urbanizma koji su dosad izašli u časopisima „Zarez“, „Le monde diplomatique“, „Uvijek i prostor“, „Lica ulice“, kao i na „Trem radiju Hrvatske radiotelevizije“, potom na internetskim portalima „Kulturpunkt“, „Slobodni filozofski“, „Designed.rs“ i drugim. Tijekom 2013. godina objavljivala je redovitu kolumnu na portalu „Vizkultura“.

Ivan Kucina (1961) je docent na Arhitektonskom fakultetu Univerziteta u Beogradu i gostuju i profesor na School of Design Strategies, Parsons The New School for Design, Njujork , Polis University, Tirana, Singidunum Univerzitet, Fakultet za medije i komunikacije, Beograd I KTH Stokholm. Magistirao je 1997. godine na Arhitektonskom fakultetu u Beogradu sa temom tranzicije u modernoj arhitekturi i radi na doktorskoj tezi koja uspostavlja paradigmu relativnosti u arhitektonskom projektovanju. U svom istraživa kom radu bavi se graditeljskim strategijama i samoregulisanim procesima transformacija gradova Zapadnog Balkana u postsocijalisti kom periodu. Povezuju i istraživa ku i nastavu delatnost sara uje sa više arhitektonskih grupa kao što su School of Missing Studies, Njujork i STEALTH group, Rotterdam. 2008. godine napisao je udžbenik za predmet Prostor i oblik pod nazivom 15/3 u kome je izložen inovativni program nastave i vežbi koji se izvodi u okviru modula Uvod u arhitektonsko projektovanje tokom prvog semestra na Arhitektonskom fakulteta u Beogradu. U arhitektonskoj praksi sara uje sa arhitektom Nenadom Kati em na konkursnim i izvo a kim projektima razli itih razmera koje se kre u od urbanisti kih projekata, projekata stambenih zgrada do dizajna izložbi i nameštaja. Najpoznatiji realizovani projekti su Muzej Macura u Novim Banovcima, Porodi na ku a Man i na Avali i radni sto pisca Milorada Pavi a. Ivan Kucina je lan Društva arhitekata Beograda, Udruženja likovnih i primenjenih umetnika Srbije, lan saveta Okrobarskog salona u Beogradu, osniva i programski direktor Beogradske internacionalne nedelje arhitekture od 2006. godine i direktor programa Urbanih transformacija na Mikser festivalu 2012. godine.

Jadranka Miličević (r. 1957; Sarajevo) mirovnjakinja, feministkinja i aktivistkinja za ženska ljudska prava. Aktiva članica i jedna od osnivačica Fondacije CURE u Sarajevu. Članica Internacionalne mirovne mreže Žena u Crnom.

Regionalni centar za manjine (RCM) je nevladina, nepartijska, neprofitna organizacija sa sedištem u Beogradu, a koja deluje na teritoriji Zapadnog Balkana. RCM radi na unapređenju i zaštiti manjinskih prava, bori se protiv svih oblika diskriminacije, isključivanja i marginalizovanja manjina i marginalizovanih grupa i promovira osnaživanje manjina kako bi se obezbedilo njihovo puno učestvovanje u svim oblastima društva.

Centar za nove medije_kuda.org je kulturna organizacija iz Novog Sada, osnovana 2001. godine. Od osnivanja okuplja umetnike, teoreti are, medijske aktiviste, istraživa e na širokom polju: od istraživanja proizvodnih odnosa u kulturi, savremene umetni ke prakse i teorije, urbanizma, do kritike novih tehnologija i do društveno-politi kih tema. Pored organizovanja predavanja, konferencija i izložbi, kuda.org koncipira i ure uje izdava ki projekat kuda.read. Više o kuda.org na: www.kuda.org

Lidija Radojevi je diplomirana politikološkinja, teorijsko-analiti kog smera i magistarka antropologije svakodnevnog života (ISH, Ljubljana). Bavi se kulturnom i umetni kom produkcijom i njihovom povezanoš u sa politi kom ekonomijom grada i održavanjem javnog prostora i javnog dobra u društvima kasnog kapitalizma. Senatorka je na Radni ko-pankerskom Univerzitetu, koji izvodi alternativni edukativni program, a sa festivalom Rde e zore (Crvene zore) sara uje od januara 2007. godine.

Predavačica na Odeljenju za engleski jezik Univerziteta u Ljubljani.

Pages

Impressum

urednica časopisa: Ana Vilenica

broj uredile: Ana Vilenica i Tanja Markovi

prevod na engleski: Tanja Markovi, Tea Nikoli, Ana Vilenica, Nikoleta Markovi

prevod na srpski: Tanja Markovi, Ana Vilenica, Nikoleta Markovi

korektura prevoda na engleski: Lina Munzer, Noémie Duhaut

saradnice na broju: Tea Hvala, Ana Hoffner, Tamara Šorčević, Marina Gržini, Biljana Kašić, Flaka Haliti, grupa H.arta, Seleno Savi, Lidija Radojević, Taida Horozović, Jadranka Milićević, Miroslava Knežević, Zoe Gudović, Nikoleta Markovi

zahvaljujemo se: Sunčici Vučaj, Nebojši Milikiću, Vedi i Mini

Web dizajn: Katarina Popović
Programiranje: Marko Šorčević

Postavljanje web sajta i realizacija prvog broja časopisa finsirani su od strane [Akademie Schloss So](#)

